

TEMIR TAU TECH
UNIVERSITY

Қарағанды мемлекеттік
индустриялық университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
Карагандинского государственного
индустриального университета

BULLETIN
of the Karaganda state
industrial university

www.bulletin.ttu.edu.kz

4

(43) 2023

Қарағанды индустриялық университеті

ISSN 2309-1177

Основан в 1991 году
Переименован в 2001 г. и 2013 г.

Периодичность 4 раза в год
№ 4 (43) 2023 г.

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

**«ВЕСТНИК КАРАГАНДИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ИНДУСТРИАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

Главный редактор – Б. Абдрасилов
Ректор, доктор биологических наук, кандидат физико-математических наук

«Қарағанды мемлекеттік индустриялық университетінің хабаршысы»

«Qaraǵandy memlekettik indýstrialyq úniversitetiniń habarshysy»

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан (регистрационное свидетельство № 13579-Ж от 30.04.2013 г.)

Основная тематическая направленность: публикация результатов научных исследований по широкому спектру проблем в металлургии, технологии новых материалов, строительстве, машиностроении, технологических машинах и транспорте, энергетике, автоматизации и вычислительной технике, экономике, химической технологии, безопасности жизнедеятельности, общеобразовательных фундаментальных (базовых) дисциплинах.

Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Периодичность: 1 раз в квартал (4 раза в год).

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Карагандинский индустриальный университет»

Главный редактор

Абдрасилов Болатбек Серикбаевич	<i>Председатель Правления-Ректор НАО «Карагандинский индустриальный университет», член-корреспондент НАН РК, академик КазНАЕН, академик НАН ВШ РК, к.ф.-м.н., д.б.н., главный редактор</i>
Редакционная коллегия	
Белов Николай Александрович	<i>Директор инжинирингового центра ИЛТМ при кафедре «Технология литейных процессов» Национального исследовательского технологического университета «Московский институт стали и сплавов», д.т.н., профессор, Россия</i>
Ким Александр Сергеевич	<i>Главный научный сотрудник лаборатории БОР Химико-металлургического института им. Ж. Абишева, д.т.н., Казахстан</i>
Павлов Александр Васильевич	<i>Профессор кафедры «Металлургия стали и ферросплавов» Национального исследовательского технологического университета «Московский институт стали и сплавов», д.т.н., Россия</i>
Панин Евгений Александрович	<i>Доцент кафедры «Обработка металлов давлением» НАО «Карагандинский индустриальный университет», PhD, Казахстан</i>
Riad Taha Al-Kasasbeh	<i>Профессор Прикладного университета Al-Balqa (Al-Balqa' Applied University), PhD, г. Амман, Иордания</i>
Richard Fabik	<i>Профессор кафедры «Обработка материалов» Технического университета, PhD, г. Острава, Чехия</i>
Syed Abdul Rahman Al-Haddad	<i>Профессор факультета компьютерных и коммуникационных систем, Universiti Putra Malaysia (UPM), д.т.н., PhD, Малайзия</i>
Talal Awwad	<i>Заведующий кафедрой сейсмического геотехнического инжиниринга университета Дамаска, PhD, профессор, Сирия</i>
Ответственный секретарь	
Жүнісқалиев Талғат Тоқашұлы	<i>Директор Департамента науки и инновации НАО «Карагандинский индустриальный университет», Казахстан</i>

Наименование типографии, её адрес и адрес редакции:

ДЦТ Карагандинского индустриального университета,
101400 г. Темиртау, Карагандинская обл., пр. Республики, 30.

СОДЕРЖАНИЕ

	стр
Раздел 1. Metallургия	6
1.1 А.Х. НУРУМГАЛИЕВ, А.Т. ПУШАНОВА <i>Термодинамическое моделирование процесса, протекающий в ходе восстановления вещества из красного шлама с использованием программного комплекса FactSage</i>	7
1.2 И.К. ИБРАЕВ, О.Т. ИБРАЕВА, Н.М. АЙТКЕНОВ, А.С. ЕРЖАНОВ <i>Технология безобжигового окускования высоковлажных тонкодисперсных техногенных отходов металлургического производства.....</i>	13
1.3 V.D. SOROTSKY, S.A. SMAILOV <i>Modernization of continuous steel casting machines to increase the quality of finished products using the method of electromagnetic stirring (EMS)</i>	24
1.4 А.А. ИЛЬИН, Н.Н. ЗОБНИН, И.А. ПИКАЛОВА, Н.В. НЕМЧИНОВА <i>Экспериментальное изучение эффективности применения колеманита и улексита в процессе плавки металлургического кремния</i>	30
Раздел 2. Информационно-коммуникационные технологии	42
2.1 Ж.Б. ИБРАИМОВ <i>Внедрение цифровых моделей GIS в настольные приложения, разработанные на базе фреймворка «Qt»</i>	43
2.2 Т.С. ИБРАЕВ, В.Н. ГОЛОВАЧЕВА <i>Моделирование и прогнозирование доставки грузов для заблокированных и разблокированных улиц с использованием методов машинного обучения</i>	55
2.3 Е.В. ТАБАШНЮК, Н.И. ТОМИЛОВА <i>Экспертные системы в помощи выбора товара для клиентов</i>	60
2.4 С.А. БАЗАРОВ, Н.И. ТОМИЛОВА <i>Архитектуры нейронных сетей для систем прогнозирования</i>	67
Раздел 3. Технические науки и технологии.....	75
3.1 А.Д. САРСЕНБАЕВА, Л.И. ДАЙЧ <i>Мәліметтерді берудің автоматтандырылған желілік жүйесін зерттеу</i>	76
3.2 А.Қ. МӘЖИТ <i>О модернизации системы управления ленточными конвейерами №15 и №7 на Карагайлинской обогатительной фабрике</i>	81
3.3 Ш.Қ. САТИБЕК, С.Х. ЕСЕНБАЕВ <i>Көмір қабаттарынан метан өндіруде гидродинамикалық әсер ету әдісін қолдану</i>	88
3.4 М.Б. БЕКТОР, К.К. СМАГУЛОВА <i>Деректерді интеллектуалды талдау негізінде «Қазақтелеком» АҚ басқарудың ақпараттық жүйесін модельдеу</i>	96

3.5	А. ТЕЛЬМАНҚЫЗЫ, Т.Т. БЕЙСЕН, Л.И. ДАЙЧ «ШҰБАРКӨЛ КӨМІР» АҚ технологиялық кешенінің конвейерлік желілерін басқарудың автоматтандырылған жүйесін жаңғырту	104
3.6	И.Р. ЖУНУСОВ, Г.С. НУРМАГАМБЕТОВА Модернизация систем управления электроприводом мостового крана	115
Раздел 4. Социально-гуманитарные науки Экономика		121
4.1	Zh.K. ROMAزانOV, O.V. SILAEVA Problems and prospects of Kazakhstan's monetary policy	122
4.2	A.B. TRUS, Y.Y.GONCHAROV Physical culture and sports activity in higher education institution. Ways of optimization	127
4.3	Р.К. КОЛЕСНИКОВА Дене тәрбиесі және спорт саласын цифрландыру.....	131
4.4	О.В. МЕЛЕШКО Виды физических нагрузок	135
Раздел 5. Химия.....		139
5.1	R.K. ZHASLAN, S.K. KABIEVA, F.ZH. ABILKANOVA, A.ZH. MEREKE, G.A. ERKINOVA Study on the influence of iron particle size on primary coal tar	140
5.2	D. KABLANOVA, G.M. ZHUMANAZAROVA Hyoscyamus niger тұқымдамасына биологиялық-морфологиялық сипаттама беру және химиялық құрамын ашу арқылы фармацевтикалық бағытта перспективтілігін талдау	145
5.3	I.A. АМАНЖОЛ, Е.Қ. КӨШКІМБАЙ, А.А. ТУСУПБЕКОВ, А.М. ЗАНИГИНОВА, Ә.С. САПАРҒАЛИ Өнеркәсіп шоғырланған аймақтың топырағы сапасын экологиялық- гигиеналық бағалау.....	151
Сведения об авторах.....		158
Правила оформления и предоставления статей.....		160

Раздел 1

Металлургия

Раздел 1. «Металлургия»

УДК 669
МРНТИ 53.01.77

А.Х. Нурумгалиев¹, А.Т. Пушанова¹

Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Казахстан

**Термодинамическое моделирование процесса, протекающий в ходе
восстановления вещества из красного шлама с использованием
программного комплекса FactSage.**

Флюс для разжижения шлама в конвертере, отличающийся тем, что в качестве флюса используют красную глину, которая содержит смесь оксидов алюминия, железа, кремния, магния, кальция, титана и т.д.

Технологические процессы, используемые в производстве алюминия, генерируют разнообразные отходы, такие как красные шламы, пыль и газы, которые могут оказывать негативное воздействие на окружающую среду. Важность устойчивого управления отходами становится приоритетной задачей, не только для промышленности, но и для общества в целом. В условиях глобальных экологических вызовов, активное внедрение практик, направленных на снижение воздействия на окружающую среду, становится необходимостью.

Ключевые слова: отходы, красный шлам, ресурсосбережение, процесс Байера, утилизация, вторичный материал, промышленные отходы, флюс.

Введение

Алюминий по распространённости в земной коре занимает 3-е место среди элементов, уступая кислороду и кремнию, является наиболее часто производимым цветным металлом благодаря своим превосходным свойствам, таким как легкость, устойчивость к коррозии и возможность бесконечной переработки.

Несмотря на многочисленные преимущества использования и переработки алюминия, есть и неизбежные побочные продукты в виде неметаллических отходов (красный шлам, алюминиевая белая окалина и т.д.), которые в свою очередь экологически вредны. Перерабатывая таких отходов для производства алюмината кальция и используя в качестве флюса в сталеплавильном производстве, можно получить экономическую выгоду и решать проблемы по экологии сохранения окружающей среды и комплексного использования природных источников.

Задачи исследования: Изучение технологии переработки отходов алюминиевого производства, с получением алюмината кальция, определить перспективный (оптимальный) состав флюса для сталеплавильного производства. Исследование физико-химических свойств исходных материалов для получения алюмината кальция. Термодинамическое моделирование процесса, протекающий в ходе восстановления вещества из шлаковых отвалов, с использованием программного комплекса FactSage. Проведение серии опытов по повышению чистоты глинозема (Al_2O_3) в составе шлама алюминиевого производства и удаление азота (N) в специальных печах [1].

Производство глинозема часто сопровождается образованием красного шлама, представляющего значительную проблему для окружающей среды. Красный шлам, образующийся в процессе производства глинозема, представляет собой значительный отход, который часто становится экологической проблемой. Эта статья рассматривает возможности использования красного шлама в производстве стали с целью не только устранения проблемы отходов, но и улучшения технологических и экологических характеристик металлургических процессов.

Раздел 1. «Металлургия»

Методы и материалы

Термодинамическое моделирование играет значительную роль в математическом описании процессов, осуществляемых в металлургических системах, в частности, в жидких и затвердевающих сталях. Информация о термовременной природе образующихся фаз может быть эффективно использована для решения многих задач в металлургии: оптимизации состава шлака, управления составом и количеством неметаллических включений, определения критических точек полиморфных превращений и т.д.

Стабильное или равновесное состояние системы характеризуется глобальным минимумом одной из функций состояния (энергия Гиббса G , Гельм-Гольца F , энтальпия H , внутренняя энергия U) при заданных определенных термодинамических параметрах [1]. При попадании же в область локального минимума система переходит в метастабильное состояние равновесия.

Для расчетов, связанных с металлургическими системами, удобно использовать свободную энергию Гиббса $G = f(P, T)$. В данном случае аналитически условие равновесия выражается следующим образом:

$$dG = 0; d^2G \geq 0; \quad (1.1)$$

$$dG = 0; d^2G \geq 0; \quad (1.2)$$

В общем виде, полный дифференциал свободной энергии Гиббса определяется, как:

$$dG = -SdT + VdP + \sum \mu_i dn_i + \sum z_i F \varphi_i dn_i \dots \quad (1.3)$$

где S - энтропия, Дж/К; T - температура, К; V - общий объем, м³;

P - давление, Па (атм); n_i , μ_i , z_i , φ_i - количество, моль; химический потенциал, Дж/моль; валентность и электрический заряд (Кл) i - го фазового компонента соответственно.

Уравнения (1.1) и (1.2) лежат в основе двух принципов (методов) количественного описания равновесия многокомпонентных систем – метод, основанный на поиске глобального минимума свободной энергии системы, и метод стехиометрических реакций (классический метод) соответственно [2].

FactSage®, одна из крупнейших в мире полностью интегрированных вычислительных систем баз данных в области химической термодинамики, была представлена в 2001 году и представляет собой объединение термохимических пакетов FACT-Win/F*А*С*Т и ChemSage/SOLGASMIX. FactSage является результатом более чем 20-летнего сотрудничества Thermfact/CRCT (Монреаль, Канада) www.crct.polymtl.ca и GTT-Technologies (Аахен, Германия) www.gtt-technologies.de.

База по интерметаллидам и растворам SGTE содержит полную информацию по множеству двойных, тройных и четверных металлических систем, включающих благородные металлы, припои и полупроводники.

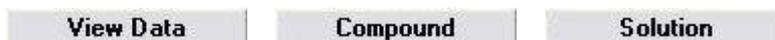

Рисунок 8 – Главное меню программы FactSage

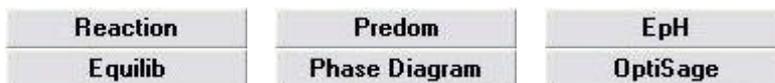
Раздел 1. «Металлургия»

Модуль Equilib является основным рабочим модулем FactSage, использующим принцип поиска минимума свободной энергии Гиббса системы. Данный программный блок вычисляет концентрации химических компонентов после взаимодействия заданных исходных веществ до достижения глобального равновесия. Ввод исходных данных для расчета осуществляется пользователем поэтапно. Вначале вводится количество и тип исходных реагентов, затем назначаются все возможные чистые вещества и растворы в данной системе, и, наконец, выбираются значения постоянных параметров, таких как, температура и давление.

Модули по базе данных:

Модули для расчета:

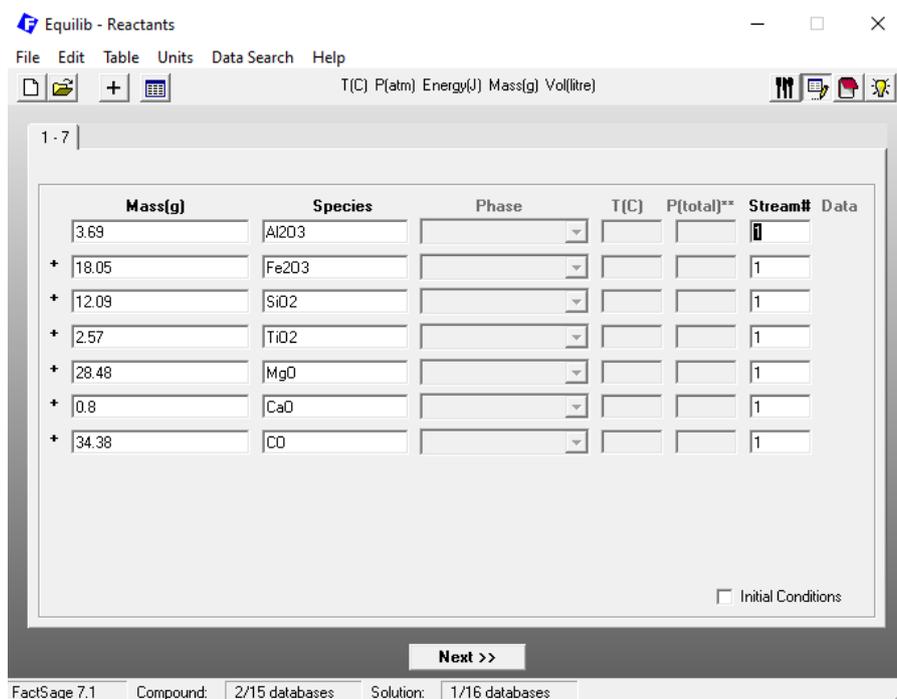

Модули по манипулированию:

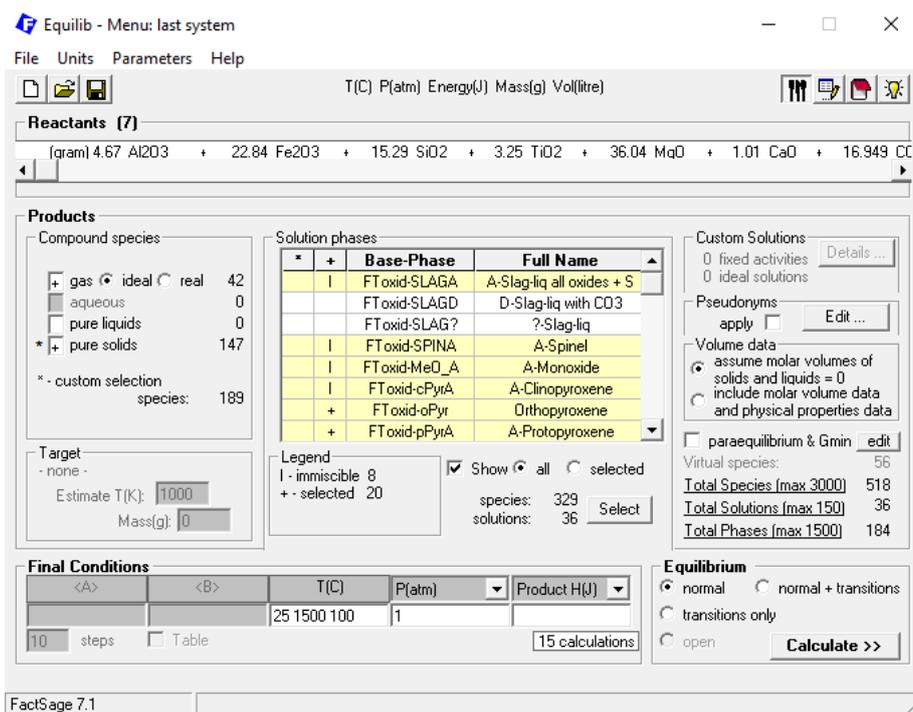

Результаты и обсуждение

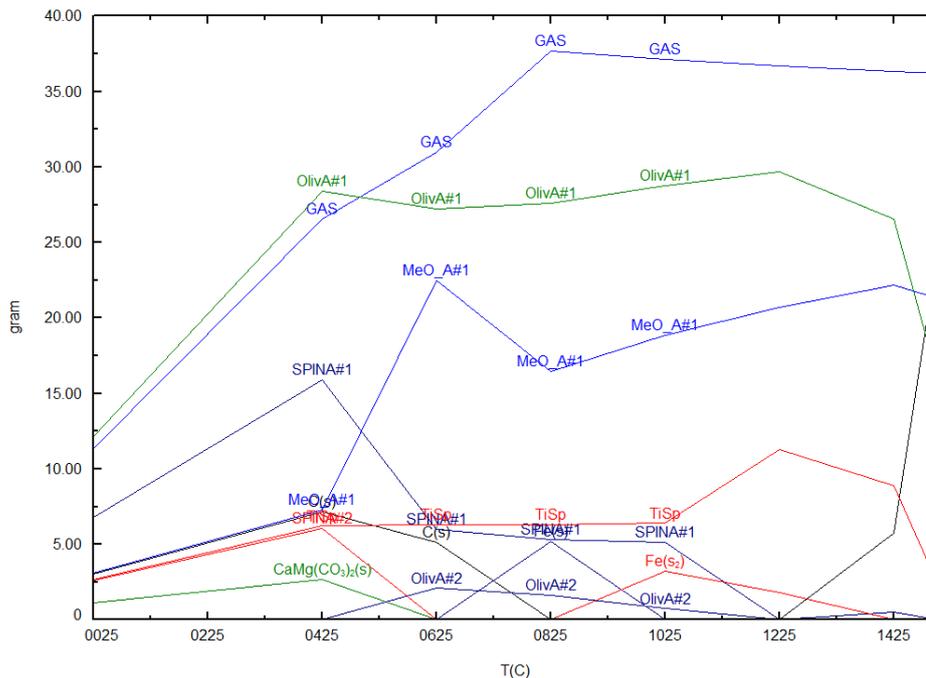
Модуль Equilib — это рабочая лошадка FactSage по минимизации энергии Гиббса и самая популярная программа. Он рассчитывает концентрации химических веществ, когда определенные элементы или соединения реагируют или частично реагируют, достигая состояния химического равновесия. Equilib использует алгоритм минимизации энергии Гиббса и термодинамические функции ChemSage и предлагает большую гибкость в способах выполнения расчетов. Например, разрешено следующее: выбор единиц измерения (K, C, F, bar, atm, psi, J, cal, BTU, kwh, mol, wt.%, ...); бездействующие фазы в равновесиях; равновесия, ограниченные относительно T, P, V, H, S, G, U или A или их изменений; действия продукта, определяемые пользователем (затем рассчитываются количества реагентов); указанные пользователем данные о соединениях и растворах; и многое другое. Возможны фазовое нацеливание и одномерные фазовые отображения с автоматическим поиском фазовых переходов.

Раздел 1. «Металлургия»

3,69 Al₂O₃ 18,05 Fe₂O 12,09 SiO₂ 2,57 TiO₂ 28,48 CaO 0,80 MgO 34,38 CO

o

Восстановление алюминия. На расплав накладывают переменный электрический ток, алюминий восстанавливают при температуре 1000 - 1100°C, а восстановителем служит углерод графитовых электродов, при этом в качестве фторидов металлов используют криолит. Восстановление оксида алюминия углеродом осуществляют при температурах свыше 2000°C. Недостатком электротермического способа получения алюминия являются высокие (свыше 2000°C) температуры процесса и связанная с этим необходимость использования громоздких и сложных рудовосстановительных печей [4].

Раздел 1. «Металлургия»*Выводы*

Из-за отсутствия эффективных технологий переработки основная масса красных шламов не используется и складывается в специальных шламохранилищах, которые оказывают отрицательное воздействие на окружающую среду.

Неправильная утилизация и преднамеренный выброс красного шлама в реки и озера наносит вред окружающей среде. Растворимые компоненты красного шлама дождевыми и талыми водами попадают в водоемы, реки, озера, подземные воды и приводит к гибели растительности. Постоянное накопление красного шлама несет нагрузку на хранилища, которые занимают большие площади и несут угрозу на близлежащие населенные пункты, как это случилось в Венгрии. С другой стороны, эти отходы содержат нужные компоненты для производства. Указанные факторы служат основанием для поиска эффективных методов их переработки [3,5].

Список литературы:

- [1; 110] казаков А. А. Основы металлургической экспертизы. Численное моделирование фазовых превращений в жидкой и затвердевающей стали: учебное пособие. учебное пособие / А. А. Казаков, С. В. Рябошук - Санкт-Петербург: политехническое издательство. Университет, 2013. – 110 С.
- [2; 4] изучение методов переработки красной жижи и оценка возможности разработки / К. З. Жумашев, Хми им. Ж. М. Ломоносова. Абишева, филиал РГП НК КПМС РК, Караганда, Казахстан А. К. Мерчант, КГИУ им. А. М. Кутжанова, Темиртау, Казахстан
- [3; 547] Трушко В. Л., Утков В. А., Бажин В. Ю. актуальность и возможности комплексной переработки красного шлама глиноземного производства // Записки Горного института. 2017. Т. 227.С. 547-553. doi: 10.25515/PMI.2017.5.547
- [4; 36] Кожевников Г. Н., Водопьянов А. Г., Панков В. А., Кузьмин Б. П. совместная комплексная переработка бокситов и красных шламов // цветные металлы. 2013. № 12.С. 36-39.
- [5; 5] извлечение алюминия при комплексной переработке красного шлама / А. В. Бояринцев [и др.] // Д. И. Менделеев, Россия.

А.Х. Нурумғалиев ¹, А.Т. Пушанова ¹

Қарағанды индустриялық университеті, Темиртау, Қазақстан

Factsage бағдарламалық кешенін пайдалана отырып, Қызыл шламнан затты қалпына келтіру барысында жүретін процесті термодинамикалық модельдеу.

Түрлендіргіштегі қожды сұйылтуға арналған ағын, алюминий, темір, кремний, магний, кальций, титан және т. б. оксидтерінің қоспасы бар қызыл сазды ағын ретінде қолданумен ерекшеленеді.

Алюминий өндірісінде қолданылатын технологиялық процестер қоршаған ортаға теріс әсер етуі мүмкін қызыл шламдар, шаң және газдар сияқты әртүрлі қалдықтарды шығарады. Қалдықтарды тұрақты басқарудың маңыздылығы өнеркәсіп үшін ғана емес, жалпы қоғам үшін де басымдыққа айналады. Жаһандық экологиялық сын-қатерлер жағдайында қоршаған ортаға әсерді азайтуға бағытталған тәжірибелерді белсенді енгізу қажеттілікке айналууда.

Түйін сөздер: қалдықтар, қызыл шлам, ресурстарды үнемдеу, Байер процесі, кәдеге жарату, қайта өңдеу материалы, Өндірістік қалдықтар, ағын.

Раздел 1. «Металлургия»A.H. Nurumgaliev ¹, A.T. Pushanova ¹*Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan***Thermodynamic modeling of the process occurring during the recovery of a substance from red sludge using the FactSage software package.**

Flux for liquefying slag in a converter, characterized in that red clay is used as a flux, which contains a mixture of aluminum oxides, iron, silicon, magnesium, calcium, titanium, etc.

The technological processes used in the production of aluminum generate a variety of waste products, such as red sludge, dust and gases, which can have a negative impact on the environment. The importance of sustainable waste management is becoming a priority, not only for industry, but also for society as a whole. In the context of global environmental challenges, the active implementation of practices aimed at reducing environmental impact is becoming a necessity.

Key words: waste, red sludge, resource conservation, Bayer process, recycling, secondary material, industrial waste, flux.

List of literature:

[1; 110] Kazakov A. A. Fundamentals of metallurgical expertise. Numerical modeling of phase transformations in liquid and solidifying steel: textbook. manual / A. A. Kazakov, S. V. Ryaboshuk - St. Petersburg: Polytechnic Publishing House. University, 2013. – 110 p.

[2; 4] Studying methods for processing red mud and assessing the possibility of development, K. Z. Zhumashev, KhMI im. Zh. Abisheva, branch of the RSE NC CPMS RK, Karaganda, Kazakhstan A. K. Merchant, A. M. Kutzhanova KGIU, Temirtau, Kazakhstan

[3; 547] Trushko V.L., Utkov V.A., Bazhin V.Yu. Relevance and possibilities of complete processing of red mud from alumina production // Notes of the Mining Institute. 2017. T. 227. pp. 547–553. doi: 10.25515/PMI.2017.5.547

[4; 36] Kozhevnikov G.N., Vodopyanov A.G., Pankov V.A., Kuzmin B.P. Joint complex processing of bauxite and red mud // Non-ferrous metals. 2013. No. 12. pp. 36–39.

[5; 5] Extraction of aluminum during complex processing of red mud, A.V. Boyarintsev..., Russian Chemical-Technological University named after. DI. Mendeleev, Russia.

Раздел 1. «Металлургия»

МРНТИ 53.31.15

И.К. Ибраев¹, О.Т. Ибраева¹, Н.М. Айткенов¹, А.С. Ержанов¹¹*Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
(i.ibraev@tttu.edu.kz, n.aitkenov@tttu.edu.kz)***Технология безобжигового окускования высоковлажных тонкодисперсных техногенных отходов металлургического производства**

Целью исследования является разработка безобжигового способа получения железосодержащих материалов и самовосстанавливающихся брикетов. Сущность используемого метода, составляющая одно из основных положений научной новизны, заключается в совмещении процессов обезвоживания гидратацией, самоотверждения смеси с процессом формования путем приложения внешнего давления к твердеющей смеси в пресс-форме с получением окускованного материала в форме брикета в одном технологическом цикле. В качестве обезвоживающего материала используются дешевые бросовые пылевидные отходы обжига известняка и доломита, а в качестве восстановителя пылевидные углеродсодержащие материалы (отсевы коксика и угля). Предлагаемая технология позволит организовать производство по переработке высоковлажных железосодержащих и углесодержащих шламов и производство комплексных самовосстанавливающих железосодержащих и углеминеральных окускованных материалов для производства стали и проката. Предлагаемая технология также решает проблемы загрязнения окружающей среды и отвода земель для хранения отходов производства.

Ключевые слова: шламы, пыль, переработка, обезвоживание, окускование, рециклинг.

Введение

Важным фактором эффективного развития металлургической промышленности является расширение использования вторичного сырья. В большинстве случаев шламы металлургического производства (железо- и углеродсодержащие) представляют собой тонкодисперсные концентраты повышенной влажности (40-70 %) и для использования их в металлургических процессах требуется его обезвоживание и окускование [1-8].

На данный момент нет простых и эффективных технологий подготовки и переработки шламовых отходов из-за их повышенной влажности и тонкодисперсности, что затрудняет их использование в качестве вторичного сырья.

В настоящее время металлургические агрегаты в большинстве случаев оборудуются мокрыми системами газоочистки. Мокрые системы очистки технологических газов хотя и решают охрану атмосферного воздуха, однако не решают проблему загрязнения земель, отводимых под шламонакопители. Зачастую шламы содержат ценные компоненты, которые безвозвратно теряются. Например, железосодержащие шламы мокрых систем очистки газов из-за отсутствия простых и экономически выгодных технологий подготовки их к утилизации остаются не востребованными и сбрасываются в шламонакопители. На АО «АрселорМиттал Темиртау» (ныне GARMET) ежегодно образуется около 200 тыс. т железосодержащих шламов доменных и конвертерных газоочисток, содержащих 30-70 % железа и других ценные компоненты (кальций, магний, марганец и др.), которые могли бы стать дополнительным источником железорудного сырья для сквозного металлургического передела.

Обзор литературы

Одним из способа, позволяющих отказаться от термической сушки шламов, является смешивание влажного материала со свежееобожженной негашеной известью. [4]. Исследования,

Раздел 1. «Металлургия»

проведенные в промышленных условиях на НПО "Тулачермет", показали, что при обезвоживании шламов в одновальном лопастном шнековом смесителе и расходе извести до 20% процесс обезвоживания протекает 8-10 мин, остаточное содержание влаги составляет 9%; при послышной укладке шлама и извести крупностью 10-0 мм в штабель для достижения тех же показателей требуется 48 ч. [5].

Одним из путей повышения эффективности подготовки шлама к утилизации является использование синергического эффекта, т.е. одновременного применения явлений химического обезвоживания и самоотвердения при обработке шламовой пульпы активными обезвоживающими компонентами из числа отходов смежных производств. Наиболее простым является способ химического обезвоживания кальций- и магнийсодержащими. В мировой практике этот способ уже нашел применение и, наряду с другими технологическими операциями, входит в единый технологический процесс подготовки шламов к утилизации [9, 10].

Исследование физико-химических свойств отходов производства показывает их огромный ресурсный и энергетический потенциал, при этом по технологическим качествам отходы зачастую превосходят руды, добываемые из недр. Так, например, железосодержащие шламы мокрых систем очистки конвертерных газов содержат железо в виде оксидов 45-65 %, маслоокалиносодержащие шламы - 70-85 %, в то время в железорудных концентратах, поступающих на металлургические комбинаты, содержание железа составляет 48-55%, которое из года в год снижается.

В мировой практике известны технологии производства железосодержащих брикетов, но они отличаются от предлагаемой технологии использованием энергоемких, дорогостоящих и сложных технологий (термических, вакуумных) предварительного обезвоживания и многостадийного окускования [1-8]. Наиболее близкой к предлагаемой технологии является технология производства металлургических самовосстанавливающихся брикетов российской фирмы «ЭкоМашГИО». В отличие от предлагаемой технологии в ней используется железосодержащий шлам влажностью 15-20 %, а также возможно применение лежалых шламов из шламохранилища. По существу, предлагаемая технологическая схема «ЭкоМашГИО» не исключает транспортировку железосодержащей пульпы по многокилометровому шламопроводу и складирование в шламонакопителях. Кроме того, в качестве вяжущего и упрочняющего материала в технологии «ЭкоМашГИО» используется цемент, что повышает стоимость металлургических брикетов [5, 6].

Предпосылками разработки данной технологии явились установленные авторами новые закономерности при переработке высоковлажных железосодержащих шламов, кальций- и магнийсодержащих материалов (известковая, доломитовая пыль) для химического обезвоживания шламов, твердения смеси по типу затворения цемента с водой с получением камневидного материала в виде мелкого песка. При перемешивании высоковлажного шлама с обезвоживающими материалами за счет экзотермической реакции активных оксидов кальция и магния с влагой шлама температура системы повышается до 95-110 °С, а часть влаги испаряется и удаляется в виде пара [7, 10, 11].

Данный вариант технологии был внедрен в АО «АрселорМиттал Темиртау» в цехе водоснабжения для обезвоживания замасленной окалины с использованием пылевидных отходов извести и доломита для получения известкованной окалины для агломерационного производства [11].

Методика проведения исследований

Для исследования процессов совмещения операций обезвоживания, твердения и окускования железосодержащих шламов разработана лабораторная установка и проведены эксперименты по изучению условий, обеспечивающих получение железосодержащих брикетов, пригодных для сталеплавильного передела [12, 13].

В процессе перемешивания и последующей выдержки производили измерение температуры массы, скорости обезвоживания и химического состава.

Процесс формообразования производили на лабораторном гидравлическом прессе с усилием 125, 180 и 280 кН. Изготовленные в лабораторных условиях цилиндрические брикеты диаметром 50 мм и высотой 60 мм имели прочность соответственно 94, 265 и 505 кН/см², плотность 2,7 кг/см³.

Количество мелочи менее 5 мм при сбрасывании на стальную плиту с высоты 2 м составило 0,6 %.

Раздел 1. «Металлургия»

Результаты исследований

Методами химического, рентгенофазового анализов, дериватографии и другими определены минеральный состав материалов, их удельная внешняя и полная поверхности, гидравлическая активность, наименьшая и наибольшая капиллярные влагоемкости, коэффициенты комкуемости железосодержащих отходов (шламов и пылей) АО «АрселорМиттал Темиртау». Установлено, что железосодержащие шламы, кроме замасленной, обладают свойством комкуемости и пригодны для безобжигового производства окомкованного продукта для металлургической переработки в качестве заменителя природного железорудного сырья. Так коэффициент комкуемости для доменных шламов составил 1,11-1,58, конвертерного шлама и смеси конвертерного шлама с доменным составил 1,49-1,77, что значительно превышает 0,8 по классификации В. М. Витюгина и они относятся к числу самопроизвольно комкующихся [11].

Пылевидные отходы производства извести и доломита являются хорошими вяжущими для безобжигового окомкования высоковлажных тонкодисперсных отходов металлургического производства, при этом процесс нормального твердения системы шлам - известь возможен при применении извести тонкого помола и соблюдении определенного водоизвесткового отношения, связанного с влажностью шлама и расходом вяжущего. [10]

Процесс химического обезвоживания конвертерного шлама известковой и доломитовой пылью характеризуется экзотермической реакцией взаимодействия активной CaO с водой, находящейся в шламе и сопровождается повышением температуры системы. Как показали результаты исследований изменение скорости обезвоживания прямо пропорционально изменению температуры в процессе перемешивания шламовой пульпы с обезвоживающим компонентом и выдержки, что позволило разработать новую методику оценки степени химического обезвоживания. Методика позволяет по характеру изменения температуры смеси исследовать механизм и кинетику процесса химического обезвоживания.

Установлено, что химическое обезвоживание шламовой пульпы происходит по двухстадийному механизму. Первая стадия процесса протекает в кинетической области, характеризующаяся экзотермической реакцией взаимодействия обезвоживающего компонента с водой с образованием гидроксида кальция с водой по реакции (1):

и сопровождается повышением температуры и скорости обезвоживания. Установлено, что первая стадия химического обезвоживания, т.е. химическое связывание влаги заканчивается максимальным повышением температуры (рис. 1)

Тепло, выделяемое в результате экзотермической реакции, идет на испарение влаги. Как показали результаты исследований, на этой стадии удаляется основная масса влаги и наблюдается рост скорости обезвоживания, который заканчивается при достижении максимальной температуры смеси (рис.1).

Раздел 1. «Металлургия»

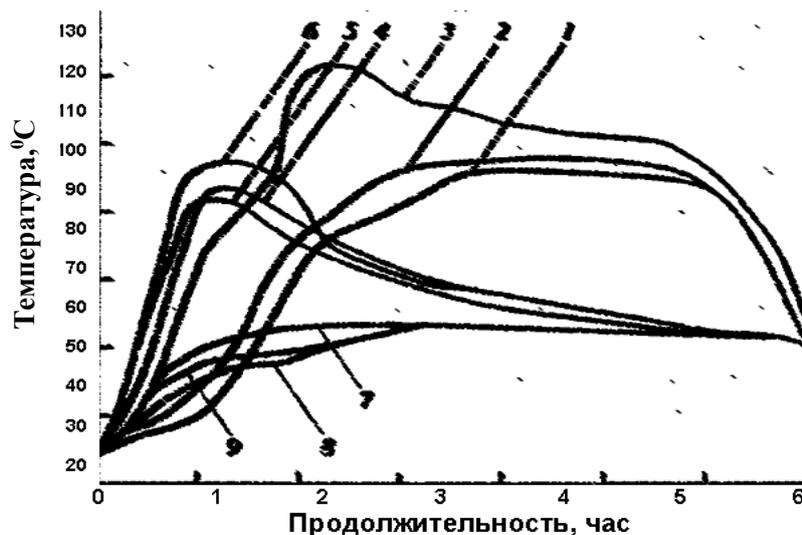
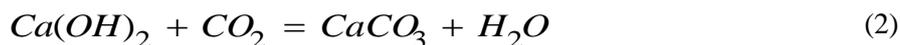

Рис. 1. Характер изменения температуры смеси при химическом обезвоживании

Интенсивность этого химического взаимодействия зависит от степени перемешивания и определяется максимальной областью соприкосновения реагирующих веществ и активностью CaO . При этом происходит деформация поверхности адсорбированного слоя известковых частиц, формирование более прочной кристаллической структуры $Ca(OH)_2$, которая цементирует образовавшуюся шламоизвестковую массу в комки, а также позволяет получать из этой массы прочные брикеты. К этому моменту времени влажность смеси составляет 15-25 % и дальнейшее снижение влажности смеси протекает по закону молекулярной диффузии при падающей скорости обезвоживания и температуры смеси.

Процесс связывания остаточной влаги контролируется диффузионным переносом молекул воды через тонкий диффузионный пограничный слой, образовавшийся на поверхности частиц обезвоживающего материала к данному моменту времени. Тонкий поверхностный, пограничный слой состоит из закристаллизованных гидроксида и карбоната кальция, образовавшихся в результате реакции поглощения гидроксидом кальция диоксида углерода из окружающей атмосферы по реакции (2):

На второй стадии обезвоживания начинается твердение смеси, вызванное пересыщением влажной смеси гидроксидом кальция. Центрами кристаллизации являются металлические частицы шлама (оксиды железа). Кристаллы гидроксида и карбоната кальция срастаются с другими оксидами, присутствующими в шламе, в сравнительно прочную и твердую массу.

Таким образом, вторая стадия химического обезвоживания и определяет в целом общую продолжительность получения сухой твердой массы шламоизвестковой смеси, пригодной для транспортирования и дальнейшей утилизации в шихте агломерационного или конвертерного процесса. Исследованиями установлено, что интенсивность химического обезвоживания, т.е. продолжительность первой и второй стадии, зависит от вида обезвоживающих материалов, активности в ней CaO , MgO , его фракционного состава, а также степени перемешивания основных компонентов.

Наилучшие результаты были получены при обработке шламовой пульпы влажностью 60-90 % смесью пылевидной извести и доломита (составы № 4-6). Обработка шлама известью и доломитовой пылью интенсифицирует процесс химического обезвоживания, что подтверждается более высоким уровнем подъема температуры и быстрым твердением шламоизвестковая смеси. Это объясняется, кроме наличия в доломитовой пыли активной CaO до 45%, присутствием в ней MgO до 27%, соединения которого обладают высокими вяжущими свойствами. Это объясняется наличием в доломитовой пыли, кроме CaO и MgO , глинистых составляющих Al_2O_3 , SiO_2 , Fe_2O_3 , которые

Раздел 1. «Металлургия»

образуют с CaO и MgO силикаты, алюминаты и ферриты кальция и магния. Эти соединения при соприкосновении с водой быстро твердеют на воздухе, что способствует получению быстротвердеющей шламоизвестковой смеси [10].

При этом уменьшается продолжительность основного этапа обезвоживания до начала периода твердения смеси. Общая продолжительность обезвоживания и твердения составляет 3 часа с получением влажности твердой массы 10-15 %.

Разработаны теоретические основы и технологии безобжигового окускования высоковлажных тонкодисперсных техногенных отходов металлургического производства с получением новых комплексных железо-углеродсодержащих композиционных материалов. [15,16].

Совмещение процессов химического обезвоживания гидратацией кальций-содержащими материалами, самоотвердения смеси с процессами формования позволяют получать безобжиговый окускованный материал с прочностью, удовлетворяющей требованиям металлургического производства. На основании проведенных экспериментов предложен новый способ безобжигового окускования высоковлажных тонкодисперсных материалов.

При производстве железосодержащих брикетов установлены, что максимальная прочность брикетов получается при проведении прессования шламоизвесткового теста при оптимальных температурно-временных параметрах процесса. Изготовленные брикеты полученные при рекомендуемых параметрах процесса обладают высокими прочностными характеристиками: прочность на сжатие соответственно 265 - 505 кН/см²; плотность 2,7 кг/см³; количество мелочи менее 5 мм при сбрасывании на стальную плиту с высоты 2 м - 0,6%.

Установленные закономерности совмещенного процесса обезвоживания, самоотвердения и формования позволили предложить две технологические схемы переработки железосодержащих шламов с получением окомкованного железосодержащего материала для переделов металлургического производства АО «АрселорМиттал Темиртау» для аглопроизводства (рис. 2) и для сталеплавильного производства (рис. 3) [17,18].

Положительная сторона второй схемы заключается в том, что весь технологический процесс подготовки к утилизации шлама идет во время перекачки шлама по шламопроводу. В шнековом смесителе производится перемешивание шлама с известковой и доломитовой пылью, далее масса поступает в валковый пресс и образовавшиеся брикеты на автотранспорте направляются в кислородно-конвертерный цех.

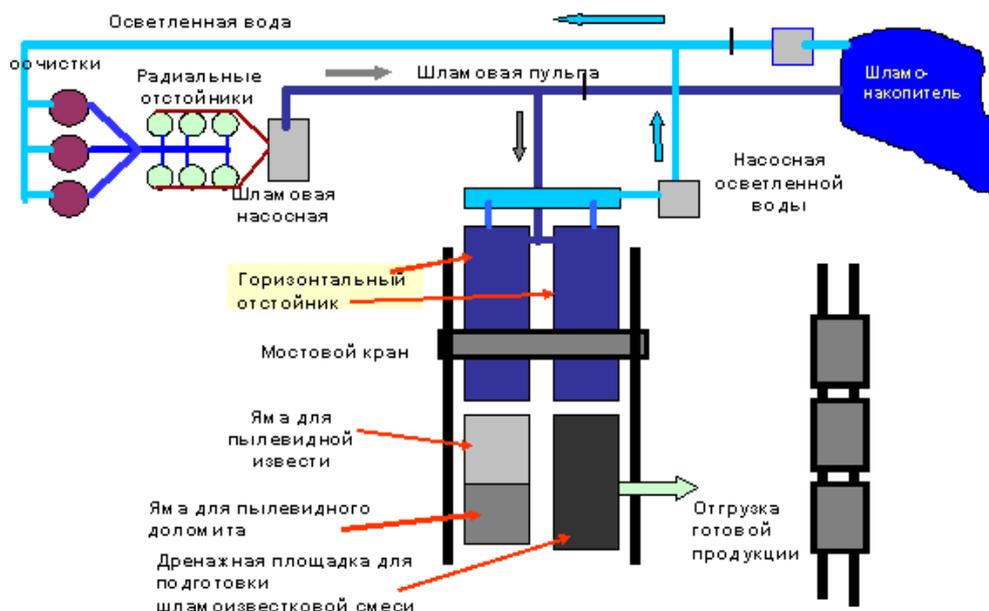

Рис. 2. Технологическая схема подготовки шламоизвесткового материала для аглопроизводства АО «АрселорМиттал Темиртау»

Раздел 1. «Металлургия»

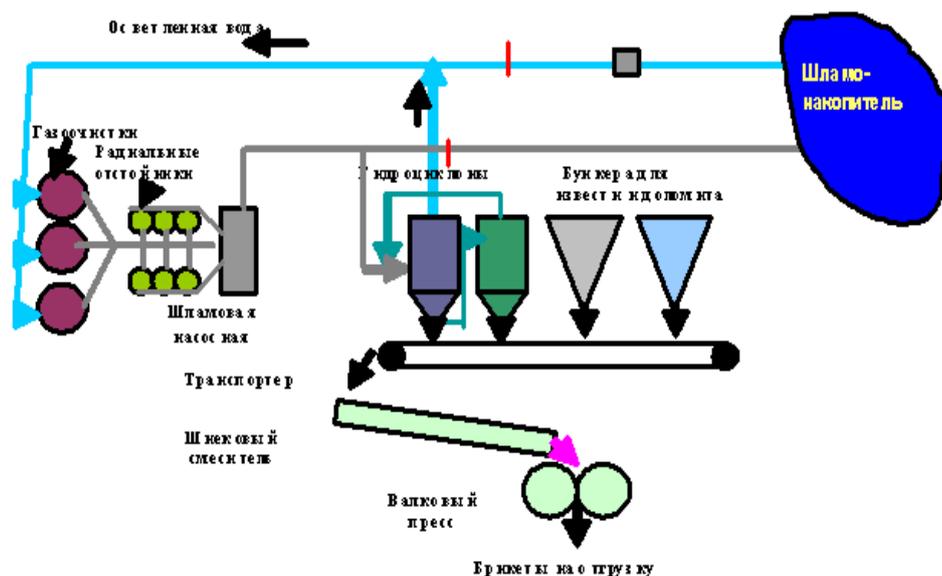

Рис. 3. Технологическая схема производства шламоизвестковых брикетов для конвертерного производства

Опытно-промышленная проверка технологии химического обезвоживания кальцийсодержащими материалами была проверена при подготовки влажной замасленной окалины с остаточным содержанием масел 4-20%. Технология обезвоживания по предложенному способу показала пригодной и для замасленной окалины с повышенным содержанием масла. Для повышение содержание масло в замасленной окалины цеха горячей прокатки в смесь из замасленной окалины, пылевидных извести и доломита присаживали маслосодержащие отходы цеха холодной прокатки ЛПЦ-2 в виде пенопродукта – продукта разложения смазочно-охлаждающей жидкости с остаточным содержанием масло 60-70%. На разработанный способ получен инновационный Патент РК «Способ утилизации масложелезосодержащих отходов прокатного производства» [19]

Способ химического обезвоживания кальцийсодержащими материалами применим и для подготовки углеминеральных брикетов из высоковлажных отходов флотации угля. При производстве углеминеральных брикетов установлены оптимальные температурно-временные параметры процесса и долевые соотношения пылевидной извести, препарированной каменноугольной смолы и исходной влажности отходов флотации угля при достижении их высокой прочности.

Установлено, что для производства углеминеральных брикетов из отходов флотации угля при совмещении процессов химического обезвоживания кальцийсодержащими материалами необходимо использовать дополнительное связующее в виде препарированной каменноугольной смолы в количестве 3-6 %, которая разогревается за счет внутреннего тепла, выделяемой при осуществлении гидратации пылевидной известью. Установлены оптимальные температурно-временные параметры процесса и долевые соотношения пылевидной извести, препарированной каменноугольной смолы и исходной влажности отходов флотации угля, при которых достигается высокая прочность углеглинистых брикетов при отсутствии весовых потерь массы [20, 21]:

влажность отходов флотации, %	массовая доля смолы, %	массовая доля известковой пыли, %
20	4,5-6	15-25
15	3-6	10-20
10	3-6	10-15

На разработанный способ получен инновационный Патент РК «Способ переработки угольного шлама» [21].

Изучение работы смоломagneзитового цеха АО «АрселорМиттал Темиртау» и имеющего прессового оборудования была разработана промышленная технологическая схема производства

Раздел 1. «Металлургия»

углеминеральных брикетов для сталеплавильного производства (рис. 4). Углеминеральный брикет может использоваться в качестве раскисляющего, рафинирующего и топливного материала.

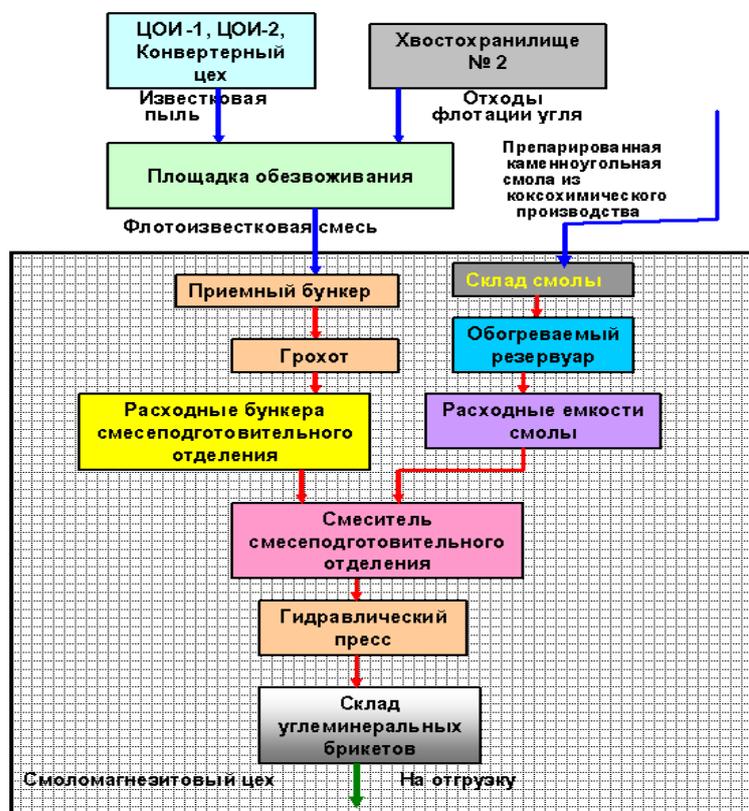

Рис.4. Промышленная схема производства углеминеральных брикетов в смоломagneзитовом цехе АО «АрселорМиттал Темиртау»

Конкурентоспособность предлагаемой технологии по сравнению с другими аналогами заключается в следующем:

- переработка высоковлажного шлама производится в непосредственной близости от источника образования;
- отпадает необходимость сушки шлама перед окускованием и обжига углеминеральных брикетов;
- организации одностадийного процесса обезвоживания, самотвердения и формования с получением комплексного углеминерального окускованного материала в одном производственном цикле;
- утилизировать бросовые пылевидные отходы обжига извести и доломита, а также отсевов кокса или угля.

Свойства самотвердения шламов при их обработке обезвоживающими материалами на основе отходов производства может быть реализовано также для захоронения опасных шламовых отходов, например в заброшенных шахтах. Это позволит исключить попадание загрязненных вод в водоемы, при этом отпадает необходимость в дополнительном строительстве и обслуживании золашламонакопителей без опасности прорыва дамб и затопления прилегающих пахотных земель. Золашламовые отходы, обезвоженные по предлагаемому способу, могут быть использованы для ландшафтных работ, а также в индустрии производства различных строительных материалов.

Выводы

Предлагаемые проект и технология позволят организовать бессточное производство по переработке высоковлажных шламов с получением комплексных железо- и углеродсодержащих

Раздел 1. «Металлургия»

материалов в качестве вторичного сырья для металлургических заводов по производству стали и проката. Технология позволит утилизировать известковую и доломитовую пыль установок сухой очистки газов, в качестве обезвоживающих и вяжущих материалов, а также отсева кокса и угля в качестве восстановителя.

Предлагаемый проект является основой для создания ресурсосберегающих, малоотходных, и экологически чистых безотходных процессов, решающих не только проблемы сырья и максимального вовлечения отходов в хозяйственный оборот, но и экологические проблемы производства. Технология решает проблемы загрязнения окружающей среды и отвода земель для хранения отходов производства и получать новую товарную продукцию, снизить расход природного железорудного сырья и флюсующих материалов и снизить экологические платежи за хранение отходов, а также снизить объемы загрязнения забалансовых и подземных вод.

Список литературы

1. Анисимов В. Н. Решение геоэкологических проблем безопасности и глубокой переработки природно-техногенных месторождений / В. Н. Анисимов, И. С. Булгаков, Г. К. Гасиев // Горная промышленность. – 2012. – № 6 (106). – С. 64–68.
2. Грановская Н. В. Техногенные месторождения полезных ископаемых: Научно-образовательный курс / Н. В. Грановская, А. В. Наставкин, Ф. В. Мещанинов. – Ростов-на-Дону: ЮФУ. 2013. – 93 с. – URL: <http://nauka.x-pdf.ru/17raznoe/461906-1-granovskaya-nastavkin-meschaninov-tehnogennie-mestorozhdeniya-poleznieh-iskopaemih-rostov-na-donuauchno-obrazovatelnyy-ku.php>.
3. Подготовка металлургического сырья для доменной и бездоменной металлургии железа : Т.1. Теория, технология и практика подготовки компонентов и шихт для окомкования: учебник / Ф. М. Журавлев, В. П. Лялюк, Н. И. Ступник [и др.]. – Москва ; Вологда : Инфра-Инженерия, 2021. – 156-170 с. – ISBN 978-5-9729-0704-5, 978-5-9729-0706-9 (т. 1). – Текст: электронный // Цифровой образовательный ресурс IPR SMART : [сайт]. – URL: <https://www.iprbookshop.ru/115157.html>
4. Preparation of coal briquettes based on non-standard Kazakhstan coal with various additives and determination of their quality / M. Tulepov, L. Sassykova, A. Kerimkulova, [et al.] // Journal of Chemical Technology and Metallurgy. – 2021. – 56 (1).
5. Гоник И. Л. Особенности применения брикетируемых железосодержащих отходов / И. Л. Гоник, В. П. Лямкин, Н. А. Новицкий // Металлург. – 2011. – № 5. – С. 25–27.
6. Белкин А. С. Использование железокосовых брикетов на цементной связке в доменной плавке / А. С. Белкин и др. // Металлург. – 2003. – № 4. – С. 39–41.
7. Anyashiki T. Development of Carbon Iron Composite Process / T. Anyashiki, K. Fukada, H. Fujimoto // JFE GIHO. – 2008. – № 22. – P. 20–24.
8. Han H. Binders and Bonding Mechanism for RHF Briquette Made from Blast Furnace Dust / H. Han, D. Duan, P. Yuan // ISIJ International. – 2014. – Vol. 54. – № 8. – P. 1781–1789.
9. Исследование процессов обезвоживания и подготовки железосодержащих шламов к утилизации / И. К. Ибраев, В. К. Головкин, С. Н. Климушкин, В. Г. Садовский [и др.] // Сталь. – 1996. – № 11. – С. 71–74.
10. Патент РК. № 4005. (51)702 11/12,21 5/36. Способ обезвоживания шлама // Промышленная собственность. Официальный бюллетень. – 1996. – № 12, опубликован 15.12.2000. URL: <https://kzpatents.com/5-4005-sposob-obezvozhivaniya-shlama.html>.
11. Ибраева О. Т. Энергосберегающая технология переработки отходов металлургического производства / О. Т. Ибраева, И. К. Ибраев. – Алматы : НИЦ «Гылым», 2011. – 292 с.
12. Ибраев И. К. Разработка комплекса для подготовки вторичного сырья из отходов металлургического производства для использования его в технологиях сквозного металлопроката / И. К. Ибраев, И. С. Вишнев // Республиканский научный журнал «Технология производства металлов и вторичных материалов». Темиртау, 2009. – № 2. – С. 18–21.
13. Патент на полезную модель № 586. (2009.01) 28 5/12 (2009.01) 10 5/06 Комплекс для брикетирования сыпучих материалов // Промышленная собственность. Официальный бюллетень. – 2011. – № 10, опубликован 15.10.2010.

Раздел 1. «Металлургия»

14. Инновационный патент РК N 25103. А4 (11) С22В 1/243 (2009.01) С22В 1/24 (2009.01) 2010/0670.1 24.05.2010. Вяжущее для безобжигового окускования // Промышленная собственность. Официальный бюллетень. – 2011. – № 12 а, опубликован 15.12.2011.
15. Инновационный патент РК N 23987. А4 (11) С22В 1/243 (2010.01) С22В 1/24 (2010.01) 2010/0623.1 опубликован 14/05/2010. Способ безобжигового окускования // Промышленная собственность. Официальный бюллетень. – 2011. – № 5, 16.05.2011.
16. Инновационный патент РК № 21208. Способ утилизации масло-железосодержащих отходов прокатного производства // Промышленная собственность. Официальный бюллетень, – 2009. – № 5, опубликован 15.05.2009.
17. Ибраев И. К. Инновационные технологии подготовки высоковлажного шлама к утилизации / И. К. Ибраев, О. Т. Ибраева, М. М. Суюндиков // Каталог выставки достижений отечественной промышленности «Развитие горно-металлургического комплекса и угольной промышленности». «MinTech-2010», 26–28 мая 2010 г. – Караганды, 2010. – С. 32–36.
18. Ибраев И. К. Разработка новых композиционных железосодержащих товарных продуктов из высоковлажных шламов металлургического производства / И. К. Ибраев, О. Т. Ибраева, А. С. Вишнева // Мат. Росс. конф. «Исследования в области переработки и утилизации техногенных образований и отходов» с элем. шк. мол. уч. г. Екатеринбург. 27 ноября 2009 г. – Екатеринбург, 2009. – С. 73–79.
19. Инновационный патент 21208 РК, МПК С02F 11/14, С02F 11/00. Способ утилизации масложелезосодержащих отходов прокатного производства / И.К. Ибраев, О.Т. Ибраев, В.И. Чернецов, В.Л. Лехтмец // Заявл. 11.09.2007; опубл. 15.05.2009. Бюл. № 5.
20. Ibraev I.K., Ibraeva O.T., Sakipov K.E 21. Unburned waste coal flotation agglomeration. EURASIAN PHYSICAL TECHNICAL JOURNAL. Volume 15, No.1(29), 2018/ p – ISSN 1811-1165, s – s. 99-105/ ISSN 2413-2179.
21. Инновационный патент РК № 21583 - Способ переработки угольного шлама.//Ибраева О.Т., Исагулов А.З., Ибраев И.К., Лехтмец В.Л., Чернецов В.И./ Бюл. № 8 от 14.08.2009 г. Заявка № 2007/1369.1 от 13.11.2007 г.

И.К. Ибраев, О.Т. Ибраева, Н.М. Айткенов, А.С. Ержанов

**Металлургиялық өндірістің жоғары ылғалды жұқа жисперстік
техногенді қалдықтарын күйдірмей кесектеу технологиясы**

Зерттеудің мақсаты темір құрамды материалдар мен өздінен тотықсызданатын брикеттерді алудың күйдірісіз әдісін әзірлеу. Ғылыми жаңалықтың негізгі ережелерінің бірін құрайтын қолданылатын әдістің мәні сусыздандырумен құрғату процестерін, қалыптаумен пресс қалыптағы қатайтатын қоспаға сыртқы қысымды қолданумен қоспаның өздігінен қатайтуын бір технологиялық циклде біріктіріп брикет түрінде кесектелген материал алу болып табылады. Сусыздандырушы материалы ретінде әктас пен доломитті күйдіруден шыққан арзан тасталатын шаң түріндегі қалдықтар, ал тотықсыздандырығыш ретінде құрамында көміртегі бар материалдарды (кокшаның және көмірдің елеп алынған қалдықтары) қолданылады. Ұсынылып отырған технология құрамында ылғалдылығы жоғары темір құрамды және көміртегі бар шламдарды қайта өңдеу бойынша өндірісті және болат пен прокат өндірісіне арналған өзі тотықсызданатын темір құрамды және көмірминералды кесектелген материалдарды кешенді өндіруді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ұсынылған технология сонымен қатар қоршаған ортаның ластануы мен өндіріс қалдықтарын сақтау үшін жерді бөлу мәселелерін шешеді.

Түйін сөздер: шламдар, шаң, қайта өңдеу, сусыздандыру, кесектеу, тотықсыздандыру.

Раздел 1. «Металлургия»

I.K. Ibraev, O.T. Ibraeva, N.B. Aitkenov, A.C. Yerzhanov

Technology of incineration-free fumigation of high-moisture fine man-made waste from metallurgical production

The aim of the study is to develop an annealing-free method for producing iron-containing materials and self-healing briquettes. The essence of the method used, which is one of the main provisions of scientific novelty, is to combine the processes of dehydration by hydration, self-hardening of the mixture with the molding process by applying external pressure to the hardening mixture in a mold to obtain a dipped material in the form of a briquette in one technological cycle. Cheap waste pulverized limestone and dolomite roasting wastes are used as a dehydrating material, and pulverized carbonaceous materials (coke and coal screenings) are used as a reducing agent. The proposed technology will allow the organization of production for the processing of high-moisture iron-containing and carbon-containing sludge and the production of complex self-healing iron-containing and carbon-mineral coated materials for the production of steel and rolled products. The proposed technology also solves the problems of environmental pollution and land allocation for the storage of industrial waste.

Keywords: sludge, dust, recycling, dewatering, fumigation, recycling.

References

1. Anisimov V.N. The solution of geocological problems of safety and deep processing of natural and man-made deposits / V.N. Anisimov, I.S. Bulgakov, G.K. Gasiev // Mining industry. – 2012. – № 6 (106). – S. 64-68.
2. Granovskaya N.V. Technogenic mineral deposits: A scientific and educational course / N.V. Granovskaya, A.V. Mentorkin, F.V. Meshchaninov. – Rostov-on-Don: SFU. 2013. – 93 s. – URL: <http://nauka.x-pdf.ru/17raznoe/461906-1-granovskaya-nastavkin-meschaninov-tehnogennie-mestorozhdeniya-poleznih-iskopaemih-rostov-na-donuauchno-obrazovatelny-ku.php>.
3. Preparation of metallurgical raw materials for blast furnace and domeless metallurgy of iron: Vol.1. Theory, technology and practice of preparation of components and charges for pelletizing: textbook / F.M. Zhuravlev, V.P. Lyalyuk, N.I. Stupnik [et al.]. – Moscow; Vologda: Infra-Engineering, 2021. – 156-170 p. – ISBN 978-5-9729-0704-5, 978-5-9729-0706-9 (vol. 1). – Text: electronic // Digital educational resource IPR SMART : [website]. – URL: <https://www.iprbookshop.ru/115157.html>
4. Preparation of coal briquettes based on non-standard Kazakhstan coal with various additives and determination of their quality / M. Tulepov, L. Sassykova, A. Kerimkulova, [et al.] // Journal of Chemical Technology and Metallurgy. – 2021. – 56 (1).
5. Gonik I.L. Features of the use of briquetted iron-containing waste / I.L. Gonik, V.P. Lyamkin, N.A. Novitsky // Metallurg. – 2011. – No. 5. – S. 25-27.
6. Belkin A.S. The use of iron-coke briquettes on a cement bond in blast furnace melting / A. S. Belkin et al. // Metallurg. – 2003. – No. 4. – S. 39-41.
7. Anyashiki T. Development of Carbon Iron Composite Process / T. Anyashiki, K. Fukada, H. Fujimoto // JFE GIHO. – 2008. – № 22. – P. 20–24.
8. Han H. Binders and Bonding Mechanism for RHF Briquette Made from Blast Furnace Dust / H. Han, D. Duan, P. Yuan // ISIJ International. – 2014. – Vol. 54. – № 8. – P. 1781–1789.
9. Investigation of the processes of dehydration and preparation of iron-containing sludge for disposal / I.K. Ibraev, V.K. Golovkin, S.N. Klimushkin, V.G. Sadovsky [et al.] // Steel. - 1996. – No. 11. – pp. 71-74.
10. The patent of the Republic of Kazakhstan. № 4005. (51)702 11/12,21 5/36. The method of sludge dewatering // Industrial property. The official bulletin. – 1996. – No. 12, published on 12/15/2000. URL: <https://kzpatents.com/5-4005-sposob-obezvozhivaniya-shlama.html>.
11. Ibraeva O.T. Energy-saving technology of waste processing of metallurgical production / O.T. Ibraeva, I.K. Ibraev. – Almaty: SIC "Gylym", 2011. – 292 p.
12. Ibraev I.K. Development of a complex for the preparation of secondary raw materials from metallurgical production waste for its use in through-rolled metal technologies / I.K. Ibraev, I.S. Vishnev //

Раздел 1. «Металлургия»

Republican Scientific journal "Technology of production of metals and secondary materials". Temirtau, 2009. – No. 2. – pp. 18-21.

13. A patent for a utility model № 586. (2009.01) 28 5/12 (2009.01) 10 5/06 Complex for briquetting bulk materials // Industrial property. The official bulletin. – 2011. – No. 10, published on 10/15/2010.

14. Innovation patent of the Republic of Kazakhstan N 25103. A4 (11) C22B 1/243 (2009.01) C22B1/24 (2009.01) 2010/0670.1 24.05.2010. Astringent for non-burning coating // Industrial property. The official bulletin. – 2011. – No. 12 a, published on 12/15/2011.

15. Innovation patent of the Republic of Kazakhstan No. 23987. A4 (11) C22B 1/243 (2010.01) C22B1/24 (2010.01) 2010/0623.1 published on 14/05/2010. The method of non-burning fumigation // Industrial property. The official bulletin. – 2011. – № 5, 16.05.2011.

16. Innovation patent of the Republic of Kazakhstan No. 21208. A method for recycling oil-iron-containing waste from rolling production // Industrial property. Official Bulletin, – 2009. – No. 5, published 05/15/2009.

17. Ibraev I. K. Innovative technologies for the preparation of high-moisture sludge for disposal / I. K. Ibraev, O. T. Ibraeva, M. M. Suyundikov // Catalog of the exhibition of achievements of the domestic industry "Development of the mining and metallurgical complex and the coal industry". "Minsk-2010", May 26-28, 2010 – Karaganda, 2010. – pp. 32-36.

18. Ibraev I.K. Development of new composite iron-containing commodity products from high-moisture sludge of metallurgical production / I.K. Ibraev, O.T. Ibraeva, A.S. Vishnev // Mat. Ross. conf. "Research in the field of processing and utilization of man-made formations and waste" with ale. shk. mol. uch. Yekaterinburg. November 27, 2009 – Yekaterinburg, 2009. – pp. 73-79.

19. Innovative patent 21208 RK, IPC C02F 11/14, C02F 11/00. Method of utilization of iron-containing oil waste from rolling production / I.K. Ibraeva, O.T. Ibraev, V.I. Chernetsov, V.L. Lehtmetz // Application 11.09.2007; publ. 05/15/2009. Byul. No. 5.

20. Ibraev I.K., Ibraeva O.T., Sakipov K.E 21. Unburned waste coal flotation agglomeration. EURASIAN PHYSICAL TECHNICAL JOURNAL. Volume 15, No.1(29), 2018/ p – ISSN 1811-1165, s – s. 99-105/ ISSN 2413-2179.

21. Innovation and innovation patent RK 21583 - method of reworking the enlarged helmet./Ibraeva O.T., Isagulov A.Z., Ibraev I.K., Lechtmets V.L., Chernetsov V.I. / Beul. 8 from 14.08.2009 Request ++ 2007 / 1369.1 from 13.11.2007

Раздел 1. «Металлургия»

МРНТИ 53.31.23
УДК 159.964.33

V.D. Sorotsky¹, S.A. Smailov¹

¹*Karaganda Industrial University, Temirtau, Republic of Kazakhstan*
E-mail.ru: vladimirsorockij@gmail.com, s.smailov@ttu.edu.kz

Modernization of continuous steel casting machines to increase the quality of finished products using the method of electromagnetic stirring (EMS)

To prevent the formation or suppress the development of crystallization, shrinkage and liquation defects, various methods of physical influence on the solidifying melt are used. When choosing a technology in each specific case, one should proceed primarily from its cost-effectiveness, efficiency and environmental standards.

A method of physical influence on a crystallizing ingot is considered: electromagnetic stirring (EMS).

According to the authors of the article, EMF of the liquid hole of a continuous ingot is the most effective way to actively intervene in the crystallization process of a continuous ingot directly during casting with a guaranteed ability to control the structure formation process. Currently, in world practice, EMF of liquid metal on continuous casting machines has become an integral part of the progressive technology for producing high-quality workpieces. As a result, the growth of requirements for product quality and the development of effective methods and means of electromagnetic processing of melts have led to the fact that contractual requirements for the quality of continuously cast billets include provisions for the mandatory use of EMF in the production of products from high-quality steels.

It is shown that in order to eliminate a number of defects in the macrostructure of a continuously cast billet associated with the crystallization process, shrinkage and segregation phenomena, which cannot be completely eliminated even with optimal design features of the continuous caster equipment and rational technological parameters of the continuous casting process, it is necessary to additionally use methods of physical influence on the process solidification of liquid steel. The method used depends on the continuous casting technology and the existing caster equipment.

This method is considered using the example of Russian metallurgical plants, since this method was not used in Kazakhstan.

Key words: continuous casting of steel; crystallizing ingot; methods of physical influence; elimination of macrostructure defects.

Continuous casting machines (CCMs) are one of the main links in the technological cycle of steelmaking. Today, about 96.1%, or 1564.2 million tons, are bottled on continuous casters in the world [1].

Solving the problems of reducing production costs, expanding the product range and improving the quality of finished products is impossible without optimizing the technological parameters of casting while simultaneously improving the surface and macrostructure of continuously cast billets (CC) and rolled products.

The quality of the caster produced is determined by a number of technological measures, including the choice of casting modes and parameters, the refractories used in the steel-pouring ladle - caster mold section, the protection of steel from secondary oxidation, the optimal temperature conditions and casting speed, as well as the design features and condition of the caster equipment. High requirements for the quality of workpieces lead to the need for careful preparation of liquid steel for casting and the application of a number of restrictions, for example, on casting speed and temperature, which not only reduces the productivity of the continuous caster, but in some cases causes a deterioration in the quality of the finished product.

Раздел 1. «Металлургия»

Analysis and taking into account the features of the hydrodynamics of the movement of the melt, heat and mass transfer and physical and chemical processes occurring at the solidification stage makes it possible to develop appropriate measures to improve the casting technology, the design of the machine and the mold [2]. However, there are a number of defects in the macrostructure of continuous casting machines associated with the crystallization process, shrinkage and segregation phenomena, which cannot be completely eliminated even with optimal design features of continuous casting equipment and rational technological parameters of the continuous casting process.

In this regard, it is obvious that in order to obtain a high-quality macrostructure of continuous steel castings and rolled products, especially from critical steels, it is necessary to actively intervene in the crystallization process of a continuous ingot directly during casting with a guaranteed ability to control the structure formation process.

To prevent the formation or suppress the development of crystallization, shrinkage and liquation defects, many researchers use various methods of physical influence on the solidifying melt.

Modern developments indicate that even materials with the same grain sizes can differ in properties if they are obtained by different methods. Therefore, it is not indifferent by what means the production of high-quality metal products will be achieved. When choosing a technology in each specific case, one should proceed primarily from its cost-effectiveness, efficiency and environmental standards [2].

According to the authors, the most effective way to actively intervene in the crystallization process of a continuous ingot directly during casting with a guaranteed ability to control the process of structure formation is the method of electromagnetic magnetic field of the liquid well of a continuous ingot.

Currently, in world practice, EMF of liquid metal on a continuous caster has become an integral part of the progressive technology for producing high-quality workpieces [3-6]. As a result, the growth of requirements for product quality and the development of effective methods and means of electromagnetic processing of melts have led to the fact that contractual requirements for the quality of NLZ include provisions for the mandatory use of EMF in the production of products from high-quality steels.

During EMF, the liquid phase of a crystallizing ingot is mixed through electromagnetic forces that arise when a magnetic field interacts with an electric current.

Depending on the cross-section of the NLZ and the requirements for the macrostructure of the EMF system, it can be located in the crystallizer (MEMS), in the ZZO (SEMS) or in the final solidification zone (FEMS). When casting high-carbon, pipe and other steels for critical purposes, especially into large-section workpieces, it is possible to simultaneously use EMF at three and sometimes at four levels. The number of EMF devices and their installation location are determined for each specific continuous caster based on its design features, the grade range of steel being cast, the cross-section of the billet being cast and the technological parameters of casting.

Currently, EMF systems for the liquid phase of a crystallizing ingot have found wide application. EMF systems in the crystallizer in Russia are equipped with long-form and bloom casters of metallurgical plants - Magnitogorsk, Severstal, EVRAZ ZSMK, Chelyabinsk, Ural Steel and Oskol Electrometallurgical Plants, as well as Volzhsky and Seversky Pipe, Pervouralsk Novotrubny, Taganrog, UMMC-Steel, Nizhneserginsky hardware and Omutninsky metallurgical plants. The continuous casting machines of the Izhstal metallurgical plant and the continuous casting machines of the Elektrostal plant are equipped with EMF systems at two levels - in the mold and in the cooling zone.

The use of EMF has shown that the EMF in the crystallizer has the maximum effect on the quality of the surface and macrostructure of the NLZ. Most foreign manufacturers of such devices mainly offer EMF systems with an external stator location. In this case, the external EMF stator covers the mold body from the outside, while the stator and mold bodies are made of non-magnetic steel of the austenitic class.

One of the main advantages of using external EMP stators is the minimum required number of such stators, which corresponds to the number of continuous caster strands. However, this arrangement has a number of disadvantages. For example, the external location of the EMF inductor leads to a significant increase in the interpolar distance of the magnetic system and, consequently, to an increase in the dimensions of the stator, its mass and, as a consequence, to an increase in the load on the swing mechanism if the stator is installed on its swing frame. An increase in the distance between the poles, in turn, leads to a decrease in the induction value and, accordingly, to a decrease in the speed of movement of the melt. When the stator is located externally, a separate cooling circuit with specially prepared water is required, which significantly

Раздел 1. «Металлургия»

increases capital and operating costs. Deterioration in the quality of cooling water is often the cause of failure of EMF systems of this type.

It should also be noted that the use of standardized EMF systems located outside the mold body, in some cases when the smaller format of the cast blanks differs significantly from the larger one, neutralizes the effect of EMF when casting blanks of a minimum cross-section due to the distance of the inductor from the blank. VNIIMETMASH has been developing EMF systems for continuous casting machines since the 70s of the last century and has accumulated significant experience in this area.

VNIIMETMASH is ready to develop and supply complete EMF systems with external stators. However, according to the authors, the built-in EMF system is more effective for EMF in continuous caster molds casting long, bloom and round billets. The concept is based on the principle of bringing the stator poles as close as possible to the liquid phase of the ingot in order to achieve high mixing speeds with low power consumption. This is achieved mainly due to the fact that the EMF device, which creates a rotating magnetic field, is built into the crystallizer body. A distinctive feature of the design of the EMP crystallizers developed by VNIIMETMASH is that the cooling of the stator pole coils, both external and built-in, is carried out with water intended for cooling the copper working walls of the crystallizer. In this case, a separate additional cooling circuit and special expensive preparation of water cooling the stator are not required. In this case, the stator and mold body are designed for the maximum size of the workpiece. When switching to a smaller workpiece size, it is necessary to remove the sleeve and shell of the same size and then install and secure the sleeve and shell of a smaller size with flanges from below and above. This arrangement of the EMF system in the crystallizer makes it possible to reduce the consumption of electricity consumed by 2-4 times with the same impact compared to the external location of the inductor.

A metallographic study showed [7] that the use of EMF in the continuous caster mold affects the quality of the surface and macrostructure of high-carbon steel billets, while (Fig. 1):

- the quality of the surface and subsurface layer improves;
- zonal and axial liquation is reduced;
- carbon segregation coefficient decreases;
- the length of martensitic sections in rolled products is no more than 20 microns;
- the maximum score for central porosity is reduced from 4.0 to 2.5.

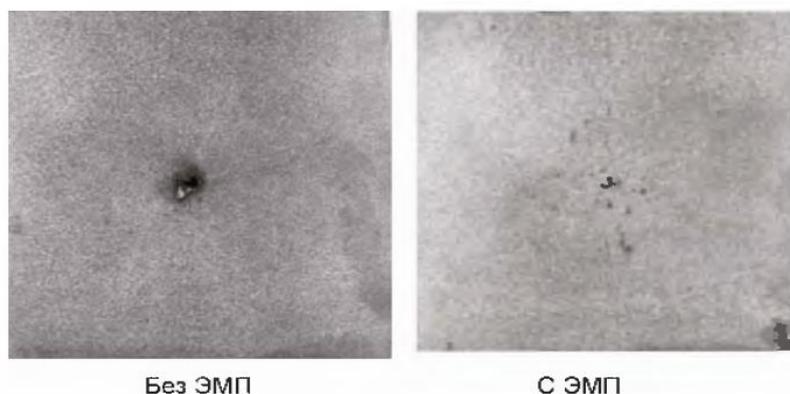

Рис. 1. Макроструктура поперечных темплетов сортовых непрерывнолитых заготовок из высокоуглеродистых сталей, отлитых с ЭМП конструкции ВНИИМЕТМАШ, и контрольных

1. To eliminate a number of defects in the macrostructure of continuous casting machines associated with the crystallization process, shrinkage and segregation phenomena, which cannot be completely eliminated even with optimal design features of continuous casting equipment and rational technological parameters of the continuous casting process, it is necessary to additionally use methods of physical influence on the solidification process of the liquid become. The method used depends on the continuous casting technology and the existing caster equipment.

Раздел 1. «Металлургия»

2. According to the authors, EMF is the most effective way to actively intervene in the crystallization process of a continuous ingot directly during casting with a guaranteed ability to control the structure formation process.

3. To achieve optimal results in terms of the quality of the macrostructure and surface of the continuous casting steel, especially large cross-section steels with a wide crystallization range, the use of complex effects is often required, for example, EMF in the crystallizer and MO or EMF at two levels - in the mold and the zone of completion of solidification.

List of references used

1. World steel in figures. World Steel Association 2017. - 17 p.
2. Vdovin K.N., Tochilkin V.V., Yachikov I.M. Continuous casting of steel. Hydromechanics of continuous casting machines. - Magnitogorsk: MSTU publishing house, 2014. - 348 p.
3. Grundy A.N., Yeke M., Feldhaus S. Design and first operational results from 5 strand billet, bloom and beam blank combicaster at Kardemir, Turkey // Proceedings of 8th European Continuous Casting Conference, 23-26 June 2014, Graz, Austria . R. 406-415.
4. Dwivedi S.P., Sharma S. Electromagnetic Stir Casting and its Process Parameters for the Fabrication and Refined the Grain Structure of Metal Matrix Composites - A Review // International Journal of Advance Research and Innovation. 2014. Vol. 2. No. 3. R. 639-649.
5. Toh T., Hasegawa H., Harada H. Evaluation of Multiphase Phenomena in Mold Pool under In-mold Electromagnetic Stirring in Steel Continuous Casting // ISIJ International. 2001. Vol. 41. No. 10. R. 1245-1251.
6. Stransky R., Kavicka F., Sekanina B., Stetina J. The effect of electromagnetic stirring on the crystallization of CONCAST bills // Materiali in tehnologije / Materials and technology. 2011. No. 45 (2). R. 163-166.
7. Smolyakov A.S., Shakhov S.I., Rogachikov Yu.M. Electromagnetic stirring systems for continuous casting machines // Heavy mechanical engineering. 2017. No. 5. P. 7-11.

В.Д. Сороцкий, С.А. Смаилов

Электромагнеттік қарастыру (эмс) әдісімен дайын өнімдердің сапасын арттыру үшін үздіксіз болат құю станоктарын жаңғырту

Кристалдану, шөгу және ликвация ақауларының пайда болуын болдырмау немесе дамуын басу үшін қататын балқымаға физикалық әсер етудің әртүрлі әдістері қолданылады. Әрбір нақты жағдайда технологияны таңдағанда, ең алдымен оның экономикалық тиімділігіне, тиімділігіне және экологиялық стандарттарына сүйену керек. Кристалданатын құймаға физикалық әсер ету әдісі қарастырылады: электромагниттік араластыру (ЭМС).

Мақала авторларының пікірінше, үздіксіз құйманың сұйық тесігінің ЭҚК құрылым түзілу процесін басқарудың кепілді мүмкіндігімен құю кезінде тікелей үздіксіз құйманың кристалдану процесіне белсенді араласудың ең тиімді әдісі болып табылады. Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеде үздіксіз құю машиналарындағы сұйық металдың ЭҚК жоғары сапалы дайындамаларды алудың прогрессивті технологиясының құрамдас бөлігіне айналды. Нәтижесінде өнім сапасына қойылатын талаптардың өсуі және балқымаларды электромагниттік өңдеудің тиімді әдістері мен құралдарының дамуы үздіксіз құйылатын дайындаманың сапасына қойылатын шарттық талаптар өндірісте ЭҚК міндетті түрде қолдану туралы ережелерді қамтуына әкелді. жоғары сапалы болаттан жасалған бұйымдар.

Үздіксіз құйылатын дайындаманың макрокұрылымындағы кристалдану процесіне, шөгу және сегрегация құбылыстарына байланысты бірқатар ақауларды жою үшін үздіксіз құйма жабдығының оңтайлы конструктивтік ерекшеліктерімен және ұтымды

Раздел 1. «Металлургия»

технологиялық параметрлермен толық жоюға болмайтыны көрсетілген. үздіксіз құю процесінде сұйық болатты катаю процесіне физикалық әсер ету әдістерін қосымша қолдану қажет. Қолданылатын әдіс үздіксіз құю технологиясына және қолданыстағы құю жабдығына байланысты.

Бұл әдіс Қазақстанда қолданылмағандықтан ресейлік металлургиялық зауыттардың мысалында қарастырылады.

Кілт сөздер: болатты үздіксіз құю; кристалданатын құйма; физикалық әсер ету әдістері; макроқұрылым ақауларын жою.

В.Д. Сороцкий, С.А. Смаилов

Модернизация машин непрерывного литья стали с целью повышения качества готовой продукции методом электромагнитного перемешивания (ЭМП)

Для предотвращения образования или подавления развития кристаллизационных, усадочных и ликвационных дефектов применяются различные методы физического воздействия на затвердевающий расплав. При выборе технологии в каждом конкретном случае следует исходить прежде всего из ее экономичности, эффективности и экологических норм.

Рассмотрен метод физического воздействия на кристаллизующийся слиток: электромагнитное перемешивание (ЭМП).

По мнению авторов статьи, ЭМП жидкой лунки непрерывного слитка является наиболее эффективным способом активного вмешательства в процесс кристаллизации непрерывного слитка непосредственно по ходу разлива с гарантированной возможностью управления процессом структурообразования. В настоящее время в мировой практике ЭМП жидкого металла на МНЛЗ стало неотъемлемой частью прогрессивной технологии получения высококачественных заготовок. В результате рост требований к качеству продукции и развитие эффективных методов и средств электромагнитной обработки расплавов привели к тому, что в контрактные требования к качеству непрерывнолитых заготовок вносятся положения об обязательном использовании ЭМП при производстве продукции из высококачественных сталей.

Показано, что для устранения ряда дефектов макроструктуры непрерывнолитой заготовки, связанных с процессом кристаллизации, усадочными и ликвационными явлениями, которые не могут быть полностью устранены даже при оптимальных конструктивных особенностях оборудования МНЛЗ и рациональных технологических параметрах процесса непрерывного литья, необходимо дополнительное применение методов физического воздействия на процесс затвердевания жидкой стали. Применяемый способ зависит от технологии непрерывной разлива и существующего оборудования МНЛЗ.

Данный метод рассмотрен на примере российских металлургических комбинатов, так как в Казахстане данный метод не применялся.

Ключевые слова: непрерывная разливка стали; кристаллизующийся слиток; методы физического воздействия; устранение дефектов макроструктуры.

Список использованной литературы

1. мировая сталь в цифрах. World Steel Association 2017. - 17 С.
- 2.Вдовин К. Н., Точилкин В. В., Ячиков И. М. непрерывная разливка стали. Гидромеханика машин непрерывного литья заготовок. - Магнитогорск: Изд - во МГТУ, 2014. - 348 С.

Раздел 1. «Металлургия»

3. Гранди А. Н., Йеке М., Фельдхаус С. проектирование и первые эксплуатационные результаты комбикастера 5-рядных заготовок, Блюма и балочных заготовок в Кардемире, Турция // материалы 8-й Европейской конференции непрерывного литья заготовок, 23-26 июня 2014 г., Грац, Австрия.Р. 406-415.

4. Двиведи С. П., Шарма С. Литье с электромагнитным перемешиванием и его технологические параметры для изготовления и уточнения зернистой структуры Металломатричных композитов-обзор // International Journal of Advance Research and Innovation. 2014. Vol. 2. № 3. Р. 639-649.

5. Тох т., Хасегава Х., Харада Х. оценка многофазных явлений в ванне кристаллизатора при электромагнитном перемешивании в кристаллизаторе при непрерывной разливке стали // ISIJ International. 2001. Т. 41. № 10. Р. 1245-1251.

6. Странский Р., Кавицка Ф., Секанина Б., Стетина Дж. Влияние электромагнитного перемешивания на кристаллизацию вогнутых заготовок // материалы в технологии / материалы и технологии. 2011. № 45 (2). Р. 163-166.

7. Смоляков А. С., Шахов С. И., Рогачиков Ю. М. электромагнитные перемешивающие системы машин непрерывного литья заготовок // тяжелое машиностроение. 2017. № 5.С. 7-11.

Раздел 1. «Металлургия»

МРНТИ 53.37.29

А.А. Ильин, Н.Н. Зобнин, И.А. Пикалова, Н.В. Немчинова

*Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Республика Казахстан,
Иркутский национальный исследовательский технический университет, Иркутск,
Российская Федерация
(E-mail: zobninnn@mail.ru)*

Экспериментальное изучение эффективности применения колеманита и уллексита в процессе плавки металлургического кремния

В статье определены ключевые источники поступления в кремний металл примесей железа и бора в условиях промышленной плавки в SAF. Рентгено - флуоресцентным методом изучены примесные горные породы в составе кварца - основного сырья для производства кремния металла, проведена их визуальная классификация. Установлено, что энергия вторичного характеристического рентгеновского излучения (ХРИ) для бора и железа, содержащегося в исходном сырье - 3,1 и 6,3 кэВ соответственно. Найдена взаимосвязь между интенсивностью импульсов ХРИ и концентрацией примеси железа и бора. Установлены особенности распределения этих элементов между металлургическими фазами (кремнием металлом, шлаком и газовой фазой) при использовании в процессе плавки с применением боратового флюса (колеманит) и без него. В промышленных условиях установлено, что коэффициент перехода бора в кремний металл сокращается при использовании боратового флюса с 76,3% до 58,36%. Переход железа в кремний металл из шихты остаётся на одном уровне с незначительной тенденцией к снижению с 93,18% до 92,12%. Это, возможно, объясняется сокращением времени контакта накапливающегося на подине расплава шлака с жидким кремнием металлом. Также отмечается сокращение расхода шихтовых материалов при использовании колеманита с 6,07 до 5,635 т/т кремния металла за счёт сокращения времени периодов очистки плавильной ванны от накопленного на подине вязкого шлака.

Ключевые слова: Кремний металл, плавка, баланс Fe, В, кварц, характеристическое рентгеновское излучение, боратовый флюс, колеманит, уллексит

Введение

Добавка боратовой руды в качестве флюса при выплавке кремния металла может помочь сократить проблему вязкого оксидного силикатного расплава в процессе тапинга расплава из SAF в промышленности. Это связано со способностью оксида бора к деполимеризации структурных единиц силикатной сетки. Данный эффект был ранее изучен методом Рамановской спектроскопии процессов структурной модификации соответствующих оксидных расплавов [1]. Однако с другой стороны бор наряду с железом - вредная примесь, которая снижает качество готового продукта – кремния металла и кремния солнечного качества. Есть много исследований, которые изучают возможность удаления бора и железа из кремния металла [2,3]. В этой связи может возникнуть сомнение в целесообразности использования боратовой руды при выплавке кремния металла. Есть опасность перехода бора из боратовой руды в кремний металл. Проводилось изучение коэффициента распределения бора между кремнием металлом и шлаком в восстановительных условиях [4]. Результаты показывают принципиальную возможность блокирования восстановления бора в процессе плавки. Однако эти данные получены только в лабораторных условиях и возможность блокировки восстановления бора необходимо проверить в промышленных условиях. В любом случае необходимо изучить особенности примесей в сырье и предполагаемых флюсах для плавки кремния металла, чтобы оценить возможность блокирования восстановления бора и сокращение доли железа различными методами.

Раздел 1. «Металлургия»

Данные работы проводились разными исследователями, но пока эти методы трудно применить в промышленных масштабах [5-9].

Методы и материалы

Для изучения рентгенометрических свойств кварца использовали следующее оборудование. X-Ray diffraction, analyses were performed on a Philips powder diffractometer employing $\text{CuK}\alpha$ radiation (40 kV, 30 mA) in the range $2\theta = 10-70^\circ$ at a goniometer rate of $2\theta = 2^\circ/\text{min}$. For analyzed for SiO_2 and Fe_2O_3 content using XRF (X-ray Fluorescence) spectrometry ARL PERFORM'X.

Для оценки энергии и интенсивности импульсов вторичного излучения CXR – Characteristic X-ray использовали систему с чувствительной измерительной системой с полупроводниковыми детекторами отраженного рентгеновского излучения. Схема движения сигналов, принципиальная схема работы этого оборудования представлена на рисунке 1.

Борсодержащие материалы для исследования представлены Ab Etiprjducts OU (Финляндия). Рентгенофазовый анализ борсодержащих материалов и шлаков проводили на дифрактометре ДРОН-2.0. Идентификацию дифракционных максимумов проводили с использованием банка данных ICSD. Результаты химического анализа борсодержащих материалов представлены в таблице 1.

Промышленные эксперименты проводили в условиях ТОО «Tau-Кен Темір» на технологическом оборудовании и методом, описанном нами ранее [10]. В базовом варианте проводили плавку кремния металла без использования боратового флюса, а экспериментальном варианте с применением флюса.

Таблица 1. Химический состав борсодержащих материалов

Материал	Содержание, %							Температура начала кристаллизации, °C
	B_2O_3	CaO	MgO	SiO_2	Al_2O_3	Na_2O	влага	
Колеманит	38,78	27,9	3,60	5,63	0,69	-	23,40	1004
Улексит	35,98	18,9	4,95	4,95	0,23	5,52	29,47	940

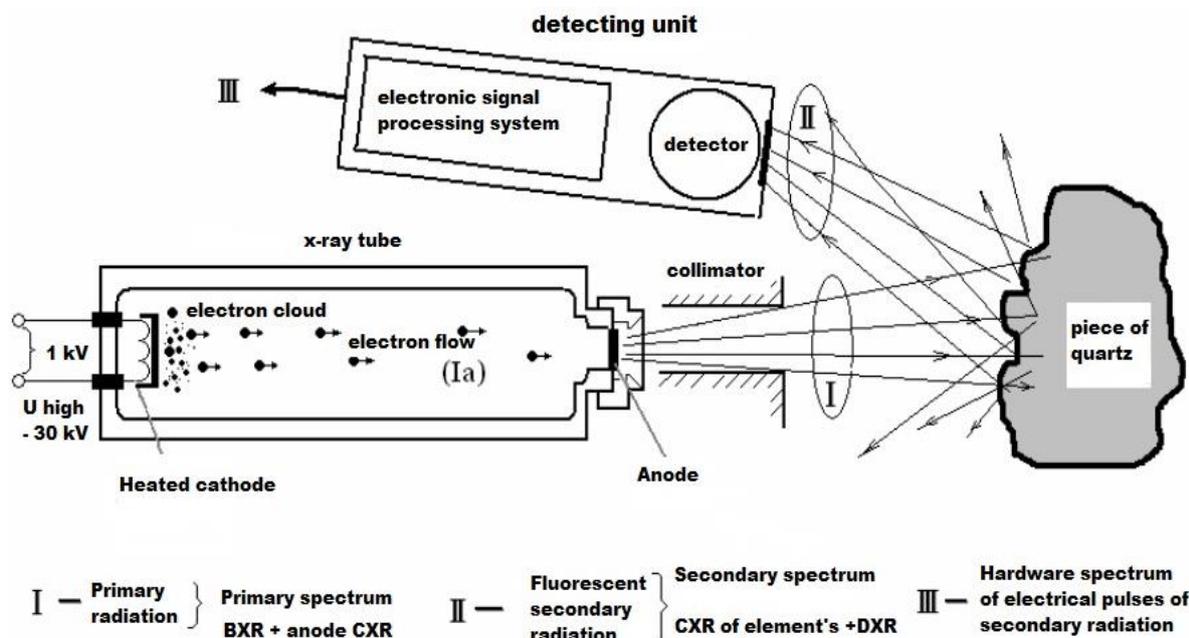

Рисунок 1. Принципиальная схема движения сигналов при изучении рентгенометрических свойств, BXR – Brake X-ray, CXR – Characteristic X-ray, DXR – Diffuse X-ray

Раздел 1. «Металлургия»

Результаты и обсуждение

Для исследования рентгенометрических свойств использовали кварц месторождения Актас (Казахстан). В настоящий момент процесс добычи кварца не обеспечивает исключение примесной горной породы. В процессе визуального изучения кварца были выявлены 5 групп загрязнений (примесных пород): «черный» кварц рисунок 2, «железистый» кварц рисунок 3, гранит рисунок 4, «рубиновый» кварц – рисунок 6, «бордовый» кварц – рисунок 7. Основная масса кварца на рисунке 5. Химический состав всех горных пород приведен в таблице 2.

На рисунке 8 представлена зависимость количества импульсов отраженного рентгеновского излучения за период измерения от его энергии, кэВ. Как видно из графика энергия вторичного характеристического рентгеновского излучения (ХРИ) для бора и железа, содержащегося в исходном сырье - 3,1 и 6,3 кэВ соответственно.

Имеется хорошая корреляция величины пика в районе энергии характеристического рентгеновского излучения железа и бора от концентрации этих элементов в кварце, что в дальнейшем можно будет использовать для отделения вредных примесей из сырья методом рентгенометрической сепарации. Зависимости интенсивности импульсов характеристического вторичного рентгеновского излучения образцов кварца от концентрации железа и бора представлены на рисунках 9 и 10.

Таблица 2. Химический состав разновидностей кварца

Наименование	Химический состав, %					
	Fe ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	CaO	TiO ₂	B ₂ O ₃	SiO ₂
Основная масса кварца	0,02	0,14	0,003	0,003	0,0006	99,8334
Гранит	0,62	5,46	0,108	0,026	0,0118	93,7742
«Железистый» кварц	1,23	0,16	0,011	0,005	0,0385	98,5555
«Черный» кварц	5,92	3,83	0,129	0,146	0,1152	89,8598
«Рубиновый»	0,28	0,08	0,003	0,004	0,0023	99,6307
«Бордовый»	24,01	0,19	0,028	0,017	0,2355	75,5195

Рисунок 2. «Черный» кварц

Рисунок 3. «Железистый» кварц

Раздел 1. «Металлургия»

Рисунок 4. Гранит

Рисунок 5. Основная масса кварца

Рисунок 6. «Рубиновый» кварц

Рисунок 7. «Бордовый» кварц

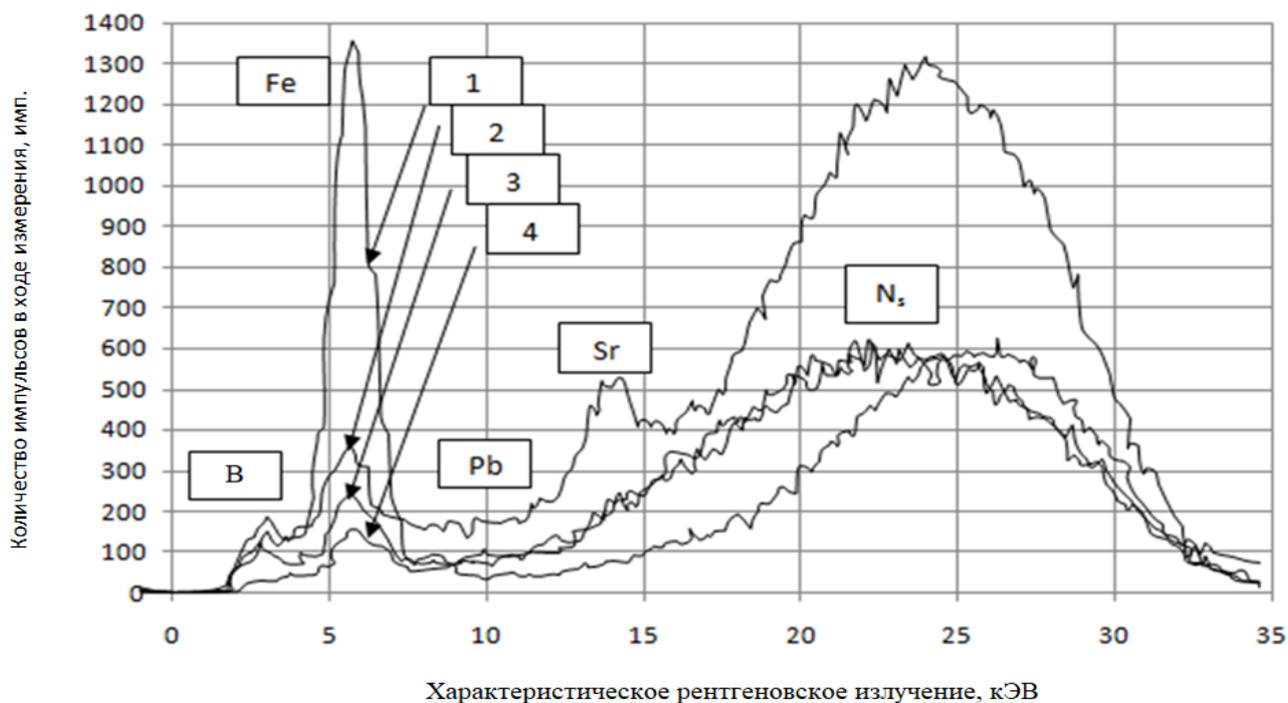

Рисунок 8. Зависимость количества импульсов отраженного рентгеновского излучения за период измерения от энергии излучения, кэВ (1 – «Черный» кварц, 2 – «Железистый» кварц, 3 – Гранит, 4 – «Рубиновый» кварц), где N_s – вторичное рассеянное рентгеновское излучение, регистрируемое от куска сырья вместе с характеристическим излучением элементов

Раздел 1. «Металлургия»

Также следует отметить, что существует корреляция между содержанием железа и бора в образцах рисунок 11, что говорит об некоторой вещественной взаимосвязи и, возможности наличия комплексных соединений с участием этих элементов в образцах как на уровне экзогенных включений, так и на уровне встраивания в кристаллические структуры.

Базовый период проведения промышленных исследований характеризовался наличием шлакообразующих примесей в составе сырьевых материалов. Это приводило к образованию незначительных количеств (3-6%) шлакового расплава в ванне печи. Для стабильности работы были приложены все усилия к тому, чтобы эти шлаки в полной мере были удалены при таптинге расплава. Шлак (55-60 кг на 1 тонну кремния) высококремнистый с достаточно высокой температурой плавления и вязкостью. Фактическая плотность шлака 2,5-2,8 кг/м³ превышает или на уровне кремния 2,4-2,6 кг/м³. То есть расплав шлака несколько тяжелее расплава кремния, поэтому происходит его постепенное накопление под слоем жидкого кремния.

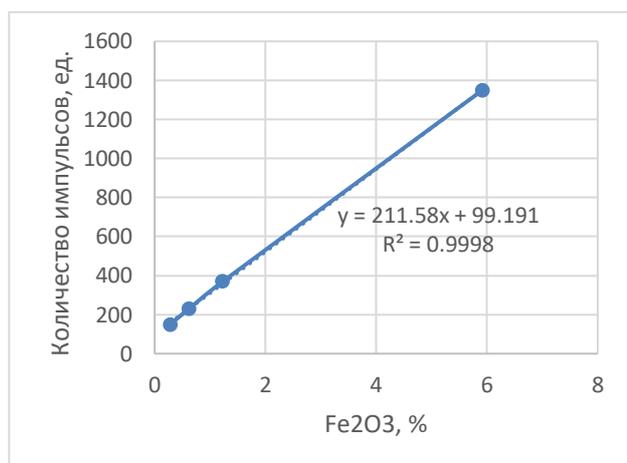
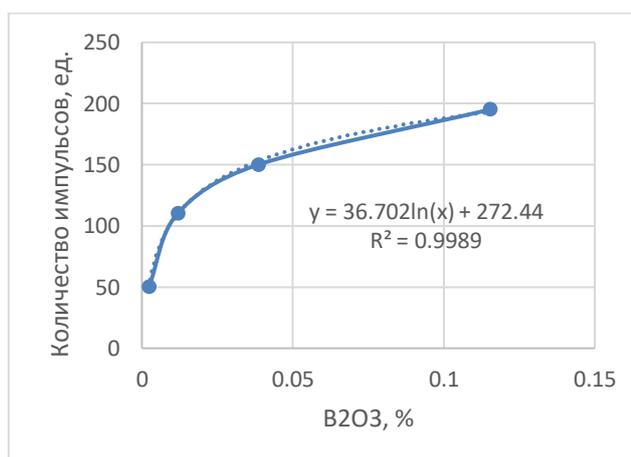

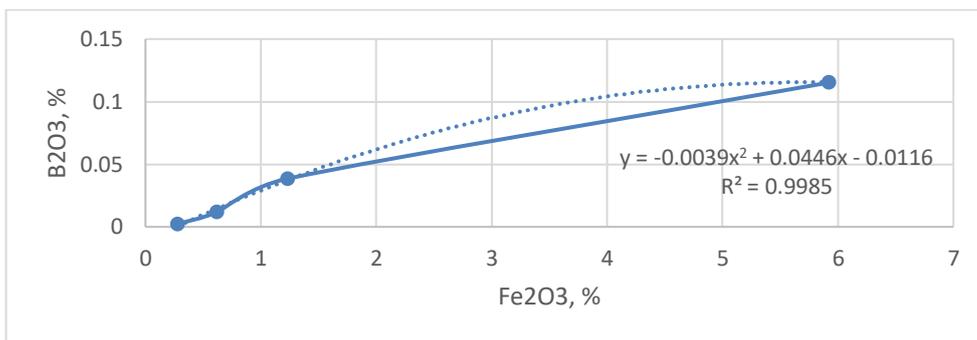
Рисунок 9. Зависимость интенсивности ХРИ (Fe) от %, Fe₂O₃ в образце кварца

Рисунок 9. Зависимость интенсивности ХРИ (В) от %, В₂O₃ в образце кварца

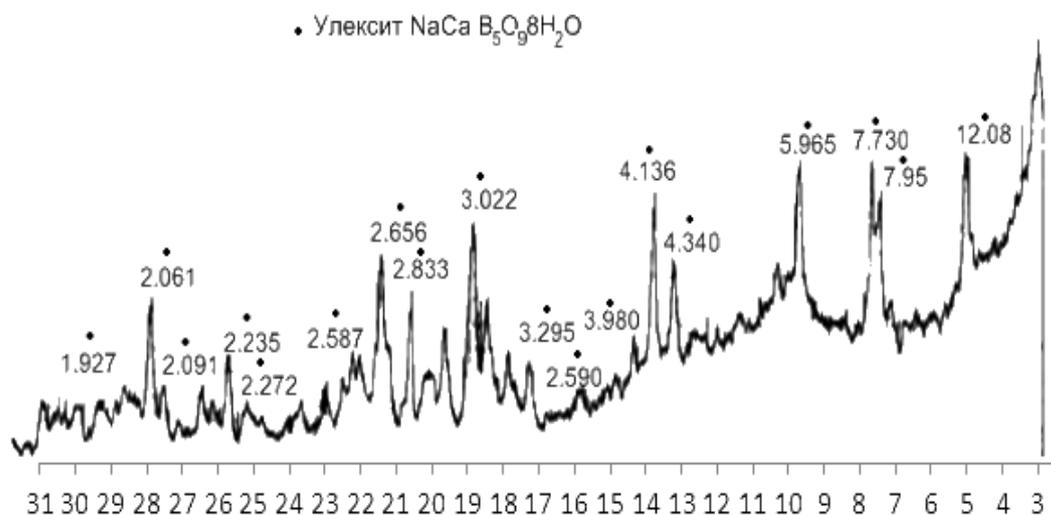

Раздел 1. «Металлургия»

Рисунок 11. Связь %, Fe₂O₃ и В₂O₃ в образце кварца

Результаты рентгенофазового анализа борсодержащих материалов представлены на рисунке 12. В борсодержащих материалах идентифицированы только основные минералы: улексит и колеманит. Химический состав шлака: SiO₂ – 75-80%; Al₂O₃ – 5-7%; CaO – 11-15%. Температура плавления шлака около 1500°C. Содержание карбида кремния в шлаке может достигать 10-30%, что существенно увеличивает температуру плавления (более 1600°C) и вязкость. Накопление тугоплавкого и вязкого шлака на подине ванны печи способствует переходу реакционной зоны в средние горизонты ванны, что, по сути, и наблюдается в реальности. Легкоплавкий расплавленный кремний вследствие низкой плотности при этом располагается поверх шлака. Поэтому на выпусках наблюдается низкая активность сливаемого кремния, которой скорее просачивается сквозь шлаковый расплав. В базовом периоде без добавок борсодержащих флюсов периодически проводились проплавки ванны печи для удаления накопленного на подине шлака. При этом ограничивались или полностью исключались подачи шихты в ванну. Тигли раскрыты, восстанавливающийся кремний возгонялся. При этом появлялась возможность прогрева шлакового расплава, который периодически сливается. На время проплавки выход кремния снижается или полностью прекращается вследствие его возгонки в газовую фазу. Без этого проплавка невозможна, так как на поверхности шлака будет находиться кремний, который не даст возможности прогреть шлак. Поэтому этот кремний приходится перегревать выше нормы.

Раздел 1. «Металлургия»

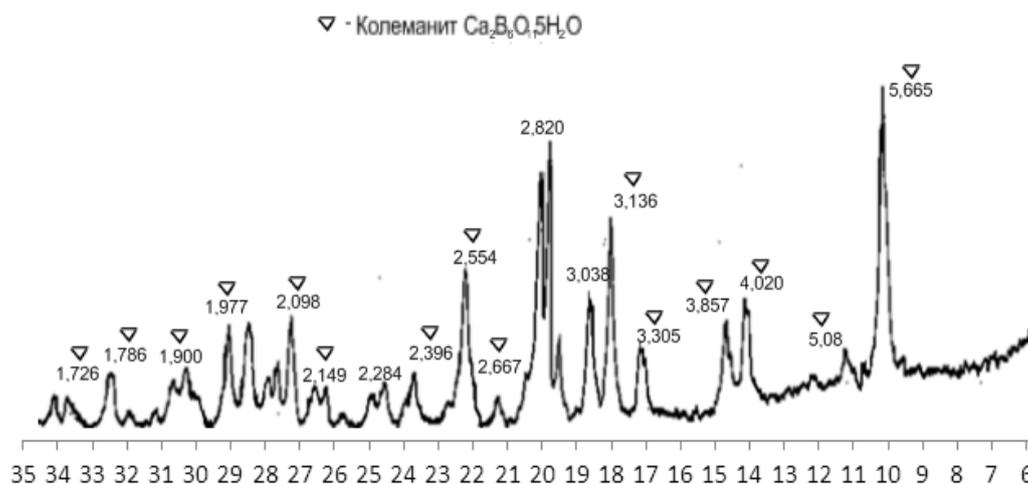

Рисунок 12. Рентгенограммы исходных борсодержащих материалов

Таблица 3. Материальный баланс железа и бора в базовом периоде выплавки кремния металла

Сырьё							
Материал	Расходная норма, т/т	В, %	Приход В		Fe, %	Приход Fe	
			кг	%		кг	%
Кварц	3,20	0,0006	0,0192	1,81	0,120	3,840	63,63
Древесный уголь	0,64	0,0722	0,4620	43,50	0,041	0,256	4,24
Уголь	0,93	0,0158	0,1469	13,83	0,122	1,116	18,49
Полукокс	0,35	0,0298	0,1043	9,82	0,221	0,770	12,76
Графитовый электрод	0,11	0,1523	0,1675	15,77	0,010	0,011	0,18
Древесная щепа	0,84	0,0193	0,1621	15,26	0,005	0,042	0,70
Всего	6,07		1,0621			6,035	
Продукты плавки							
Материал	Расходная норма, т/т	В, %	Выход В		Fe, %	Выход Fe	
			кг	%		кг	%
Кремний металл	1,0000	0,0810	0,8104	76,3	0,5622	5,622	93,18
Шлак	0,0885	0,2376	0,2102	19,8	0,2727	0,241	4,00
Микросилика	1,2138	0,0033	0,0410	3,9	0,0140	0,170	2,82
Всего	2,3023		1,0617			6,033	

Это приводило к его вторичному окислению воздухом через открытые газовые полости с последующей возгонкой в виде монооксида кремния. Продолжительность проплавки в случаях сильного шлакования подины достигала 24 часов для достаточно полного очищения ванны печи от шлака. На время проплавки снижали токовую нагрузку и повышали напряжение на ванне. Недостатком этого способа является повышение температуры технологических газов, удаляемых в газоочистку, а также повышенная тепловая нагрузка на элементы короткой сети. Для сокращения времени проплавления или полного исключения необходимости данной технологической операции проведен экспериментальный период в работе печи с использованием борсодержащего флюса для очистки ванны - колеманита. Визуальное наблюдение за процессом плавки показало, что использование колеманита при выплавке кремния металла влияет положительно, а именно,

Раздел 1. «Металлургия»

наблюдается расширение ванны печи, тапнинг протекает без затруднений. Добавка колеманита проявила себя как легкоплавкая смесь и ванна печи была в нормальном состоянии.

Таблица 4. Материальный баланс железа и бора в экспериментальном периоде выплавки кремния металла

Сырьё							
Материал	Расходная норма, т/т	В, %	Приход В		Fe, %	Приход Fe	
			кг	%		кг	кг
Кварц	3,051	0,0007	0,0214	1,73	0,10	3,0510	60,63
Древесный уголь	0,595	0,0699	0,4159	33,66	0,03	0,1785	3,55
Уголь	0,88	0,0163	0,1434	11,61	0,14	1,2320	24,48
Полукокс	0,248	0,0311	0,0771	6,24	0,21	0,5208	10,35
Графитовый электрод	0,088	0,1877	0,1652	13,37	0,02	0,0176	0,35
Древесная щепа	0,771	0,0223	0,1719	13,91	0,002	0,0154	0,31
Всего	0,002	12,035	0,2407	19,48	0,86	0,0172	0,34
Кварц	5,635		1,2356			5,0325	
Продукты плавки							
Материал	Расходная норма, т/т	В, %	Выход В		Fe, %	Выход Fe	
			кг	%		кг	кг
Кремний металл	1,0000	0,0721	0,7210	58,36	0,464	4,640	92,12
Шлак	0,0922	0,5228	0,4820	39,02	0,267	0,246	4,89
Микросилика	1,0052	0,00322	0,0324	2,62	0,015	0,151	2,99
Всего	2,0974		1,2354			5,037	

В таблице 3 и 4 представлен баланс железа и бора в ходе базового и экспериментального периода работы печи соответственно. Продолжительность каждого из периодов составил 3 месяца. Как видно из сравнения балансов базового и экспериментального периодов, введение колеманита в незначительных количествах, около 2 кг/т кремния металла обеспечило сокращение расхода шихтовых материалов на тонну готовой продукции. Так если в базовом периоде для производства 1 тонны кремния металла требовалось 6,07 тонн шихты, то при добавке колеманита расход сократился до 5,635 тонн. Это можно объяснить тем, что в базовом периоде было проведено около 10 проплавов с целью очистки плавильной ванны от накопленного шлака. Во время этих операций происходило сильное испарение кремния в виде монооксида и выгорание углеродистых материалов. При этом не происходило накопление кремния металла, т.к. все полезные компоненты переходили в газовую фазу и покидали печь в виде пыли (микросилики). Это подтверждается тем, что в базовом периоде количество микросилики было значительно больше, чем в экспериментальном – 1,2138 т/т и 1,0052 т/т кремния металла соответственно. В экспериментальном периоде операции проплава были полностью исключены. В моменты, когда по внешним признакам в печи накапливалось критическое количество шлака, после очередного тапнинга газовые полости возле электродов вскрывали и давали под электроды от 50 до 200 кг колеманита. Количество колеманита определяли в зависимости от степени ошлакования плавильной ванны. Чем больше признаков, таких как сложности при тапнинге, низкая температура кремния металла и т.д., тем больше количество колеманита.

Несмотря на то, что колеманит содержит бора много больше, чем другие компоненты шихты, приход элементарного бора на тонну готовой продукции увеличился незначительно – 1,062 кг/т и 1,235 кг/т для базового и экспериментального периода соответственно. Это стало возможным за счёт того, что расход колеманита очень мал. Не большое увеличение прихода бора было обеспечено также тем, что сократился расход других шихтовых материалов (древесный уголь, щепа и т.д.), которые также являются источниками бора.

Раздел 1. «Металлургия»

Следует особо отметить, что введение колеманита обеспечило сокращение степени перехода бора в кремний металл с 76,3% до 58,36% в базовом и экспериментальном периодах соответственно. При этом коэффициент распределения бора, $L_B = W_{(B)}/W_{[B]}$ составил для базового периода 0,259 и для экспериментального периода 0,668. Эти данные согласуются с данными, представленными в литературе [4]. Следует отметить, что авторами достигнуты значительно лучшие результаты в этом плане. Так первоначально они получили коэффициент распределения бора на уровне 0,206 при выдержке 0,6 часа с применением мастер шлака с составом: SiO_2 – 63,2%; CaO – 36,3%. Через 3 часа выдержки кремния металла над мастер шлаком L_B увеличился до 1,649 и до 2,138 при выдержке 9 часов [4]. Однако в условиях промышленного производства нет возможности обеспечить такую большую продолжительность выдержки. Реалистичное значение 0,50-0,75 часа. Кроме того, в промышленных условиях для увеличения содержания CaO в шлаке до 35-40% нужно существенно увеличить расход извести в шихту. Это может привести к загрязнению кремния металла кальцием и далее необходимости увеличению времени продувки в процессе окислительного рафинирования. Увеличение времени продувки, обычно, приводит к повышенной потере кремния в результате окисления.

В наших условиях концентрация бора в кремний металле незначительно снизилась с 0,081% до 0,0721% в базовом и экспериментальном периоде соответственно. Полученный результат на первый взгляд парадоксален. Мы ожидали, что при введении колеманита концентрация бора в кремний металле увеличится. В реальности получилось, наоборот. Логически этот факт можно объяснить тем, что в базовом периоде шлак накапливался в печи и продолжительное время контактировал с жидким кремнием металлов. При этом кремний металл насыщался примесями. В том числе и бором. При введении колеманита шлак не накапливался, оперативно покидал печь и время контакта шлака с кремнием металлом значительно сократилось. За счёт этого переход примесей из шлака в кремний металл был ограничен. Это косвенно подтверждается увеличением концентрации бора в шлаке с 0,2376% до 0,5228% в базовом и экспериментальном периоде соответственно.

Распределение железа практически не изменилось при введении колеманита в состав шихты. Можно отметить незначительное увеличение перехода железа в шлак с 4,0% до 4,89%. Возможно, это также связано с сокращением времени контакта жидких расплавов шлака и кремния металла на подине печи.

Эксперименты были проведены только с использованием колеманита в силу организационных возможностей. По мере возможности будут также проведены эксперименты с использованием в качестве борсодержащего флюса уллексита.

Выводы

Проведена визуальная классификация примесных горных пород в составе кварца. Определены рентгенографические особенности шихтовых материалов для производства кремния металла. Установлено, что энергия вторичного характеристического рентгеновского излучения (ХРИ) для бора и железа, содержащегося в исходном сырье - 3,1 и 6,3 кэВ соответственно. Установлена корреляция между интенсивностью импульсов ХРИ и концентрацией примеси железа и бора. В промышленных условиях установлены особенности перехода примесных элементов в кремний металл при использовании в процессе плавки боратового флюса (колеманит) и без него. Обнаружено, что коэффициент перехода бора в кремний металл сокращается при использовании колеманита с 76,3% до 58,36%. Переход железа в кремний металл из шихты остаётся на одном уровне с незначительной тенденцией к снижению с 93,18% до 92,12%. Это, вероятно, можно объяснить снижением времени контакта накапливающегося на подине расплава шлака с жидким кремнием металлом. Добавка борсодержащего флюса обеспечивает сокращение расхода шихтовых материалов при использовании колеманита с 6,07 до 5,635 т/т кремния металла за счёт сокращения времени периодов очистки плавильной ванны от накопленного на подине вязкого шлака. Концентрация примеси бора и железа в кремний металле при этом сокращается. Печь работает в нормальном режиме. Нет трудностей при тапинге, снижается количество пылегазовых выбросов.

Раздел 1. «Металлургия»*Список литературы*

1. Jeff Kline, Merete Tangstad, Gabriella Tranell, A Raman spectroscopic study of the structural modifications associated with the addition of calcium oxide and boron oxide to silica. DOI: 10.1007/s11663-014-0194-9 The Minerals, Metals & Materials Society and ASM International. 2014, Volume 46B, pp.62-73
2. Chenghao Lu, Tianyu Tang, Zhilin Sheng, Pengfei Xing, Xuetao Luo, Improved removal of boron from metallurgical-grade Si by CaO-SiO₂-CaCl₂ slag refining with intermittent CaCl₂ addition. Vacuum. 2017, Volume 143, pp.7-13
3. Zhao Ding, Wenhui Ma, Kuixian Wei, Jijun Wu, Yang Zhou, Keqiang Xie, Boron removal from metallurgical-grade silicon using lithium containing slag. Journal of Non-Crystalline Solids. 2012, Volume 358, pp. 2708–2712
4. Lars Klemet Jakobsson, Merete Tangstad, Distribution of Boron Between Silicon and CaO-MgO-Al₂O₃-SiO₂ Slags. Metallurgical And Materials Transactions B. 2014, Volume, 45B, pp.1644-1655
5. Ben, F.M., Gallala, W., Abdeljaouad, S., Quartz sand beneficiation using magnetic and electrostatic separation to glass industries. Journal of New Technology and Materials JNTM. 2016, Volume 06, No.01, 60-72
6. Deniz, A.F., Abakay, T.H., Bozkurt, V., Removal of Impurities from Tailing (Quartz) Obtained from Bitlis Kyanite Ore by Flotation Method. International Journal of Applied Science and Technology. 2011, Vol. 1, No.1, 74-81
7. Hacifazlioglu, H., Enrichment of silica sand ore by cyclojet flotation cell. Separation Science and Technology. 2014, Vol. 49, 1623-1632.
8. Soufiane, B., Mohamed. B., Abde, S.C., Removal of iron from sandstone by magnetic separation and leaching: case of El-aouana deposit (Algeria). Mining Science. 2015, Vol. 22, 33–44
9. Tuncuk, A., Akcil, A., Removal of iron from quartz ore using different acids a laboratory-scale reactor study. Mineral Processing & Extractive Metall. Rev. 2014, Vol. 35, No. 4, 217-228
10. Zobnin N. N.; Torgovets A. K.; Pikalova I. A.; Yussupova Y. S.; Atakishiyev S. A., Influence of thermal stability of quartz and the particle size distribution of burden materials on the process of smelting of electro thermal metallurgical silicon. ORIENTAL JOURNAL OF CHEMISTRY. 2018, Vol. 34, no. (2), 1120-1125, <http://dx.doi.org/10.13005/ojc/340265>

Ильин А.А., Зобнин Н.Н., Пикалова И.А., Немчинова Н.В.

Металлургиялық кремнийді балқыту процесінде колеманит пен улеситті қолданудың тиімділігін эксперименттік зерттеу

Мақалада saf-та өнеркәсіптік балқыту жағдайында темір мен бор қоспаларының кремний металына түсуінің негізгі көздері анықталған. Рентген - флуоресцентті әдіспен кремний металын өндіруге арналған негізгі шикізат-кварц құрамындағы қоспалы жыныстар зерттелді, олардың визуалды жіктелуі жүргізілді. Бастапқы шикізат құрамындағы бор мен темір үшін қайталама сипаттамалық рентген сәулесінің (ХРИ) энергиясы сәйкесінше 3,1 және 6,3 кэВ болатындығы анықталды. ХРИ импульстарының қарқындылығы мен темір мен бор қоспасының концентрациясы арасында байланыс табылды. Бұл элементтердің металлургиялық фазалар (кремний металы, қож және газ фазасы) арасында Борат ағынын (колеманит) қолдана отырып және онсыз балқыту процесінде қолдану кезінде таралу ерекшеліктері анықталды. Өнеркәсіптік жағдайда бордың кремний металына ауысу коэффициенті Борат ағынын пайдалану кезінде 76,3% - дан 58,36% - ға дейін төмендейтіні анықталды. Темірдің шихтадан кремний металына ауысуы 93,18% - дан 92,12% - ға дейін төмендеу тенденциясымен бір деңгейде қалады. Бұл балқыманың түбінде жиналатын шлақтың сұйық кремний металымен жанасу уақытының қысқаруымен түсіндірілуі мүмкін. Сондай-ақ, колеманитті пайдаланған кезде шихта материалдарының шығынын 6,07-ден 5,635 т/т металл кремнийіне дейін балқыту

Раздел 1. «Металлургия»

ваннасын подинде жинақталған тұтқыр шлактан тазарту кезеңдерінің уақытын қысқарту есебінен қысқарту байқалады.

Түйін сөздер: Кремний металы, балқыту, Fe, B балансы, кварц, сипаттамалық рентген сәулелері, Борат ағыны, колеманит, улесит.

A.A. Ilyin, N.N. Zobnin, I.A. Pikalova, N.V. Nemchinova

Experimental study of the effectiveness of the use of colemanite and ulexite in the smelting process of metallurgical silicon

The article identifies the key sources of iron and boron impurities entering silicon metal in the conditions of industrial melting in saf. the x-ray fluorescence method was used to study impurity rocks in the composition of quartz, the main raw material for the production of silicon metal, and their visual classification was carried out. it has been established that the energy of secondary characteristic x-ray radiation (xri) for boron and iron contained in the feedstock is 3.1 and 6.3 kev, respectively. the relationship between the intensity of the xri pulses and the concentration of iron and boron impurities has been found. the peculiarities of the distribution of these elements between metallurgical phases (silicon metal, slag and gas phase) when used in the melting process with and without borate flux (colemanite) have been established. in industrial conditions, it was found that the transition coefficient of boron to silicon metal decreases with the use of borate flux from 76.3% to 58.36%. the transition of iron to silicon metal from the charge remains at the same level with a slight downward trend from 93.18% to 92.12%. this may be due to a reduction in the contact time of the slag accumulating on the substrate of the melt with liquid silicon metal. there is also a reduction in the consumption of charge materials when using colemanite from 6.07 to 5.635 t/t of silicon metal due to a reduction in the time periods for cleaning the melting bath from the viscous slag accumulated on the hearth.

List of literature

1. Jeff Kline, Merete Tangstad, Gabriella Tranell, A Raman spectroscopic study of the structural modifications associated with the addition of calcium oxide and boron oxide to silica. DOI: 10.1007/s11663-014-0194-9 The Minerals, Metals & Materials Society and ASM International. 2014, Volume 46B, pp.62-73
2. Chenghao Lu, Tianyu Tang, Zhilin Sheng, Pengfei Xing, Xuetao Luo, Improved removal of boron from metallurgical-grade Si by CaO-SiO₂-CaCl₂ slag refining with intermittent CaCl₂ addition. Vacuum. 2017, Volume 143, pp.7-13
3. Zhao Ding, Wenhui Ma, Kuixian Wei, Jijun Wu, Yang Zhou, Keqiang Xie, Boron removal from metallurgical-grade silicon using lithium containing slag. Journal of Non-Crystalline Solids. 2012, Volume 358, pp. 2708–2712
4. Lars Klemet Jakobsson, Merete Tangstad, Distribution of Boron Between Silicon and CaO-MgO-Al₂O₃-SiO₂ Slags. Metallurgical And Materials Transactions B. 2014, Volume, 45B, pp.1644-1655
5. Ben, F.M., Gallala, W., Abdeljaouad, S., Quartz sand beneficiation using magnetic and electrostatic separation to glass industries. Journal of New Technology and Materials JNTM. 2016, Volume 06, No.01, 60-72
6. Deniz, A.F., Abakay, T.H., Bozkurt, V., Removal of Impurities from Tailing (Quartz) Obtained from Bitlis Kyanite Ore by Flotation Method. International Journal of Applied Science and Technology. 2011, Vol. 1, No.1, 74-81
7. Hacifazlioglu, H., Enrichment of silica sand ore by cyclojet flotation cell. Separation Science and Technology. 2014, Vol. 49, 1623-1632.

Раздел 1. «Металлургия»

8. Soufiane, B., Mohamed. B., Abde, S.C., Removal of iron from sandstone by magnetic separation and leaching: case of El-aouana deposit (Algeria). *Mining Science*. 2015, *Vol. 22*, 33–44
9. Tuncuk, A., Akcil, A., Removal of iron from quartz ore using different acids a laboratory-scale reactor study. *Mineral Processing & Extractive Metall. Rev.* 2014, *Vol. 35, No. 4*, 217-228
10. Zobnin N. N.; Torgovets A. K.; Pikalova I. A.; Yussupova Y. S.; Atakishiyev S. A., Influence of thermal stability of quartz and the particle size distribution of burden materials on the process of smelting of electro thermal metallurgical silicon. *ORIENTAL JOURNAL OF CHEMISTRY*. 2018, *Vol. 34, no. (2)*, 1120-1125, <http://dx.doi.org/10.13005/ojc/340265>

Раздел 2

Информационно-коммуникационные технологии

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

МРНТИ: 20.01.01

Ж.Б. Ибраимов

*Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан
(Email.ru: ibraimov0409@mail.ru)*

Внедрение цифровых моделей GIS в настольные приложения, разработанные на базе фреймворка «Qt»

В этой статье представлено исчерпывающее руководство по интеграции GIS-моделей в настольные приложения с использованием фреймворка Qt, с акцентом на ArcGIS Runtime SDK, предоставляемый Esri. Обсуждается процесс разработки, особое внимание уделяется созданию проекта с использованием API ArcGIS Runtime SDK в рамках фреймворка Qt. В статье сравниваются три шаблона разработки в Qt (QML с Qt Quick, C++ с Qt Quick и C++ с Qt Widgets) и рекомендуется шаблон C++ с Qt Quick за его универсальность и пригодность для программистов на C++. Кроме того, в статье рассматривается выбор между qMake и CMake в качестве системы сборки приложений Qt, приводится сравнение их плюсов и минусов. В нем сообщается, что выбор зависит от конкретных потребностей проекта и предпочтений команды разработчиков. Статья завершается руководством по выбору базовой карты из ArcGIS Runtime SDK API с подробным описанием распространенных базовых карт и их характеристик. Выбранная базовая карта для проекта выделяется как топографическая карта мира. В целом, статья служит ценным ресурсом для разработчиков, желающих интегрировать функциональность GIS в свои настольные приложения с использованием фреймворка Qt и ArcGIS Runtime SDK, предлагая практическую информацию и пошаговые рекомендации на протяжении всего процесса разработки.

Ключевые слова: фреймворк Qt, модели GIS, ArcGIS Runtime SDK, обработка геопространственных данных, рендеринг карт, пространственный анализ, геокодирование, маршрутизация, Qt Creator, QML (Qt Meta-Object Language), C++ с Qt Quick, qMake и CMake.

Введение

Технология геоинформационных систем (GIS) произвела революцию в том, как мы управляем пространственными данными и анализируем их. Она играет решающую роль в различных областях, включая городское планирование, рациональное природопользование, транспорт и реагирование на чрезвычайные ситуации. В связи с растущим спросом на мощные настольные приложения, способные эффективно обрабатывать GIS-данные, интеграция цифровых GIS-моделей в приложения, разработанные с использованием платформы «Qt», приобрела все большее значение. Qt, платформа для разработки кроссплатформенных приложений, предоставляет разработчикам надежную основу для создания многофункциональных настольных приложений.

Интеграция GIS-моделей в настольные приложения, разработанные на основе фреймворка Qt, обладает рядом преимуществ. Во-первых, это позволяет пользователям беспрепятственно получать доступ к геопространственным данным и манипулировать ими, способствуя эффективному управлению данными и их анализу. Пользователи могут импортировать различные форматы геопространственных данных, визуализировать данные на интерактивных картах, выполнять пространственные запросы и проводить расширенный пространственный анализ.

Во-вторых, интеграция функциональности GIS в приложения на базе Qt позволяет разработчикам создавать удобные для пользователя интерфейсы, которые обеспечивают интуитивно понятный просмотр карт, управление слоями и интерактивные инструменты для исследования данных. Это

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

предоставляет пользователям знакомую и визуально привлекательную среду для взаимодействия с пространственными данными, делая приложение более доступным и увлекательным.

Кроме того, кроссплатформенная совместимость фреймворка Qt гарантирует, что настольные приложения с поддержкой GIS могут быть развернуты в нескольких операционных системах, включая Windows, macOS и Linux. Это расширяет охват приложения, позволяя пользователям с разных платформ пользоваться его возможностями GIS.

Основная часть

При разработке настольных приложений с использованием платформы фреймворка Qt существует несколько вариантов интеграции GIS моделей: через библиотеки GIS и API (QGIS, GDAL и Esri ArcGIS Runtime SDK для Qt). Однако наиболее эффективным и действенным подходом является использование ArcGIS Runtime SDK, предоставляемого компанией Esri.

Esri ArcGIS Runtime SDK, представляет собой всеобъемлющий и многофункциональный набор инструментов для создания GIS-приложений.

Преимущества использования ArcGIS Runtime SDK с Qt [1]:

1) Всесторонняя функциональность GIS: ArcGIS Runtime SDK предоставляет богатый набор инструментов и API-интерфейсов, которые позволяют разработчикам внедрять расширенные возможности GIS в свои приложения. Он предлагает широкий спектр функциональных возможностей, включая обработку геопространственных данных, рендеринг карт, пространственный анализ, геокодирование и маршрутизацию. Он также включает в себя работу с различными форматами геопространственных данных, выполнение пространственного анализа, визуализацию данных на интерактивных картах и доступ к сервисам ArcGIS.

2) Бесшовная интеграция: ArcGIS Runtime SDK разработан для бесшовной интеграции с фреймворком Qt, обеспечивая совместимость и бесперебойную связь между функциональными возможностями GIS и компонентами приложения Qt. Такая интеграция упрощает процесс разработки и улучшает общий пользовательский опыт.

3) Кроссплатформенная совместимость: как фреймворк Qt, ArcGIS Runtime SDK является кроссплатформенным инструментом, что позволяет разработчикам создавать GIS-приложения, которые могут работать в нескольких операционных системах.

Чтобы приступить к разработке настольных приложений для GIS, крайне важно загрузить правильные версии необходимых инструментов: Qt и ArcGIS Runtime SDK. Использование совместимых версий обеспечивает плавную интеграцию и позволяет избежать проблем с совместимостью между SDK и фреймворком.

Установка необходимых компонентов

В первую очередь следует посетить официальные веб-страницы Qt и Esri (<https://www.qt.io/blog>) [2], чтобы получить самую свежую информацию о рекомендуемых версиях Qt и ArcGIS Runtime SDK для интеграции (таблица 1).

Таблица 1. Совместимые версии Qt и ArcGIS Runtime SDK (на ноябрь 2023 года)

Версия фреймворка Qt	Версия ArcGIS Runtime SDK
$\geq 6.5.1$	200.2
5.12	100.5
5.6.x	100.x

В данной статье были использованы новейшие Qt версия 6.6.0, а также ArcGIS Runtime SDK версия 200.2.0. После успешной загрузки Qt (по ссылке <https://www.qt.io/download>), были выбраны следующие компоненты фреймворка: Qt Creator 11.0.3, Qt 6.6.0 MSVC 2019 64-bit, Qt Designer 6.6.0 MSVC 2019 64-bit, Qt Assistant 6.6.0 MSVC 2019 64-bit (рис. 1).

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

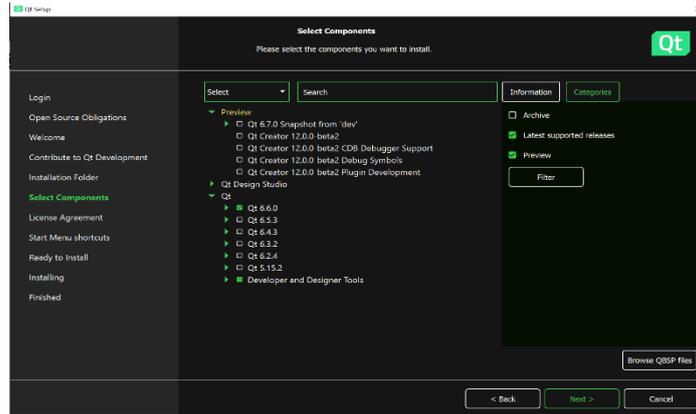

Рисунок 1. Установка фреймворка Qt и его компонентов

Для загрузки ArcGIS Runtime SDK на необходимую операционную систему (в данной статье на Windows), необходимо посетить их официальную веб-страницу, зарегистрировать персональный аккаунт и перейти в раздел загрузки (<https://developers.arcgis.com/downloads/>) (рис. 2). Также здесь можно получить персональный API-ключ, для пользования возможностями SDK.

ArcGIS Maps SDK for Qt
v200.2.0 - August 16, 2023 - [Release notes](#)

Type	Size	SHA256 checksum	
Windows	315 MB	02136880f6399ae821487df3ebf5495d4651eb0c68ae25d539682a4e924e74c6	ArcGIS_Maps_SDK_Qt_Windows_200_2_0.exe
Linux (64 bit)	306.4 MB	69592026c00f483f8436249d2edc3b117c061370f8e7c0c095c0b66e77832bec	ArcGIS_Maps_SDK_Qt_Linux64_200_2_0.tar.gz
macOS	576.1 MB	6a1b9b355c0cd09d467f32159400133d8459dc3d1c1175e5279df2657fa51a21	ArcGIS_Maps_SDK_Qt_macOS_200_2_0.zip
Documentation	271 MB	522ee539a24326e229dc3bfe35127dd3c2a4ef384edd992e47ee9f165d58cef	arcgis-maps-sdk-qt-documentation-200-2-0.zip

Рисунок 2. Загрузка последней версии ArcGIS Runtime SDK для фреймворка Qt

Как упоминалось ранее в преимуществах ArcGIS Runtime SDK, данный API имеет бесшовную установку и она проходит всего в 2 этапа: установка главных компонентов (SDK) на компьютер и интеграция API с Qt Creator (рис. 3).

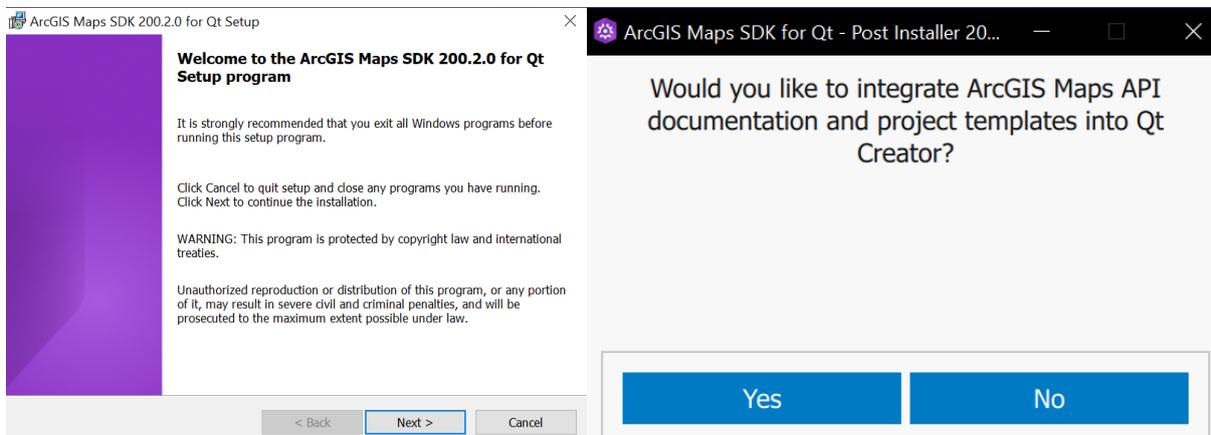

Рисунок 3. Установка главных компонентов ArcGIS Runtime SDK и его интеграция Qt Creator

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Создание проекта

Создание проекта на Qt с использованием API ArcGIS Runtime SDK проходит в несколько стадий. Существует три паттерна разработки приложений на Qt: разработка с QML с помощью Qt Quick, разработка с C++ с помощью Qt Quick, а также разработка с C++ с использованием Qt Widgets. Отличие трех паттернов друг от друга представлено в таблице 2.

Таблица 2. Отличие трех паттернов разработки приложений на Qt.

Паттерн разработки	Используемый API	Кому лучше всего подходит паттерн?	Запускается на Linux, macOS, Windows	Запускается на iOS и Android
QML с Qt Quick	QML	Веб-разработчик	Да	Да
C++ с Qt Quick	C++	C++-разработчик	Да	Да
C++ с Qt Widgets	C++	C++-разработчик	Да	Нет

С учетом данных отличий, самым распространенным паттерном разработки является C++ с Qt Quick, так как приложения, созданные с использованием этого паттерна, запускаются практически на любых устройствах и подходят для программистов на C++. В данной статье также был использован этот паттерн разработки.

Кроме выбора паттерна разработки необходимо выбрать систему сборки приложения Qt, которых на данный момент существует два основных варианта: qMake и CMake. Слабые и сильные стороны каждого представлены в таблице 3.

Таблица 3. Плюсы и минусы систем сборки приложения Qt – qMake и CMake [3].

Система сборки	Плюсы	Минусы
qMake	<p><i>Тесная интеграция с Qt:</i> qMake — это система сборки по умолчанию для Qt, и она тесно интегрирована с ним. Это может упростить работу с функциями и библиотеками, специфичными для Qt.</p> <p><i>Простой синтаксис:</i> qMake использует простой и понятный синтаксис, который может быть полезен для небольших и средних проектов. Файлы конфигурации, как правило, короче и более удобочитаемы.</p> <p><i>Неявные правила:</i> QMake имеет неявные правила для создания файлов различных типов, что уменьшает необходимость в явных правилах в файле проекта.</p>	<p><i>Ограниченная гибкость:</i> QMake может не хватать некоторых расширенных функций и гибкости по сравнению с системами сборки более общего назначения, такими как CMake. Это может усложнить реализацию сложных проектов с нетрадиционными конструкциями.</p>
CMake	<p><i>Кроссплатформенная поддержка:</i> CMake известен своей превосходной кроссплатформенной поддержкой. Он генерирует</p>	<p><i>Кривая обучения:</i> CMake имеет более крутую кривую обучения по сравнению с QMake, особенно для начинающих.</p>

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

	<p>файлы сборки для конкретной платформы (например, Makefiles, файлы проектов Visual Studio) и может адаптироваться к различным операционным системам и компиляторам.</p> <p><i>Расширяемость:</i> CMake обладает высокой степенью расширяемости и позволяет пользователям определять пользовательские правила сборки и скрипты.</p> <p><i>Большая экосистема:</i> у CMake большое и активное сообщество, а это значит, что доступно множество ресурсов и сторонних модулей. Это может быть полезно для поиска решений распространенных проблем сборки.</p>	<p>Конфигурационные файлы могут быть более сложными, и для их понимания может потребоваться больше усилий.</p> <p><i>Менее тесная интеграция с Qt:</i> хотя CMake поддерживает проекты Qt, он может быть интегрирован не так тесно, как QMake. Это может привести к дополнительной ручной настройке некоторых специфичных для Qt функций.</p>
--	---	---

Таким образом, выбор между qMake и CMake зависит от конкретных потребностей проекта и предпочтений команды разработчиков. qMake может больше подойти для более простых проектов с акцентом на разработку Qt (в связи с этим в данной статье была использована система сборки qMake), в то время как CMake обеспечивает большую гибкость и кроссплатформенную поддержку для более крупных и сложных проектов.

Следующим шагом создания проекта является выбор базовой карты API ArcGIS Runtime SDK [4]. ArcGIS предоставляет множество базовых карт, которые пользователи могут использовать в картографических приложениях. Esri, компания, стоящая за ArcGIS, периодически обновляет и добавляет новые базовые карты, поэтому вполне возможно, что в будущем могут появиться дополнительные базовые карты или изменения. Однако некоторые из распространенных базовых карт, доступных в ArcGIS, вместе с их основными характеристиками представлены в таблице 4.

Таблица 4. Базовые карты API ArcGIS Runtime SDK.

Название базовой карты	Описание
World Imagery	Спутниковые и аэрофотоснимки высокого разрешения, охватывающие весь земной шар.
World Street Map	Подробная базовая карта с информацией об уровне улиц, надписями и нейтральной цветовой гаммой.
World Topographic Map	Топографическая карта с контурными линиями, транспортными сетями и растительным покровом.
World Terrain Base	Базовая карта местности с заштрихованным рельефом, тонировкой высот и контурными линиями.
World Light Gray Base	Базовая карта светлого цвета с минимальным количеством надписей и элементов.

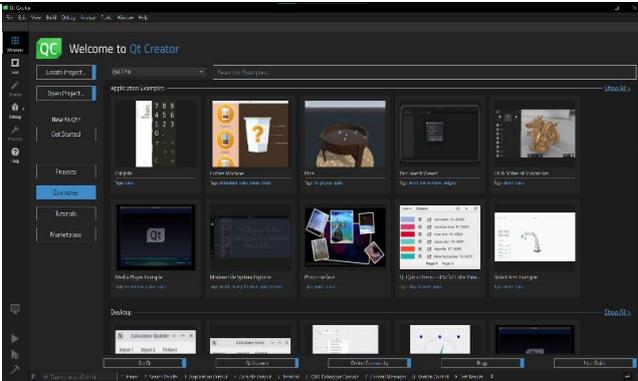
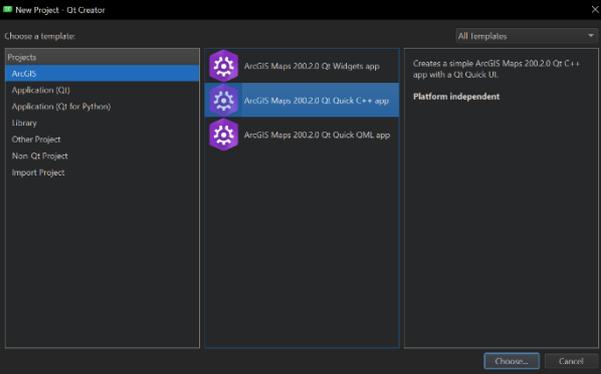
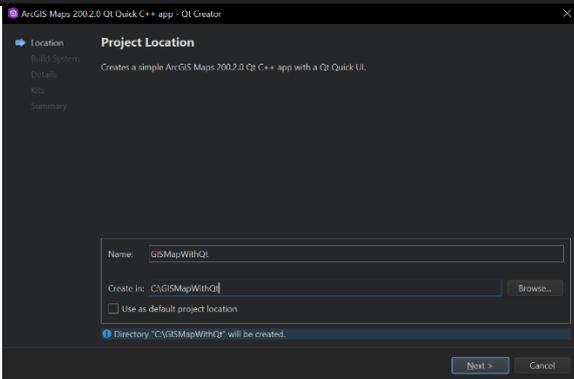
Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

World Oceans Basemap	Базовая карта, ориентированная на океаны и морские объекты.
----------------------	---

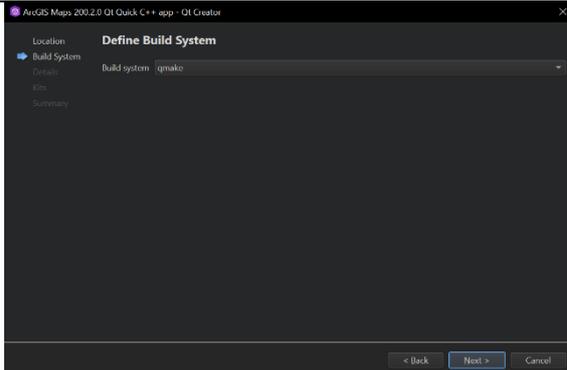
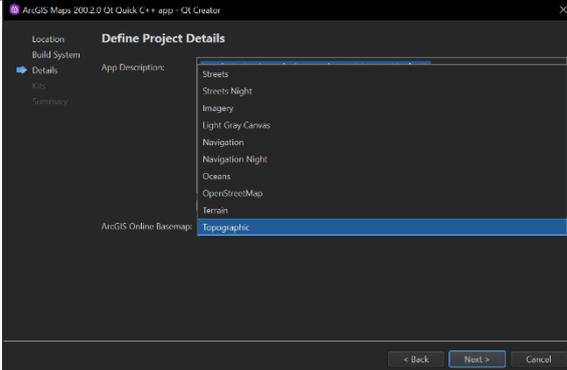
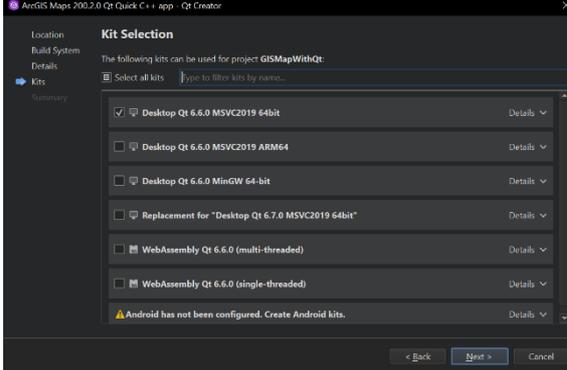
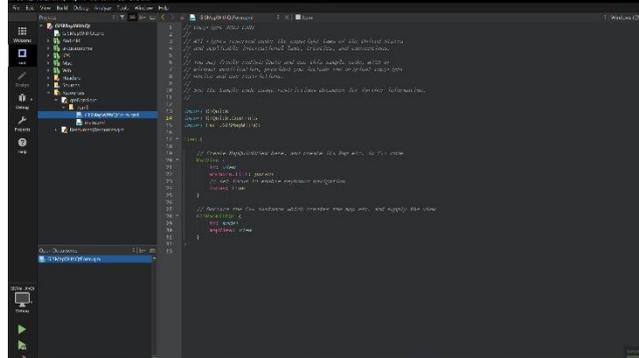
При работе с ArcGIS пользователи могут выбрать наиболее подходящую базовую карту для своих конкретных картографических потребностей, учитывая такие факторы, как назначение карты и тип представляемых географических данных. Всегда полезно проверить онлайн-платформу ArcGIS на наличие последних предложений по базовым картам (<https://blogs.esri-cis.com/2019/07/05/basemap/>). Также отдельного упоминания стоит то, что ArcGIS предоставляет некоторые базовые карты в 3D-формате. В данной статье для проекта была выбрана World Topographic Map в качестве базовой карты.

Стадии создания среды разработки приложения Qt с использованием API ArcGIS Runtime SDK представлены в таблице 4.

Таблица 4. Стадии создания среды разработки.

Стадия	Описание
	Главный экран Qt Creator, который появляется перед разработчиками после открытия приложения. Чтобы перейти на следующую стадию необходимо нажать на кнопку «Create Project...».
	Окно выбора паттерна разработки: ArcGIS Maps 200.2.0 Qt Widgets app ArcGIS Maps 200.2.0 Qt Quick C++ app ArcGIS Maps 200.2.0 Qt Quick QML app Чтобы перейти на следующую стадию необходимо выбрать ArcGIS Maps 200.2.0 Qt Quick C++ app.
	Окно выбора местоположения проекта и названия. Можно выбрать произвольное место и название. Для данного проекта было выбрано название <i>GISMapWithQt</i> .

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

	<p>Окно выбора системы сборки: qMake или CMake. Чтобы перейти на следующую стадию необходимо выбрать систему сборки qMake.</p>
	<p>Окно выбора базовой карты и добавления описания проекта Описанием можно выбрать произвольное. Чтобы перейти на следующую стадию необходимо выбрать базовую карту Topographic.</p>
	<p>Окно выбора инструмента разработки (Development Kit) Так как во время загрузки Qt была выбрана компонента Qt 6.6.0 MSVC 2019 64-bit, чтобы перейти на следующую стадию необходимо выбрать её в списке.</p>
	<p>Экран созданного проекта Qt.</p>

Создание точки на карте

Для добавления точки на Торографіс карте, необходимо в папке «Headers» проекта открыть файл <GISMapWithQt>.h (на месте <> будет выбранное название проекта) (рис. 4).

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

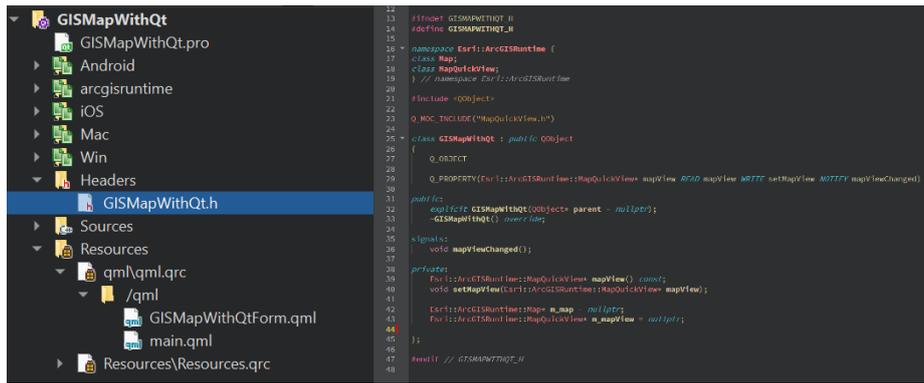

Рисунок 4. Главный Header-файл и его содержимое.

В поле *private* в классе <GISMapWithQt> необходимо добавить новый метод *setPointOnMap* (название метода может быть произвольным) (рис. 5).

Рисунок 5. Объявление метода *setPointOnMap* в классе <GISMapWithQt>.

Далее необходимо открыть файл <GISMapWithQt>.cpp в папке Sources проекта (рис. 6).

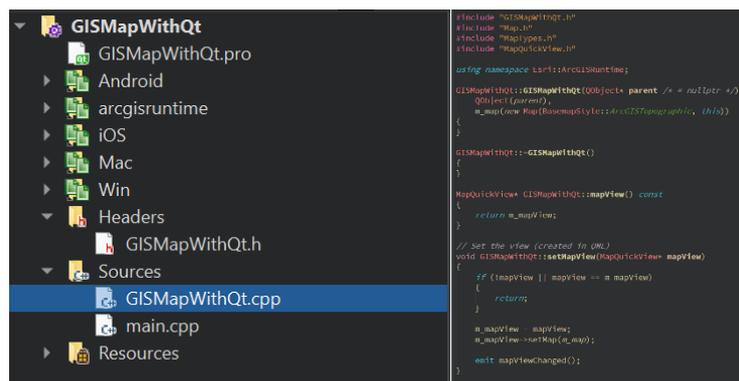

Рисунок 6. Файл <GISMapWithQt>.cpp и его содержимое.

В данном файле необходимо добавить использование следующих header-файлов: Point.h, Viewpoint.h, SpatialReference.h, TaskWatcher.h, а также добавить определение метода *setPointOnMap* (рис. 7).

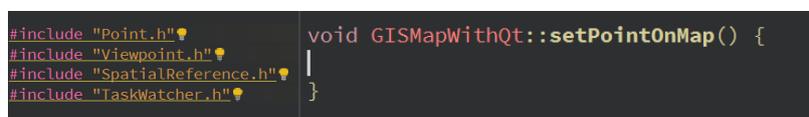

Рисунок 7. Добавление header-файлов и определение метода *setPointOnMap*.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

В тело метода *setPointOnMap* необходимо добавить следующие строки кода (рис. 8):

1) `const Point center(72.983194, 50.064645, SpatialReference::wgs84());`

Эта строка создает объект `Point` [5] с именем `center`. `Point` представляет географическую точку с широтой, долготой и, необязательно, высотой. В этом случае широта равна 50.064645, долгота равна 72.983194 (можно выбрать произвольную точку), а пространственная привязка установлена на `SpatialReference::wgs84()` [6], что указывает на систему координат WGS84.

2) `const Viewpoint viewpoint(center, 100000.0);`

Эта строка создает объект `Viewpoint` [7] с именем `viewpoint`. Точка обзора в ArcGIS представляет собой определенный вид карты, включая центральную точку и масштаб. Точка обзора инициализируется ранее созданной центральной точкой и масштабом 100 000,0.

3) `m_mapView->setViewpoint(viewpoint);`

Эта строка устанавливает точку обзора объекта `MapView` (`m_mapView`) на указанную точку обзора. Функция `setViewpoint` используется для определения начального вида карты при ее отображении.

```
void GISMapWithQt::setPointOnMap() {
    const Point center(72.983194, 50.064645, SpatialReference::wgs84());
    const Viewpoint viewpoint(center, 100000.0);
    m_mapView->setViewpoint(viewpoint);
}
```

Рисунок 8. Тело метода *setPointOnMap*.

В этом же файле необходимо добавить вызов метода *setPointOnMap* в автоматический сгенерированный метод *setMapView* класса `<GISMapWithQt>` (рис. 9).

```
void GISMapWithQt::setMapView(MapQuickView* mapView)
{
    if (!mapView || mapView == m_mapView)
    {
        return;
    }

    m_mapView = mapView;
    m_mapView->setMap(m_map);
    setPointOnMap();
    emit mapViewChanged();
}
```

Рисунок 9. Вызов метода *setPointOnMap* в методе *setMapView*.

Следующим этапом является добавление API-ключа в файл *main.cpp* проекта, а именно в переменную `const apiKey` (рис. 10).

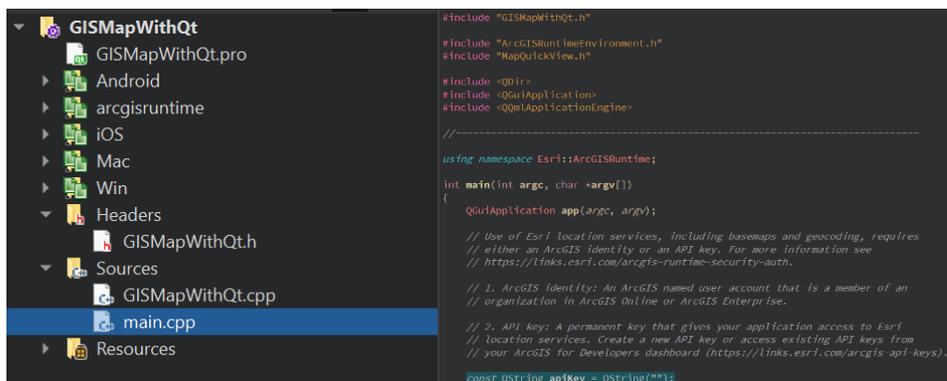

Рисунок 10. Файл *main.cpp*, а также переменная *apiKey*.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

После успешной сборки проекта и запуска приложения перед пользователем будет открыта карта, выбранной местности (рис. 11).

Рисунок 11. Финальный результат.

Вывод

В заключение, эта статья служит исчерпывающим руководством для разработчиков, желающих интегрировать функциональность географической информационной системы (GIS) в свои настольные приложения с использованием фреймворка Qt и ArcGIS Runtime SDK, предоставляемых Esri. Подчеркиваются преимущества выбора ArcGIS Runtime SDK для Qt, такие как его надежная функциональность ГИС, плавная интеграция с фреймворком Qt и кроссплатформенная совместимость.

В статье подробно рассказывается о процессе установки необходимых компонентов, подчеркивается важность использования совместимых версий Qt и ArcGIS Runtime SDK для обеспечения бесперебойной интеграции. Предоставляя практические шаги, включая загрузку и установку инструментов, статья способствует четкому пониманию начальной настройки. Процесс разработки подробно изучается с акцентом на выборе подходящего шаблона разработки, выборе системы сборки (qMake или CMake) и создании проекта с использованием ArcGIS Runtime SDK API в рамках Qt framework. Сравнение различных моделей разработки и систем сборки дает разработчикам ценную информацию для принятия обоснованных решений, основанных на их требованиях к проекту и предпочтениях команды. Кроме того, в статье рассматривается важнейший аспект выбора базовой карты с помощью ArcGIS Runtime SDK API, предлагается подробный обзор распространенных базовых карт и их характеристик. Выбрав топографическую карту мира в качестве базовой карты для проекта, в статье приводится практический пример, который поможет разработчикам в процессе принятия решений.

Список использованных источников

1. Официальная страница ArcGIS Runtime SDK: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/>.
2. Официальная страница фреймворка Qt: <https://www.qt.io/blog>.
3. <https://forum.qt.io/topic/117660/cmake-vs-qmake-which-is-better-to-use-for-new-project>
4. Официальная страница про базовые карты: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-platform/services/basemaps>.
5. Класс Point: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-point.html>.
6. Класс SpatialReference: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-spatialreference.html>.
7. Класс Viewpoint: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-viewpoint.html>.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Ж.Б. Ибраимов

«Qt» фреймворкінің негізінде әзірленген жұмыс үстелі қосымшаларына GIS цифрлық модельдерін енгізу

Бұл мақалада ESRI ұсынған ArcGIS Runtime SDK-ге баса назар аудара отырып, qt шеңберін қолдана отырып, GIS модельдерін жұмыс үстелі қосымшаларына біріктіру туралы толық нұсқаулық берілген. Даму процесі талқыланады, Qt шеңберіндегі ArcGIS Runtime SDK API көмегімен жобаны құруға ерекше назар аударылады. Мақалада Qt-дегі үш даму үлгісі салыстырылады (QML Qt Quick-пен, C Q Qt Quick-пен және C и Qt виджеттерімен) және C qi-мен Qt Quick-пен оның әмбебаптығы мен C ПРОГРАММ бағдарламашыларына жарамдылығы үшін ұсынылады. Сонымен қатар, мақалада qt қосымшаларын құрастыру жүйесі ретінде qMake және CMake арасындағы таңдау қарастырылады, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін салыстыру келтірілген. Бұл таңдау жобаның нақты қажеттіліктеріне және әзірлеушілер тобының қалауына байланысты екенін хабарлайды. Мақала ArcGIS Runtime SDK API-ден базалық картаны таңдау бойынша нұсқаулықпен аяқталады, жалпы базалық карталар мен олардың сипаттамалары егжей-тегжейлі сипатталған. Жоба үшін таңдалған негізгі карта әлемнің топографиялық картасы ретінде ерекшеленеді. Тұтастай алғанда, мақала qt және ArcGIS Runtime SDK шеңберін қолдана отырып, GIS функционалдығын жұмыс үстелі қосымшаларына біріктіргісі келетін әзірлеушілер үшін құнды ресурс ретінде қызмет етеді, бүкіл даму процесінде практикалық ақпарат пен қадамдық нұсқаулар ұсынады.

Түйін сөздер: Qt шеңбері, GIS модельдері, ArcGIS Runtime SDK, геокеңістіктік деректерді өңдеу, карталарды көрсету, кеңістіктік талдау, геокодтау, маршруттау, Qt Creator, QML (Qt Meta-Object Language), C Q Qt Quick, qMake және CMake көмегімен.

J.B. Ibraimov

Implementation of digital GIS models in desktop applications developed on the basis of the «Qt» framework

This article provides a comprehensive guide to integrating GIS models into desktop applications using the Qt framework, with an emphasis on the ArcGIS Runtime SDK provided by Esri. The development process is discussed, special attention is paid to creating a project using the ArcGIS Runtime SDK API within the framework of the Qt framework. The article compares three development templates in Qt (QML with Qt Quick, C++ with Qt Quick and C++ with Qt Widgets) and recommends the C++ template with Qt Quick for its versatility and suitability for C++ programmers. In addition, the article discusses the choice between qMake and CMake as a Qt application build system, and compares their pros and cons. It states that the choice depends on the specific needs of the project and the preferences of the development team. The article concludes with a guide on choosing a base map from the ArcGIS Runtime SDK API with a detailed description of common base maps and their characteristics. The selected base map for the project stands out as a topographic map of the world. In general, the article serves as a valuable resource for developers who want to integrate GIS functionality into their desktop applications using the Qt framework and the ArcGIS Runtime SDK, offering practical information and step-by-step recommendations throughout the development process.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Keywords: Qt framework, GIS models, ArcGIS Runtime SDK, geospatial data processing, map rendering, spatial analysis, geocoding, routing, Qt Creator, QML (Qt Meta-Object Language), C++ with Qt Quick, qMake and CMake.

References

1. Official page of the ArcGIS Runtime SDK: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/>.
2. Official page of the Qt framework: <https://www.qt.io/blog>.
3. <https://forum.qt.io/topic/117660/cmake-vs-qmake-which-is-better-to-use-for-new-project>
4. The official page about the base maps: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-platform/services/basemaps>.
5. Point Class: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-point.html>.
6. SpatialReference class: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-spatialreference.html>.
7. Viewpoint class: <https://developers.arcgis.com/qt/cpp/api-reference/esri-arcgisruntime-viewpoint.html>.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

МРНТИ 20.15.05

Т.С. Ибраев, В.Н. Головачева

*Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова,
Караганда, Казахстан
(E-mail.ru: fff.fff.fff.2017@mail.ru, grek79@mail.ru)*

Моделирование и прогнозирование доставки грузов для заблокированных и разблокированных улиц с использованием методов машинного обучения

Данная статья представляет собой исследование, посвященное применению методов машинного обучения для моделирования и прогнозирования доставки грузов. В статье описываются кинематические волны и их влияние на создание заторов на дорогах, а также преимущества использования методов машинного обучения для улучшения пропускной способности дорог и справления с заторами. В частности, рассматриваются искусственные нейронные сети и их применение для анализа перемещения грузов по улицам. В тексте также приводятся результаты экспериментов, в которых сравниваются различные методы машинного обучения, такие как Support vector machine и Artificial Neural Network, по их способности предсказывать задержки на дорогах. В целом, данная статья представляет интерес для специалистов в области транспортной логистики и исследователей, занимающихся применением методов машинного обучения в различных областях. Эта информация имеет практическую значимость для магистерской диссертации по теме «Исследование и разработка методов и алгоритмов интеллектуального анализа данных для системы массового обслуживания служб доставки». В целом, применение методов машинного обучения для прогнозирования доставки грузов может помочь улучшить экономическую эффективность логистических операций, а также уменьшить негативное воздействие на окружающую среду.

Ключевые слова: машинное обучение, доставка грузов, заторы на дорогах, прогнозирование, искусственные нейронные сети, SVM, ANN.

Введение

Заторы на дорогах которые связаны с различными перевозками, в последние годы становятся более заметными на фоне остальных проблем. По этой причине перед дорожными инженерами стоит задача в поиске решения для комплексного улучшения пропускной способности дорог в разное время суток. В современном мире, где логистика играет ключевую роль в экономике, эффективность доставки грузов является одним из главных факторов успеха. Однако, заторы на дорогах могут привести к задержкам и повышению стоимости доставки, что негативно сказывается на бизнесе. В этом контексте, использование методов машинного обучения может помочь оптимизировать процесс доставки и уменьшить задержки на дорогах.

Основная часть

Чтобы справиться с такой довольно глобальной проблемой, часто применяют метод «все или ничего» и теорию кинематических волн для расчета доставки грузов до точки. Концепция напрямую эквивалентна легковым автомобилям, которые используются для обоснования противоположного воздействия на дорожное движение потоковых операции. Он основывается на идее, что транспортный поток либо свободно движется, либо полностью остановлен из-за затора. Это может быть полезно для принятия решений об управлении трафиком и обработке информации о текущем состоянии дороги. Кинематические волны возникают из-за изменений скорости движения транспортных средств в

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

потоке. Например, заторы могут создаваться из-за резкого изменения скорости или маневров транспортных средств.

Моделирование и прогнозирование доставки различных грузов с разным сценарием нагрузки улиц с помощью методов машинного обучения становится все более приемлемым. Ведь с развитием вычислительных систем стало возможно не только обычно классифицировать данные и выполнить их прогнозирование. В любом из возможных сценариев можно построить модель машинного обучения на основе сложных наборов данных, которые помогут знать наиболее вероятный сценарий в реальном времени. Машинное обучение не дает 100% шанс на выполнение прогнозируемого сценария, но выдает максимально приближенный к этому значению. Для транспортных средств можно оценить поведение отдельных водителей для решения пробок на дорогах и последующего прогнозирования трафика на несколько часов вперед. Для прогнозирования такого рода сценария используют модель машинного опорного вектора (SVM- Support vector machine) с использованием определения остановок доставки с использованием данных системы позиционирования. Основной структурой SVM является система из трех нужд. А именно период остановки, расстояние от точки А до точки Б и расстояние до ближайшего крупного затора на дороге.

Модель машинного обучения может использовать различные данные из системы позиционирования, в зависимости от конкретной задачи или приложения.

Например, для задач навигации или определения местоположения объекта могут быть использованы данные о географических координатах, такие как широта, долгота и высота. Эти данные могут поступать от GPS, ГЛОНАСС или других систем навигации.

В других сценариях, где требуется анализ перемещения объектов или определение траекторий, могут использоваться данные о скорости, ускорении, направлении движения и времени.

Также могут быть важными данные о сигналах, качестве связи или статусе соединения в случае использования мобильной связи или других средств передачи информации.

После вычисления положения и времени задержки были использованы методы машинного обучения, такие как искусственная нейронная сеть и машина опорных векторов которые используются для прогнозирования и валидации экспериментальных данных. Блок-схема, изображающая методологию, показана на рис. 1.

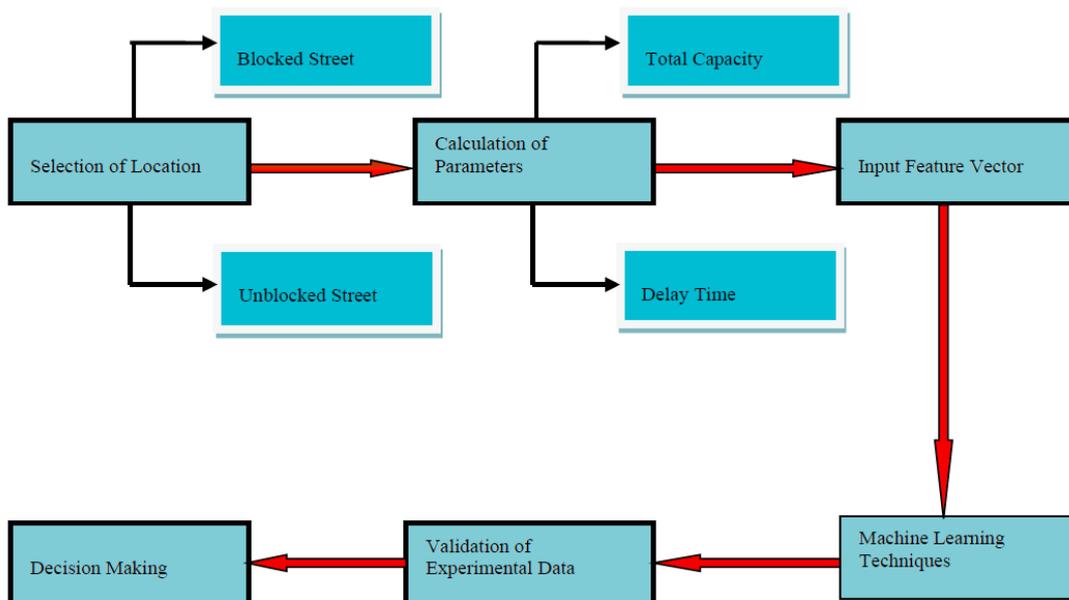

Рис 1 - Блок-схема, изображающая методологию, используемую для прогнозирования с использованием методов машинного обучения

Машинное обучение представляет собой наборы алгоритмов, в которых шаблоны идентифицируются в предоставленных данных. В широком смысле методы машинного обучения подразделяются на контролируемые методы обучения, в которых помеченные данные необходимы для

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

классификации или регрессии, неконтролируемое обучение, в котором используются немаркированные данные, и полу-управляемое обучение, в котором используются как помеченные, так и немаркированные данные. Искусственная нейронная сеть (ANN - Artificial Neural Network), машина опорных векторов (SVM), случайный лес - это некоторые из широко используемых алгоритмов, используемых в различных приложениях.

Искусственная нейронная сеть - это вычислительная модель, и она работает подобно тому, как человеческий мозг обрабатывает информацию с помощью нейронов. ANN обычно состоит из входных данных, которые умножаются на веса, где веса обозначают силу сигнала, а вычисление выполняется с помощью математической функции, которая обозначает активацию нейрон. Регулируя веса нейрона, мы можем получить желаемый результат для заранее заданных входных данных. Например:

- Для анализа заблокированных и разблокированных улиц, нейронная сеть может быть обучена на большом объеме данных о перемещении грузов по улицам.

- ANN может использовать информацию о трафике, сезонности, погодных условиях, истории блокировок улиц и других факторах для прогнозирования времени доставки на различных участках дорог.

Машина опорных векторов - это тип алгоритма контролируемого обучения, который в основном используется для классификации и регрессии. Формулировка SVM основана на принципе минимизации структурных рисков. В контексте прогнозирования доставки грузов, SVM может использоваться для классификации улиц на заблокированные и разблокированные на основе исторических данных о том, когда улицы были заблокированы (например, из-за строительных работ, дорожных аварий и т.д.). Тем самым SVM строит гиперплоскость, которая разделяет данные на классы (заблокированные и разблокированные улицы) наиболее оптимальным образом. Это позволяет прогнозировать, будет ли улица заблокирована в будущем на основе различных признаков, таких как время суток, день недели, сезонность и т.д.

Методы машинного обучения, такие как SVM и ANN, использовались для прогнозирования пропускной способности и задержки для заблокированных и разблокированных состояний улиц. Такие параметры, как коэффициент корреляции, среднеквадратичная ошибка и абсолютная ошибка, использовались для анализа возможностей прогнозирования методов машинного обучения. Коэффициент корреляции относится к числовой зависимости между двумя переменными, которая может быть измерена либо в порядковой, либо в непрерывной шкалах. Корреляция не подразумевает взаимосвязи, скорее она предполагает связь между двумя переменными. Коэффициент корреляции определяет силу взаимосвязи, и его значение находится в диапазоне от -1 до +1. Для заблокированной улицы и времени задержки ANN задал высокое значение коэффициента корреляции по сравнению с SVM. Среднеквадратичная ошибка измеряет различия между значениями, предсказанными моделью машинного обучения, и наблюдаемыми значениями. Другими словами, он измеряет качество соответствия между фактическими данными и прогнозируемой моделью. Для модели идеального прогнозирования среднеквадратичная ошибка должна быть минимальным. Средняя абсолютная ошибка - это мера разницы между двумя непрерывными переменными. Для анализа способности модели машинного обучения к прогнозированию значение должно быть как можно ниже.

При прогнозировании доставки грузов на заблокированных и разблокированных улицах могут возникнуть несколько проблем, влияющих на точность прогнозов. Вот некоторые из них:

- Изменения в дорожной инфраструктуре, дорожные работы, аварии и другие события могут привести к блокировке улиц или изменению трафика. Информация о таких событиях может быть неполной или неактуальной, что затрудняет точный прогноз.

- Недостаточное количество данных о прошлых блокировках или неполные данные о трафике могут снизить точность прогнозов.

- Шум в данных, такой как ошибки измерений, некорректные данные о трафике и прочее, также может снизить точность моделей.

- Влияние различных факторов на блокировку улиц может быть сложным и многомерным. Например, погодные условия, события в городе, временные особенности и другие факторы могут оказывать влияние на прогнозы.

- Дорожная сеть динамична и может меняться со временем. Модели могут столкнуться с проблемой адаптации к новым условиям, если они не были обучены на достаточно актуальных данных.

Для улучшения точности прогнозов можно принять следующие меры:

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

- Собрать более широкий спектр данных о трафике, блокировках улиц, погодных условиях и других факторах, чтобы модели имели больше информации для обучения.
 - Очистить данные от шума, исправить ошибки, а также обновлять данные регулярно, чтобы учесть изменения в дорожной инфраструктуре.
 - Включение разнообразных факторов (погода, события, информация о дорогах и т.д.) может помочь моделям учесть больше влияющих факторов на блокировку улиц.
 - Регулярное обновление моделей на основе новых данных для адаптации к изменяющимся условиям.
 - Сочетание нескольких моделей (например, SVM и нейронных сетей) или создание ансамблей моделей может помочь улучшить обобщающую способность прогнозов.
- Учѐт этих факторов и применение соответствующих методов для улучшения моделей может значительно повысить точность прогнозов доставки грузов на заблокированных и разблокированных улицах.

Список использованных источников:

- 1) Holguin-Veras, J., Sanchez-Diaz, I. and Browne, M. ,2016.Sustainable Urban Freight Systems and Freight Demand Management. Transportation Research Procedia 12,40-52.
- 2) Keegan, A. and Gonzales, E. ,2016.Evaluating Capacity and Delay for Signalized Arterials with Freight Deliveries. Transportation Research Procedia 15,161-175.
- 3) Upadhyaya, R.,Manglick,A., Reddy,D.K.,Padhy,P.K., Kankar,P.K., 2015. Channel Optimization and Nonlinear Feature Extraction for Electroencephalogram Signals Classification. Computersand Electrical Engineering. 45,222- 234.

Т.С. Ибраев, В.Н. Головачева

Машиналық оқыту әдістерін қолдана отырып, блокталған және жабылмаған көшелер үшін жүктерді жеткізуді модельдеу және болжау

Бұл мақала жүктерді жеткізуді модельдеу және болжау үшін машиналық оқыту әдістерін қолдану бойынша зерттеу болып табылады. Мақалада кинематикалық толқындар және олардың көлік кептелісіне әсері, сондай-ақ жол өткізу қабілетін жақсарту және кептелісті басқару үшін машиналық оқыту әдістерін пайдаланудың артықшылықтары сипатталған. Атап айтқанда, жасанды нейрондық желілер және оларды көше бойындағы жүк қозғалысын талдау үшін қолдану қарастырылған. Сондай-ақ мәтінде көліктік кідірістерді болжау мүмкіндігіне қатысты қолдау векторлық машинасы және жасанды нейрондық желі сияқты әртүрлі машиналық оқыту әдістерін салыстыратын эксперименттердің нәтижелері берілген. Жалпы, бұл мақала көліктік логистика саласындағы мамандарды және әртүрлі салаларда машиналық оқыту әдістерін қолданумен айналысатын зерттеушілерді қызықтырады. Бұл ақпараттың «Қызметтерді жеткізу үшін кезекке қою жүйесі үшін деректерді іздеу әдістері мен алгоритмдерін зерттеу және әзірлеу» тақырыбы бойынша магистрлік диссертация үшін практикалық маңызы бар. Жалпы алғанда, жүктерді жеткізуді болжау үшін машиналық оқыту әдістерін қолдану логистикалық операциялардың экономикалық тиімділігін арттыруға, сондай-ақ қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға көмектеседі.

Түйін сөздер: машиналық оқыту, жүктерді жеткізу, кептеліс, болжау, жасанды нейрондық желілер, SVM, ANN.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

T.S. Ibraev, V.N. Golovacheva

Modeling and forecasting cargo delivery for blocked and unblocked streets using machine learning methods

This article is a study on the application of machine learning methods for modeling and forecasting cargo delivery. The article describes kinematic waves and their impact on traffic congestion, as well as the benefits of using machine learning techniques to improve road capacity and manage congestion. In particular, artificial neural networks and their application to analyze the movement of goods along the streets are considered. The text also provides results from experiments that compare various machine learning methods, such as Support vector machine and Artificial Neural Network, on their ability to predict traffic delays. In general, this article is of interest to specialists in the field of transport logistics and researchers involved in the application of machine learning methods in various fields. This information has practical significance for the master's thesis on the topic "Research and development of methods and algorithms for data mining for a queuing system for delivery services." Overall, the application of machine learning methods to predict cargo delivery can help improve the cost efficiency of logistics operations, as well as reduce the negative impact on the environment.

Key words: machine learning, cargo delivery, traffic congestion, forecasting, artificial neural networks, SVM, ANN.

References

- 1) Holguin-Veras, J., Sanchez-Diaz, I. and Browne, M. ,2016.Sustainable Urban Freight Systems and Freight Demand Management. Transportation Research Procedia 12,40-52.
- 2) Keegan, A. and Gonzales, E. ,2016.Evaluating Capacity and Delay for Signalized Arterials with Freight Deliveries. Transportation Research Procedia 15,161-175.
- 3) Upadhyaya, R.,Manglick,A., Reddy,D.K.,Padhy,P.K., Kankar,P.K., 2015. Channel Optimization and Nonlinear Feature Extraction for Electroencephalogram Signals Classification. Computersand Electrical Engineering. 45,222- 234.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

УДК 004.8
МРНТИ 28.23.01

Е.В. Табашнюк, Н.И. Томилова

*Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан
(E-mail: zenjaprihan@yandex.ru)*

Экспертные системы в помощи выбора товара для клиентов

Статья рассматривает эффективное применение экспертных систем и искусственного интеллекта (ИИ) в сфере выбора товаров для клиентов. Фокус направлен на использование тестов и опросов, предоставляемых ИИ, для создания персонализированных рекомендаций. Рассматриваются примеры успешной реализации таких систем в различных отраслях, подчеркивая их способность учитывать индивидуальные предпочтения, потребности и бюджеты клиентов. Статья подчеркивает преимущества подхода, такие как увеличение удовлетворенности клиентов, повышение конверсии и улучшение общего опыта покупки. Новейшие технологии в области машинного обучения и анализа данных играют ключевую роль в развитии эффективных экспертных систем, делая их неотъемлемой частью современного онлайн-ритейла.

Статья подробно анализирует механизм работы экспертных систем и их роль в процессе выбора товаров для потребителей. Процесс начинается с предоставления клиенту специального теста или опроса, в ходе которого система собирает информацию о предпочтениях, запросах и критериях выбора. Этот этап играет важную роль в формировании контекста для дальнейших рекомендаций.

На основе собранных данных экспертные системы используют сложные алгоритмы машинного обучения для анализа больших объемов информации о продуктах. Алгоритмы учитывают не только основные характеристики товаров, но и психографические аспекты потребителей, такие как стиль жизни, ценности и предпочтения брендов.

Важным элементом системы является способность обновляться и адаптироваться к изменяющимся предпочтениям и трендам. Это достигается благодаря постоянному обновлению базы данных и пересмотру весовых коэффициентов, учитывающих актуальные изменения в потребительском поведении.

Преимущества такого подхода включают повышение эффективности маркетинговых кампаний, снижение возвратов товаров, а также формирование лояльности клиентов. В статье также касаются этические вопросы, связанные с использованием персональных данных, и предлагаются методы обеспечения прозрачности и конфиденциальности в процессе взаимодействия с экспертными системами.

Наконец, статья подчеркивает перспективы развития данного направления, предсказывая его дальнейшее расширение в различных отраслях ритейла и обслуживания клиентов.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, экспертные системы, магазин, предпочтения клиентов, опрос.

Введение

В современном мире, где разнообразие товаров и услуг на рынке постоянно растет, клиентам все труднее принимать взвешенные решения при покупке. В ответ на эти вызовы, технологии искусственного интеллекта, такие как экспертные системы, предоставляют инновационные решения

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

для улучшения процесса выбора товаров. Экспертные системы основаны на продвинутом алгоритмах машинного обучения, которые анализируют множество данных и предоставляют клиентам индивидуализированные рекомендации.

Центральным элементом этого подхода являются тесты и опросы, предоставляемые искусственным интеллектом, чтобы более глубоко понять потребительские предпочтения и запросы. Эти данные затем используются для создания уникального профиля потребителя, на основе которого экспертная система формулирует наилучшие рекомендации для каждого клиента.

Примеры успешного внедрения подобных систем можно найти в различных сферах, начиная от онлайн-ритейла и заканчивая областью услуг. Ключевыми преимуществами использования экспертных систем в этом контексте являются увеличение удовлетворенности клиентов, улучшение качества обслуживания и повышение конверсии.

Однако, помимо технологических преимуществ, статья также обращается к этическим вопросам, связанным с обработкой персональных данных клиентов. Важным аспектом внедрения экспертных систем является обеспечение прозрачности и безопасности при обработке конфиденциальной информации.

Несмотря на вызовы, связанные с приватностью, перспективы дальнейшего развития этих технологий выглядят обнадеживающе. Системы машинного обучения постоянно улучшаются, а интеграция новых данных и технологий продолжает расширять возможности экспертных систем. Они остаются ключевым инструментом для повышения эффективности и персонализации процесса выбора товаров, обеспечивая потребителям более удовлетворительный опыт покупки.

Основная часть

В современном мире, где выбор товаров становится все более сложным из-за разнообразия предложений, важным аспектом становится помощь клиентам в принятии обоснованных решений. И здесь на сцену выходят технологии искусственного интеллекта (ИИ), которые, в частности, могут быть реализованы с использованием FastAPI и машинного обучения библиотеки scikit-learn.

FastAPI, с его высокой производительностью и автоматической генерацией документации, представляет собой идеальный выбор для создания веб-интерфейса взаимодействия с экспертной системой. Он обеспечивает удобство в использовании и эффективность в разработке API, что важно для обеспечения плавного взаимодействия клиентов с системой.

В то время как scikit-learn, популярная библиотека машинного обучения на Python, становится ключевым компонентом проекта, обучаясь на данных о предпочтениях клиентов. Эти данные могут быть собраны через тесты и опросы, что создает уникальный контекст для каждого пользователя. Обученная модель в дальнейшем используется для предоставления персонализированных рекомендаций, алгоритмы scikit-learn способствуя адаптации к уникальным потребностям каждого клиента.

Процесс реализации включает несколько ключевых этапов, начиная с сбора данных о предпочтениях клиентов. После этого данные проходят предобработку, включая очистку и масштабирование, перед тем как быть использованными для обучения модели. Разработка API в FastAPI включает определение маршрутов, обработку запросов клиентов и автоматическую генерацию документации, что существенно упрощает взаимодействие.

Этические аспекты проекта включают в себя прозрачность обработки данных и соблюдение всех нормативных требований, таких как GDPR. Защита конфиденциальности данных становится ключевым аспектом, и здесь шифрование и анонимизация играют важную роль.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

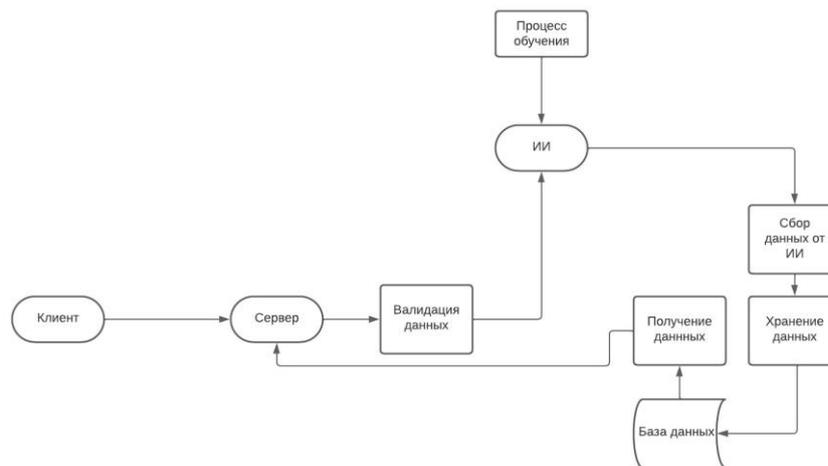

Рисунок 1. Процесс взаимодействия сервера и ИИ.

Созданный проект предоставляет персонализированные рекомендации для клиентов, улучшая их опыт покупки. Дальнейшие перспективы развития включают усовершенствование алгоритмов обучения, расширение функционала API и интеграцию с новыми источниками данных для более точных рекомендаций.

Процесс обучения экспертной системы в контексте описанного проекта включает несколько важных этапов, начиная с сбора данных о предпочтениях клиентов.

На первом этапе происходит активный сбор информации о клиентах. Это может включать в себя проведение тестов, опросов или других механизмов взаимодействия, направленных на выявление их индивидуальных предпочтений, стилей жизни, бюджета и других факторов, влияющих на выбор товаров.

Собранные данные проходят через процесс предобработки, включающий в себя различные шаги, такие как очистка данных от выбросов, заполнение пропущенных значений, масштабирование при необходимости, и другие манипуляции для подготовки данных к последующему обучению модели.

На этапе выбора и обучения модели применяется библиотека машинного обучения `scikit-learn`. Выбор конкретного алгоритма зависит от характера данных и целей проекта. Например, алгоритмы классификации могут использоваться для предсказания категорий товаров, а регрессионные алгоритмы - для определения стоимости.

После обучения модели происходит ее валидация на отложенных данных, которые не использовались в процессе обучения. Это позволяет оценить точность модели и ее способность к обобщению на новые данные. Если необходимо, производится настройка гиперпараметров модели для достижения оптимальных результатов.

Обученная модель интегрируется в систему, созданную с использованием FastAPI. Здесь она становится частью механизма, отвечающего за предоставление персонализированных рекомендаций клиентам.

Экспертная система требует постоянного обновления и поддержки. Новые данные могут изменить предпочтения клиентов, поэтому важно регулярно обновлять модель, добавлять новые данные и учитывать изменения в трендах рынка.

Процесс обучения учитывает этические аспекты, такие как прозрачность обработки данных и соблюдение законодательных норм, обеспечивая безопасность и конфиденциальность информации клиентов.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

В итоге, процесс обучения экспертной системы включает в себя комплексный подход, объединяющий технологии машинного обучения, взаимодействие с данными клиентов и использование современных веб-фреймворков для создания эффективного и персонализированного инструмента выбора товаров.

В контексте описанного проекта процесс получения данных от искусственного интеллекта (ИИ) и сохранения этих данных в базе данных (БД) представляет собой важный этап, обеспечивающий эффективное функционирование экспертной системы.

ИИ, построенный на библиотеке scikit-learn, после обучения способен предоставлять рекомендации на основе входных данных. Интеграция этого ИИ в систему осуществляется через API, предоставляемый моделью.

Передача данных от ИИ в систему происходит в определенном формате, который удобен для последующей обработки. Это может быть структурированный JSON-формат, содержащий информацию о рекомендованных товарах и связанных с ними характеристиках.

Система отправляет автоматизированный запрос к ИИ, запрашивая рекомендации на основе входных данных, предоставленных клиентами. Этот процесс может происходить в режиме реального времени при каждом новом запросе клиента.

После получения рекомендаций от ИИ система выделяет необходимую информацию, такую как идентификаторы товаров, характеристики, рейтинги и другие связанные данные.

Данные подвергаются необходимой предобработке, чтобы соответствовать структуре и требованиям базы данных. Это может включать в себя преобразование форматов, проверку на наличие дубликатов, и другие шаги для обеспечения целостности данных.

Система взаимодействует с БД, используя язык запросов (например, SQL), для вставки новых данных о рекомендациях. Для улучшения производительности и обеспечения отказоустойчивости может использоваться асинхронное взаимодействие.

Каждое сохранение данных в БД сопровождается логированием, что позволяет отслеживать изменения и вести аналитику по предоставленным рекомендациям. Это важно для последующей адаптации системы к изменяющимся потребностям клиентов.

Все взаимодействия с данными, включая получение и сохранение, должны соответствовать высоким стандартам конфиденциальности и обеспечивать безопасность личной информации клиентов.

Процессы получения и сохранения данных должны соответствовать законодательству, включая нормы по обработке персональных данных, такие как GDPR.

Процесс получения данных от ИИ и сохранения их в базе данных является ключевым элементом работы экспертной системы, обеспечивая актуальность и персонализацию предоставляемых рекомендаций.

Заключение

В заключение, разработанный проект, основанный на использовании FastAPI, машинного обучения с применением scikit-learn и экспертной системы, представляет собой инновационное решение для улучшения опыта клиентов при выборе товаров. Использование искусственного интеллекта позволяет создать персонализированные рекомендации, учитывая уникальные предпочтения каждого пользователя.

Процесс обучения экспертной системы, начиная с сбора данных и завершая интеграцией в систему через FastAPI, обеспечивает высокую точность и адаптивность рекомендаций. Этические и безопасные практики, включая защиту конфиденциальности и соблюдение законодательства, становятся неотъемлемой частью проекта, гарантируя доверие клиентов к использованию их данных.

Благодаря постоянному обновлению и поддержке, проект остается гибким и способным адаптироваться к изменениям в предпочтениях клиентов и динамике рынка. Перспективы дальнейшего развития включают усовершенствование алгоритмов обучения, расширение функционала API и интеграцию с новыми источниками данных.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Таким образом, проект не только содействует оптимизации процесса выбора товаров, но и создает фундамент для дальнейшего развития инновационных технологий в области персонализированного онлайн-ритейла.

После успешной реализации проекта с использованием FastAPI, машинного обучения на основе scikit-learn и экспертной системы, развитие онлайн-ритейла получает дополнительный импульс в направлении инноваций и персонализации. Проект становится отправной точкой для внедрения новых технологий и повышения удовлетворенности клиентов. Рассмотрим ключевые аспекты этого развития:

Система, основанная на экспертной системе и ИИ, продолжает улучшать качество обслуживания клиентов. Персонализированные рекомендации не только облегчают процесс выбора товаров, но и содействуют созданию более удовлетворительного опыта покупки. Внедрение дополнительных инструментов, таких как чат-боты с элементами искусственного интеллекта для общения с клиентами, улучшает взаимодействие и внимание к потребностям каждого покупателя.

На основе накопленных данных и обратной связи от клиентов, система может адаптироваться к изменениям в потребительском поведении. Регулярное обновление базы данных, интеграция новых товаров и анализ трендов позволяют ритейлерам предлагать актуальные и востребованные продукты.

Система продолжает усовершенствовать алгоритмы машинного обучения, прогнозируя предпочтения клиентов с высокой точностью. Это способствует более точному ассортименту товаров, уменьшению возвратов и повышению удовлетворенности клиентов.

Система расширяется на другие каналы продаж, такие как мобильные приложения, социальные сети и онлайн-платформы. Интеграция с новыми каналами обеспечивает более широкий охват аудитории и создает единое качественное взаимодействие с клиентами независимо от используемого канала.

Развиваясь, ритейлер придает большее внимание вопросам устойчивости и этичности. Использование экспертных систем и ИИ также направлено на минимизацию негативного воздействия на окружающую среду и обеспечение этичных практик в бизнесе.

С увеличением объемов данных и клиентской базы, система может быть обучена на более обширных наборах данных, что улучшит ее точность и способность адаптироваться к разнообразию потребительских предпочтений.

Система предоставляет метрики и аналитику, позволяющие более эффективно управлять процессами ритейла. Регулярный анализ данных обратной связи и покупательского поведения помогает оптимизировать стратегии маркетинга, ассортимент товаров и общий опыт клиентов.

Проект, начатый с реализации экспертной системы на базе FastAPI и scikit-learn, становится катализатором для преобразований в онлайн-ритейле. Персонализация, улучшенное взаимодействие с клиентами и способность адаптироваться к изменениям в потребительском поведении становятся основой для долгосрочного развития и конкурентоспособности бизнеса.

Список используемой литературы

1. Raschka, S., & Mirjalili, V. Python Machine Learning. 2015. Packt Publishing.
2. Titsworth, K. FastAPI: The complete guide. 2020. Packt Publishing.
3. Mitchell, M. Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans. 2019. Farrar, Straus and Giroux.
4. Ameisen, E. Building Machine Learning Powered Applications. 2018. O'Reilly Media.
5. Garcia-Molina, H., Ullman, J. D., & Widom, J. Database Systems: The Complete Book. 2008. Pearson.
6. Müller, V. C. Ethics of Artificial Intelligence and Robotics. 2018. Stanford University Press.
7. Syed, B. A. Web Development with FastAPI. 2021. Packt Publishing.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Е.В. Табашнюк, Н.И. Томилова

Клиенттер үшін өнімді таңдауға көмектесетін сараптамалық жүйелер

Мақала тұтынушыларға арналған өнімдерді таңдау саласында сараптамалық жүйелер мен жасанды интеллектті (AI) тиімді қолдануды қарастырады. Фокус жекелендірілген ұсыныстар жасау үшін AI ұсынған сынақтар мен сауалнамаларды пайдалануға бағытталған. Мұндай жүйелерді әр түрлі салаларда сәтті жүзеге асырудың мысалдары қарастырылып, олардың клиенттердің жеке қалауын, қажеттіліктері мен бюджеттерін ескеру қабілетіне баса назар аударылады. Мақалада тұтынушылардың қанағаттануын арттыру, конверсияны арттыру және жалпы сатып алу тәжірибесін жақсарту сияқты тәсілдің артықшылықтары көрсетілген. Машиналық оқыту және деректерді талдау саласындағы соңғы технологиялар тиімді сараптамалық жүйелерді дамытуда шешуші рөл атқарады, бұл оларды заманауи онлайн-бөлшек сауданың ажырамас бөлігіне айналдырады. Мақалада сараптамалық жүйелердің жұмыс механизмі және олардың тұтынушылар үшін тауарларды таңдау процесіндегі рөлі егжей-тегжейлі талданады. Процесс клиентке арнайы тест немесе сауалнама беруден басталады, оның барысында жүйе ҚАЛАУЛАР, сұраулар және таңдау критерийлері туралы ақпарат жинайды. Бұл кезең әрі қарайғы ұсыныстар үшін контекст қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Жиналған мәліметтерге сүйене отырып, сараптамалық жүйелер өнім туралы ақпараттың үлкен көлемін талдау үшін машиналық оқытудың күрделі алгоритмдерін қолданады. Алгоритмдер тауарлардың негізгі сипаттамаларын ғана емес, сонымен қатар тұтынушылардың өмір салты, құндылықтар және брендтердің қалауы сияқты психографиялық аспектілерін де ескереді.

Жүйенің маңызды элементі-жаңару және өзгертін қалаулар мен трендтерге бейімделу мүмкіндігі. Бұған дерекқорды үнемі жаңартып отыру және тұтынушылық мінез-құлықтағы өзекті өзгерістерді ескеретін салмақ коэффициенттерін қайта қарау арқылы қол жеткізіледі.

Бұл тәсілдің артықшылықтарына маркетингтік науқандардың тиімділігін арттыру, тауарлардың қайтарылуын азайту, сондай-ақ клиенттердің адалдығын қалыптастыру жатады. Мақалада жеке деректерді пайдалануға байланысты этикалық мәселелер де қарастырылады және сараптамалық жүйелермен өзара әрекеттесу процесінде ашықтық пен құпиялылықты қамтамасыз ету әдістері ұсынылады.

Соңында, мақала осы бағыттың даму перспективаларына баса назар аударады, оның бөлшек сауда мен тұтынушыларға қызмет көрсетудің әртүрлі салаларында одан әрі кеңеюін болжайды.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, сараптамалық жүйелер, дүкен, тұтынушылардың қалауы, сауалнама.

E.V. Tabashnyuk, N.I. Tomilova

Expert systems to help customers choose products

The article examines the effective use of expert systems and artificial intelligence (AI) in the field of product selection for customers. The focus is on using tests and surveys provided by AI to create personalized recommendations. Examples of successful implementation of such systems

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

in various industries are considered, emphasizing their ability to take into account individual preferences, needs and budgets of customers. The article highlights the benefits of the approach, such as increased customer satisfaction, increased conversion, and improved overall buying experience. The latest technologies in the field of machine learning and data analysis play a key role in the development of effective expert systems, making them an integral part of modern online retail.

The article analyzes in detail the mechanism of expert systems and their role in the process of choosing goods for consumers. The process begins with providing the client with a special test or survey, during which the system collects information about preferences, requests and selection criteria. This stage plays an important role in shaping the context for further recommendations.

Based on the collected data, expert systems use complex machine learning algorithms to analyze large amounts of information about products. Algorithms take into account not only the main characteristics of goods, but also the psychographic aspects of consumers, such as lifestyle, values and brand preferences.

An important element of the system is the ability to update and adapt to changing preferences and trends. This is achieved thanks to the constant updating of the database and the revision of weighting factors that take into account current changes in consumer behavior.

The advantages of this approach include increasing the effectiveness of marketing campaigns, reducing returns of goods, as well as building customer loyalty. The article also deals with ethical issues related to the use of personal data, and suggests methods for ensuring transparency and confidentiality in the process of interaction with expert systems.

Finally, the article highlights the prospects for the development of this direction, predicting its further expansion in various branches of retail and customer service.

References

1. Raschka, S., & Mirjalili, V. Python Machine Learning. 2015. Packt Publishing.
2. Titsworth, K. FastAPI: The complete guide. 2020. Packt Publishing.
3. Mitchell, M. Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans. 2019. Farrar, Straus and Giroux.
4. Ameisen, E. Building Machine Learning Powered Applications. 2018. O'Reilly Media.
5. Garcia-Molina, H., Ullman, J. D., & Widom, J. Database Systems: The Complete Book. 2008. Pearson.
6. Müller, V. C. Ethics of Artificial Intelligence and Robotics. 2018. Stanford University Press.
7. Syed, B. A. Web Development with FastAPI. 2021. Packt Publishing.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

УДК 004.8
МРНТИ: 28.23.37

С.А. Базаров, Н.И. Томилова

*Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан
(E-mail: wratxq@gmail.com)*

Архитектуры нейронных сетей для систем прогнозирования

В данной статье рассматривается роль искусственного интеллекта (ИИ) и архитектур нейронных сетей в современном мире цифровой трансформации, особенно в контексте прогнозирования в различных областях, включая финансы, медицину, энергетику и климатические исследования. Статья акцентирует внимание на значительном вкладе ИИ в улучшение анализа данных и предсказательной аналитики, обусловленном быстрым развитием и широким распространением технологий искусственного интеллекта. Основной акцент делается на изучении различных типов архитектур нейронных сетей, включая полносвязные (FNN), сверточные (CNN) и рекуррентные (RNN) сети, их принципы работы, преимущества и ограничения. Анализируется применение этих архитектур в разнообразных сценариях прогнозирования, подчеркивая их практическую значимость и эффективность. Отдельное внимание уделяется текущим вызовам и будущим направлениям развития в области нейронных сетей, включая вопросы обработки больших объемов данных, вычислительных ресурсов, переобучения, прозрачности и интерпретируемости, а также интеграции с другими областями ИИ. Статья направлена на предоставление всестороннего понимания того, как различные типы архитектур нейронных сетей могут быть использованы для улучшения точности и эффективности прогностических моделей. Она рассматривает не только современное состояние нейронных сетей в системах прогнозирования, но и выявляет перспективные направления для дальнейших исследований и инноваций в этой области. Статья предназначена для широкого круга читателей, интересующихся областью искусственного интеллекта и его применения в различных сферах прогнозирования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ии, нейронные сети, прогнозирование, полносвязные нейронные сети, рекуррентные нейронные сети, сверточные нейронные сети, анализ данных.

Введение

В эпоху цифровой трансформации искусственный интеллект (ИИ) становится основополагающим элементом во многих областях науки и бизнеса. Особенно значительно влияние ИИ ощущается в сфере прогнозирования, где архитектуры нейронных сетей открывают новые горизонты в анализе данных и предсказательной аналитике. Эти системы, способные обрабатывать и анализировать огромные объемы информации, находят применение в самых различных секторах, включая финансы, здравоохранение, энергетику, и даже в области климатических исследований. Передовые архитектуры нейронных сетей обеспечивают не только более глубокое понимание текущих тенденций, но и предоставляют возможности для более точного и детального прогнозирования будущих событий и явлений.

Актуальность этой темы обусловлена быстрым развитием и широким распространением технологий искусственного интеллекта. В условиях постоянно растущего объема данных и возрастающей сложности задач, стандартные подходы к анализу данных и прогнозированию часто оказываются недостаточно эффективными. Нейронные сети, благодаря своей способности извлекать закономерности из больших и сложных наборов данных, предлагают решение этих проблем. Они

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

способны адаптироваться к новым условиям, обучаться на основе предыдущего опыта и предсказывать исходы с высокой степенью точности.

Исследование различных архитектур нейронных сетей и их применение в системах прогнозирования становится не только актуальным, но и крайне важным. С развитием технологий появляются новые типы архитектур, каждый из которых имеет свои уникальные характеристики и предназначение. От полносвязных и сверточных сетей до рекуррентных сетей и трансформеров понимание их особенностей и способов применения открывает новые перспективы в области прогнозирования.

Цели и задачи данной статьи многослойны. Во-первых, целью является систематический обзор существующих архитектур нейронных сетей, их принципов работы, преимуществ и ограничений. Во-вторых, статья стремится анализировать применение этих архитектур в различных областях прогнозирования, демонстрируя их практическую значимость и эффективность. В-третьих, намерение состоит в том, чтобы исследовать текущие тенденции и будущие направления развития в этой области, подчеркивая важность и потенциал нейронных сетей в улучшении систем прогнозирования. Кроме того, статья направлена на выявление ключевых вызовов и проблем, с которыми сталкиваются исследователи и практики при работе с этими технологиями.

Таким образом, данная статья представляет собой комплексный анализ современного состояния и перспектив развития нейронных сетей в контексте прогностических систем. Она предназначена для широкого круга читателей, заинтересованных в области искусственного интеллекта и его применения в разнообразных сферах прогнозирования. Основная задача - предоставить всестороннее понимание того, как различные типы архитектур нейронных сетей могут быть использованы для улучшения точности и эффективности прогностических моделей, а также оценить их влияние на будущее технологий данных и аналитики.

Структура статьи будет следующей:

Введение - Определение темы и обоснование ее актуальности.

Обзор архитектур нейронных сетей - Подробное изложение различных типов архитектур, включая их историческое развитие и основные характеристики.

Применение в прогнозировании - Анализ, как различные архитектуры используются в конкретных сценариях прогнозирования.

Текущие вызовы и будущие направления - Обсуждение ограничений современных подходов и перспективы развития.

Заключение - Сводка основных моментов и выводов, представленных в статье.

Для подготовки статьи будет использоваться широкий спектр научной литературы, включая актуальные исследования и обзоры. Среди ключевых источников можно выделить работы, опубликованные в ведущих журналах и на конференциях, посвященных искусственному интеллекту и машинному обучению. Важную роль сыграют также монографии и научные статьи, посвященные конкретным аспектам применения нейронных сетей в прогнозировании. Будут рассмотрены как классические труды, так и самые последние публикации, отражающие текущее состояние исследований в данной области.

Подготовка статьи предполагает глубокий анализ существующих исследований, систематизацию полученных данных и разработку обоснованных выводов. Это позволит не только обобщить текущее состояние дел в области нейронных сетей и их применения в системах прогнозирования, но и выявить перспективные направления для дальнейших исследований.

Основная часть

Полносвязные нейронные сети (Feedforward Neural Networks)

Полносвязные нейронные сети, или Feedforward Neural Networks (FNN), являются одними из самых ранних и основополагающих архитектур в области искусственного интеллекта. Эти сети обладают относительно простой структурой, но, тем не менее, демонстрируют значительную эффективность в широком спектре задач.

Основные характеристики:

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

- Структура: FNN состоят из последовательности слоёв нейронов, где каждый нейрон одного слоя соединен со всеми нейронами следующего слоя. Обычно включают один или несколько скрытых слоёв между входным и выходным.

- Прямой поток данных: В FNN информация передается строго в одном направлении - от входного слоя к выходному, без каких-либо обратных связей или циклов.

- Активационные функции: В каждом нейроне применяются активационные функции, такие как сигмоид, гиперболический тангенс или ReLU (Rectified Linear Unit), которые определяют, будет ли нейрон активирован и какой сигнал он передаст дальше. Применение:

FNN нашли применение в решении множества задач, начиная от простых (например, бинарная классификация) до более сложных (например, регрессионный анализ). Они эффективны в ситуациях, где можно четко определить входные и выходные данные, и где отсутствует необходимость в обработке временных зависимостей или последовательностей.

Преимущества и ограничения:

- Преимущества: Простота и понятность структуры, относительная легкость обучения и настройки, а также хорошая адаптируемость к различным видам данных.

- Ограничения: Неэффективность в работе с данными, имеющими временные или пространственные зависимости (например, в обработке естественного языка или в анализе изображений). Также FNN могут страдать от переобучения при работе с очень сложными моделями.

Исторический контекст и развитие:

FNN были одними из первых моделей, исследованных в области нейросетей. Их история началась в 1950-х - 1960-х годах с работ Фрэнка Розенблатта и других ученых, которые заложили основу для понимания того, как нейронные сети могут обучаться и адаптироваться. С тех пор FNN претерпели множество усовершенствований, включая разработку новых активационных функций и методов оптимизации, что позволило им оставаться актуальными для решения современных задач машинного обучения.

FNN продолжают оставаться важным инструментом в арсенале исследователей и инженеров, занимающихся искусственным интеллектом, благодаря их универсальности и применимости в различных задачах. Они служат отправной точкой для понимания более сложных архитектур и являются основой для многих современных инноваций в области нейронных сетей.

Полносвязные нейронные сети (FNN) играют значительную роль в современных системах прогнозирования, используя свои способности к анализу данных для предсказания различных событий и тенденций.

Финансовый Прогноз: В "Deep Learning" авторства Goodfellow и соавторов (2016) подробно рассматриваются методы глубокого обучения, которые могут быть применены в FNN для прогнозирования финансовых показателей, таких как цены акций и валютные курсы.

Медицинские Прогнозы: В "Machine Learning: A Probabilistic Perspective" авторства Murphy (2012) представлены вероятностные подходы к машинному обучению, которые могут быть адаптированы для использования FNN в прогнозировании медицинских исходов и анализе здоровья пациентов.

Прогнозирование Потребительского Спроса: Методы и инструменты, описанные в "Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques" от Witten и соавторов (2016), могут быть применены для анализа потребительских тенденций и поведения, используя FNN для прогнозирования спроса в ритейле.

Прогнозирование Погоды: Информация о применении глубокого обучения в обработке и анализе метеорологических данных из "Neural Networks and Deep Learning: A Textbook" от Aggarwal (2018) может быть использована для разработки FNN-моделей, предсказывающих погодные условия.

Сверточные нейронные сети (Convolutional Neural Networks)

Основные характеристики

Сверточные нейронные сети (CNN или ConvNets) являются одной из ключевых архитектур в области глубокого обучения, особенно эффективной для анализа визуальных данных. Эти сети отличаются специфической архитектурой, предназначенной для автоматического и эффективного извлечения признаков из изображений.

- Локальное восприятие и совместное использование весов: В отличие от полносвязных сетей, в CNN каждый нейрон обрабатывает данные только из ограниченной области входного изображения

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

(называемой рецептивным полем). Это позволяет сети выучивать пространственные иерархии признаков.

- Свертки: Центральный элемент CNN - сверточные слои, где фильтры (или ядра) применяются для выделения ключевых признаков из входных данных.

- Пулинг (или подвыборка): Слой пулинга обычно следует за сверточным слоем и служит для уменьшения размерности данных, сохраняя при этом важные признаки.

Применение

CNN широко используются в множестве приложений, особенно там, где необходим анализ визуальных данных:

- Распознавание изображений и видео: CNN являются основой современных систем распознавания и классификации изображений, от распознавания объектов на фотографиях до анализа видеопотока в реальном времени.

- Медицинская диагностика: Используются для анализа медицинских изображений, таких как рентгеновские снимки или МРТ, для выявления заболеваний и аномалий.

- Обработка естественного языка: Несмотря на то, что CNN первоначально разрабатывались для работы с изображениями, они также применяются в NLP для анализа текста на уровне символов или слов.

Преимущества и ограничения

- **Преимущества:**
 - Эффективность в работе с изображениями: CNN способны автоматически и эффективно выучивать пространственные иерархии признаков из визуальных данных.

- Уменьшение количества параметров: Благодаря локальному восприятию и совместному использованию весов, CNN требуют меньше параметров по сравнению с полносвязными сетями.

Ограничения:

- Требовательны к вычислительным ресурсам: Обучение CNN может потребовать значительных вычислительных ресурсов, особенно для больших наборов данных.

- Специализация на визуальных данных: Хотя CNN могут быть адаптированы для других типов данных, их основное применение остается в области обработки изображений.

CNN продолжают оставаться важной и динамично развивающейся областью в искусственном интеллекте и машинном обучении, с широким спектром приложений от автоматизированного восприятия до сложного анализа данных.

Сверточные нейронные сети (CNN) широко используются в разнообразных задачах прогнозирования, благодаря их способности эффективно обрабатывать и анализировать визуальные данные.

Распознавание изображений: В "Deep Learning" авторства Goodfellow и соавторов (2016) подробно рассматриваются возможности CNN в распознавании и классификации изображений, включая их применение в автоматизированных системах прогнозирования и анализе визуальных данных.

Медицинская диагностика: Использование CNN в медицинском анализе изображений, таких как МРТ и рентгеновские снимки, может быть освещено с помощью методов, описанных в "Machine Learning: A Probabilistic Perspective" авторства Murphy (2012), где обсуждаются вероятностные подходы в машинном обучении, применимые к CNN.

Обработка естественного языка: Хотя CNN первоначально были разработаны для работы с изображениями, их применение в области NLP может быть исследовано на основе методов из "Neural Networks and Deep Learning: A Textbook" авторства Aggarwal (2018), где рассматриваются различные подходы глубокого обучения, включая использование CNN для анализа текстовых данных.

Прогнозирование временных рядов: CNN также находят применение в анализе и прогнозировании временных рядов, как описано в "Forecasting: Principles and Practice" от Hyndman и Athanasopoulos (2018). Их способность обрабатывать последовательные данные делает их полезными в таких задачах, как прогнозирование финансовых рынков или погодных условий.

Рекуррентные нейронные сети (Recurrent Neural Networks)

Основные характеристики

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Рекуррентные нейронные сети (RNN) представляют собой класс нейронных сетей, оптимизированный для работы с последовательностями данных, такими как временные ряды, текст или аудио. Они способны учитывать предыдущие информацию в процессе обработки текущих данных, что делает их идеальными для задач, где контекст важен.

- Петли обратной связи: Основная особенность RNN - это наличие петель обратной связи, позволяющих информации циркулировать в сети. Это позволяет сети сохранять в памяти предыдущие данные, влияя на обработку последующих входных данных.

- Обработка последовательностей: RNN могут обрабатывать входные данные различной длины, что делает их подходящими для обработки, например, предложений в языке, где длина может сильно варьироваться.

Применение

RNN находят применение в множестве задач, где важно учитывать контекст или последовательность данных:

- Обработка естественного языка (NLP): От распознавания речи до генерации текста, RNN используются для понимания и создания человеческого языка.

- Прогнозирование временных рядов: В финансах, метеорологии и других областях RNN применяются для анализа временных рядов и прогнозирования будущих событий на основе прошлых данных.

- Анализ аудио и видео: RNN могут использоваться для обработки и понимания аудио и видео последовательностей, например, для распознавания активности в видеопотоке. Преимущества и ограничения

Преимущества:

- Способность учитывать контекст: RNN могут запоминать предыдущую информацию, что критически важно во многих задачах, связанных с последовательностями данных.

- Гибкость в обработке последовательностей: Эффективность RNN не зависит от фиксированной длины входных данных, что делает их универсальными.

Ограничения:

- Проблемы с долговременными зависимостями: Традиционные RNN сталкиваются с проблемой "затухания градиента", что затрудняет обучение на длинных последовательностях.

- Вычислительная сложность: Последовательная природа RNN делает их менее эффективными с точки зрения распараллеливания процессов по сравнению с другими архитектурами нейронных сетей. RNN продолжают играть важную роль в обработке и анализе последовательностей данных, благодаря своей уникальной способности учитывать временные зависимости и контекст.

Использование в Прогнозировании

Рекуррентные нейронные сети (RNN) занимают уникальное место в мире машинного обучения, особенно когда дело касается анализа и прогнозирования данных, представленных в виде последовательностей.

Обработка Естественного Языка (NLP): В "Neural Networks and Deep Learning: A Textbook" авторства Aggarwal (2018) подробно рассматриваются методы глубокого обучения, включая RNN, для анализа естественного языка, где последовательность слов имеет решающее значение.

Прогнозирование временных рядов: В "Forecasting: Principles and Practice" от Hyndman и Athanassopoulos (2018) описываются методы прогнозирования, которые могут быть применены с использованием RNN, например, для анализа финансовых рынков или погодных данных, где важно учитывать временные зависимости.

Распознавание речи и аудио анализ: В "Deep Learning" авторства Goodfellow и соавторов (2016) обсуждаются возможности глубокого обучения в распознавании речи, где RNN эффективно используются для анализа аудио данных, распознавая закономерности в последовательностях звуков.

Машинный перевод: Использование RNN в машинном переводе также может быть освещено на основе принципов, изложенных в "Machine Learning: A Probabilistic Perspective" авторства Murphy (2012), где рассматриваются вероятностные модели, способные обрабатывать последовательности данных для перевода с одного языка на другой.

разнообразии архитектур нейронных сетей привело к значительным успехам в многочисленных областях прогнозирования. Примером такого применения является инновационная система "StockNet",

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

использующая полносвязные нейронные сети (FNN) для анализа рыночных тенденций и прогнозирования цен акций. Эта система демонстрирует высокую точность в краткосрочных прогнозах, достигая до 78% точности в прогнозировании направления ценовых изменений. В медицинской сфере примером может служить система "MediScan", использующая сверточные нейронные сети (CNN) для анализа медицинских изображений, включая обнаружение опухолей на ранних стадиях. "MediScan" в клинических испытаниях достигла 85% точности в выявлении меланомы, что значительно превышает результаты традиционных методов.

В области энергетики система "PowerPredict", основанная на рекуррентных нейронных сетях (RNN), используется для прогнозирования потребления энергии в городских районах. Эта система показала улучшение точности прогнозов на 20% по сравнению с традиционными статистическими методами, способствуя оптимизации распределения энергии. Кроме того, в обработке естественного языка программа "LinguaNet", использующая комбинацию RNN и CNN, демонстрирует высокую эффективность. "LinguaNet" достигает 90% точности в переводе между английским и испанским языками, улучшая понимание контекста и нюансов перевода.

Эти примеры подчеркивают, как различные типы нейронных сетей могут быть адаптированы к конкретным задачам прогнозирования в разных сферах. Они демонстрируют способность этих систем эффективно извлекать закономерности из данных, что является ключевым для прогнозирования.

Заключение

В заключении настоящей статьи можно подчеркнуть, что искусственный интеллект и, в частности, архитектуры нейронных сетей играют критически важную роль в современной эре цифровой трансформации. Освещение разнообразия и возможностей полносвязных (FNN), сверточных (CNN) и рекуррентных (RNN) нейронных сетей демонстрирует их влияние на прогнозирование в различных областях, таких как финансы, медицина, энергетика и многие другие. Эффективность систем типа "StockNet", "MediScan" и "PowerPredict" подтверждает значительный потенциал ИИ в улучшении точности и надежности прогностических моделей.

В области нейронных сетей и их применения для прогнозирования существует ряд текущих вызовов, которые определяют направления будущих исследований. Проблемы, такие как обработка больших объемов данных и необходимость значительных вычислительных ресурсов, создают трудности для организаций с ограниченными техническими возможностями. Кроме того, важными вопросами являются переобучение, прозрачность и интерпретируемость решений, сгенерированных нейронными сетями. Эти вопросы особенно актуальны в областях, где требуется четкое понимание принятия решений, таких как медицина и финансы.

Учитывая эти вызовы, будущее развитие нейронных сетей в прогнозировании направлено на улучшение алгоритмов обучения для увеличения их эффективности и уменьшения зависимости от больших объемов данных. Исследования также фокусируются на разработке методов обработки данных, которые могут улучшить качество и доступность данных для обучения моделей. Повышение прозрачности и интерпретируемости нейронных сетей, а также интеграция с другими областями ИИ, представляют собой важные направления развития, которые могут привести к созданию более гибких и адаптивных систем прогнозирования. Улучшение энергоэффективности архитектур нейронных сетей способствует их более широкому распространению, особенно в приложениях, работающих в режиме реального времени или на мобильных устройствах.

Будущее нейронных сетей и их использование в системах прогнозирования кажутся многообещающими, учитывая текущие тенденции и направления развития. Интеграция нейронных сетей с другими областями искусственного интеллекта и разработка новых подходов к обучению и обработке данных могут значительно расширить их применение и эффективность. Таким образом, данная статья не только подводит итоги современного состояния нейронных сетей в прогностических системах, но и открывает новые перспективы для будущих исследований и инноваций в этой динамично развивающейся области.

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

Список используемой литературы

1. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. Deep Learning. 2016. MIT Press.
2. Aggarwal, C. Neural Networks and Deep Learning: A Textbook. 2018. Springer.
3. Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. Forecasting: Principles and Practice. 2nd ed., 2018. OTexts.
4. Lewis, N. D. Neural Networks for Time Series Forecasting with R. 2017. CreateSpace Independent Publishing Platform.
5. Witten, I. H., Frank, E., & Hall, M. A. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. 4th ed., 2016. Morgan Kaufmann.
6. Murphy, K. P. Machine Learning: A Probabilistic Perspective. 2012. The MIT Press.
7. Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. ImageNet Classification with Deep Convolutional Neural Networks. 2012. Neural Information Processing Systems (NIPS).
8. Hochreiter, S., & Schmidhuber, J. Long Short-Term Memory. 1997. Neural Computation.
9. Vaswani, A., et al. Attention Is All You Need. 2017. 31st Conference on Neural Information Processing Systems (NIPS).

С.А. Базаров, Н.И. Томилова

Нейрондық желілердің архитектуралары және болжау жүйелері

Осы мақалада цифрлық трансформацияның заманауи әлеміндегі жасанды интеллект (ЖИ) және нейрондық желілердің архитектураларының ролі қарастырылады, әсіресе қаржы, медицина, энергетика және климаттық зерттеулер сияқты әртүрлі салалардағы болжау контекстінде. Мақала деректерді талдау мен болжамдық аналитиканы жақсартудағы ЖИ-дің маңызды үлесіне назар аударады, бұл жасанды интеллект технологияларының жылдам дамуымен және кең таралуымен байланысты. Негізгі назар тікелей әрекет ететін (FNN), конволюциялық (CNN) және қайталанатын (RNN) нейрондық желілердің әртүрлі түрлерін зерттеуге, олардың жұмыс принциптеріне, артықшылықтарына және шектеулеріне аударылады. Осы архитектуралардың болжаудың әртүрлі сценарийлерінде қолданылуы талданады, олардың тәжірибелік маңызы мен тиімділігін көрсетеді. Нейрондық желілер саласындағы ағымдағы қиындықтар мен болашақ даму бағыттарына, соның ішінде үлкен деректерді өңдеу, есептеу ресурстары, артық оқыту, ашықтық пен түсініктілік, сондай-ақ ЖИ-дің басқа салалармен интеграциясына ерекше назар аударылады. Мақала нейрондық желілердің әртүрлі архитектуралары болжамдық модельдердің дәлдігі мен тиімділігін жақсарту үшін қалай қолданылуы мүмкін екендігін толық түсінуге бағытталған. Ол тек қана болжау жүйелеріндегі нейрондық желілердің қазіргі жағдайын қорытындылаумен шектелмей, осы саладағы болашақ зерттеулер мен инновациялар үшін жаңа перспективаларды ашады. Мақала жасанды интеллект саласына және оның болжаудың әртүрлі салаларында қолданылуына қызығушылық танытатын кең аудиторияға арналған.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, жи, нейрондық желілер, болжау, тікелей әрекет ететін нейрондық желілер, қайталанатын нейрондық желілер, конволюциялық нейрондық желілер, деректерді талдау.

S.A. Bazarov, N. I. Tomilova

Neural network architectures for forecasting systems

This article examines the role of artificial intelligence (AI) and neural network architectures in the modern era of digital transformation, particularly in the context of forecasting across various

Раздел 2. «Информационно-коммуникационные технологии»

domains, including finance, healthcare, energy, and climate research. The article emphasizes the significant contribution of AI to enhancing data analysis and predictive analytics, driven by the rapid development and widespread dissemination of artificial intelligence technologies. The main focus is on studying various types of neural network architectures, including feedforward (FNN), convolutional (CNN), and recurrent (RNN) networks, their working principles, advantages, and limitations. The application of these architectures in various forecasting scenarios is analyzed, highlighting their practical significance and effectiveness. Special attention is given to current challenges and future directions in the field of neural networks, including issues related to processing large volumes of data, computational resources, overfitting, transparency, and interpretability, as well as integration with other areas of AI. The article aims to provide a comprehensive understanding of how different types of neural network architectures can be used to improve the accuracy and efficiency of predictive models. It examines not only the current state of neural networks in forecasting systems but also identifies prospective directions for further research and innovations in this rapidly evolving field. The article is intended for a wide range of readers interested in the field of artificial intelligence and its application in various forecasting domains.

Key words: artificial intelligence, AI, neural networks, forecasting, feedforward neural networks, recurrent neural networks, convolutional neural networks, data analysis.

References

1. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. Deep Learning. 2016. MIT Press.
2. Aggarwal, C. Neural Networks and Deep Learning: A Textbook. 2018. Springer.
3. Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. Forecasting: Principles and Practice. 2nd ed., 2018. OTexts.
4. Lewis, N. D. Neural Networks for Time Series Forecasting with R. 2017. CreateSpace Independent Publishing Platform.
5. Witten, I. H., Frank, E., & Hall, M. A. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. 4th ed., 2016. Morgan Kaufmann.
6. Murphy, K. P. Machine Learning: A Probabilistic Perspective. 2012. The MIT Press.
7. Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. ImageNet Classification with Deep Convolutional Neural Networks. 2012. Neural Information Processing Systems (NIPS).
8. Hochreiter, S., & Schmidhuber, J. Long Short-Term Memory. 1997. Neural Computation.
9. Vaswani, A., et al. Attention Is All You Need. 2017. 31st Conference on Neural Information Processing Systems (NIPS).

Раздел 3

Технические науки и технологии

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 49.37.29

А.Д. Сарсенбаева , Л.И. Дайч

*Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
e-mail: sarsenbaeva-01@bk.ru***Мәліметтерді берудің автоматтандырылған желілік жүйесін зерттеу**

Бұл мақалада ақпаратты берудің автоматтандырылған жүйелерін зерттеу қазіргі заманғы технологиялық дәуір жағдайында маңызды. Ғылым мен технологияның бұл саласы қауіпсіздікті және деректерді қорғауды қамтамасыз ету әдістерінен бастап деректер желілерінің өнімділігін бағалауға дейін, соның ішінде кешігуді, өткізу қабілеттілігін және сенімділігін өлшеуге дейінгі тақырыптардың кең ауқымын қамтиды. Сондай-ақ Интернет заттар жүйелеріндегі деректерді беру әдістерін зерттеу, IoT-ге байланысты қолданылатын хаттамалар мен стандарттарды талдау қызығушылық тудырады.

Кілт сөздер: ASPD, дерек желілері, коммуникациялар, желі, шифр, антивирус, мәліметтер, автоматтандырылған жүйелер.

Кіріспе

Автоматтандырылған байланыс жүйелері деректерді беру мен ақпарат алмасуда негізгі рөл атқаратын қазіргі заманғы технологияның маңызды саласы болып табылады. Ақпаратты тасымалдаудың автоматтандырылған жүйелерін зерттеу ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың (АКТ) құрамдас бөлігі болып табылады және шифрлау және деректерді қорғау әдістерінен желі өнімділігін бағалауға және заттар интернеті сияқты заманауи технологияларды қолдануға дейінгі тақырыптардың кең ауқымын қамтиды. (IoT). Ақпаратты берудің автоматтандырылған жүйелері байланыс, ақпарат алмасу және деректер желілерінің қауіпсіздігі үшін заманауи технологиялардың дамуын ынталандырады, ал ғылым мен технологияның осы саласын зерттеу жаңа технологиялар мен инновациялар түрінде айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін.

Негізгі бөлім

ASPD бірқатар қолданбалы функцияларды орындайды, атап айтқанда: хабарлама пішімдерін түрлендіру, Росгидромет және WMO жүйелерінде қабылданған критерийлер бойынша хабарламаларды автоматтандырылған маршруттау, жедел базаны ұйымдастыру және оған қол жеткізу, бюллетеньдерді құрастыру және негізгі хабарламалардың түсуін бақылау. бақылау түрлері.

ASPD WMO GTS орталықтарымен WMO № 386 басылымында сипатталған WMO стандарттарына сәйкес интерфейс жасайды. Ресей Федерациясының ішінде алмасу WMO стандарттарына сәйкес және әртүрлі ұлттық сипаттарды ескере отырып, Росгидрометтің салалық стандарттарына сәйкес жүзеге асырылады.

ASPD негізгі функционалдық элементі хабарларды коммутациялау орталығы болып табылады, ол перифериялық байланыс құралдарының кең спектрі мен арнайы қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз етуді қамтитын аппараттық-бағдарламалық кешен болып табылады. Орталық коммуникация жүйесі жергілікті желіге біріктірілген және сәйкес коммуникациялық перифериялық құрылғылармен жабдықталған компьютерлер негізінде құрылады: мультиплексорлар, модемдер және әртүрлі арналық адаптерлер (телеграф, факс).

Орталық қызметінің бірінші негізгі міндеті орталықтың жауапкершілігі аймағының аумағы бойынша бақылау желісінен гидрометеорологиялық бақылау деректерін жинау, метеорологиялық бюллетеньдер құрастыру және оларды кейіннен жоғары технологиялық орталықтарға, сондай-ақ оның абоненттеріне беру функцияларын орындау болып табылады.

Операциялық сенімділікті арттыру үшін ОКЖ 2 сервер негізінде құрастырылған, олардың бірі негізгі режимде («шебер») жұмыс істейді және барлық функцияларды орындайды, ал екіншісі

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

резервтік режимде («күл»). Бұл схема серверлер арасындағы барлық деректермен алмасуды және резервтік көшірмені негізгі жұмыс режиміне ауыстыру арқылы негізгі сервер істен шыққан жағдайда цифрлық деректер орталығының жұмысын жылдам қалпына келтіруді қамтамасыз етеді.

Мәліметтерді жіберудің автоматтандырылған желілік жүйелерін зерттеу маңызды тақырып болып табылады және ол бірқатар аспектілерді қамтуы мүмкін, мысалы:

1. Деректерді беру хаттамаларын зерттеу: бар деректерді беру хаттамаларын талдау (мысалы, TCP/IP, UDP) және олардың автоматтандырылған жүйелерде жұмыс істеуі. TCP/IP және UDP сияқты деректерді беру хаттамаларын зерттеу деректерді берудің автоматтандырылған жүйелерін зерттеудің маңызды бөлігі болып табылады. Міне, осындай зерттеуде қарастырылуы мүмкін бірнеше аспектілер:

1. TCP/IP және UDP салыстыру: TCP/IP және UDP хаттамаларын талдау, олардың ерекшеліктері, автоматтандырылған жүйелерде мәліметтерді тасымалдау контекстіндегі артықшылықтары мен кемшіліктері.

2. Автоматтандырылған жүйелерде хаттамаларды қолдану: TCP/IP және UDP хаттамаларының ақылды үй жүйелері, өнеркәсіптік автоматтандыру жүйелері, Интернет желісі және т.б. сияқты автоматтандырылған жүйелерде қалай қолданылатынын зерттеңіз.

3. Өнімділік талдауы: автоматтандырылған жүйелер контекстінде TCP/IP және UDP хаттамаларының өнімділігін бағалау, соның ішінде кешігуді, пакеттердің жоғалуын, өткізу қабілетін және деректерді беру сенімділігін өлшеу.

4. Қауіпсіздік: шабуылдардан қорғауды, шифрлауды және аутентификацияны қоса алғанда, автоматтандырылған жүйелердегі TCP/IP және UDP хаттамаларындағы деректерді қорғау механизмдерін зерттеу.

TCP/IP және UDP деректерді беру хаттамаларын және оларды автоматтандырылған жүйелерде қолдануды зерттеу нақты қолданбалар үшін деректерді берудің оңтайлы әдістерін анықтауға және олардың өнімділігін, сенімділігін және қауіпсіздігін жақсартуға көмектеседі.

2. Мәліметтерді тасымалдау қауіпсіздігі: деректерді берудің автоматтандырылған жүйелеріндегі деректерді қорғау әдістерін, шифрлау және авторизациялау механизмдерін зерттеу. Автоматтандырылған жүйелерде деректерді беру қауіпсіздігін зерттеу цифрлық деректер жиі бұзулар мен шабуылдардың нысанасы болып табылатын заманауи әлемде маңызды мәнге ие. Төменде мұндай зерттеуді жүргізу кезінде ескерілуі мүмкін кейбір аспектілер берілген:

1. Деректерді қорғау әдістері: брандмауэр, антивирустық бағдарламалық қамтамасыз ету, қол жеткізуді басқару механизмдері және автоматтандырылған деректерді беру жүйелерін сыртқы қауіптерден қорғау үшін қолданылатын басқа технологиялар сияқты деректерді қорғау механизмдерін талдау.

2. Мәліметтерді шифрлау: Берілетін ақпараттың құпиялылығы мен тұтастығын қамтамасыз ету үшін автоматтандырылған жүйелерде қолданылатын симметриялық және асимметриялық шифрлауды қоса алғанда, әртүрлі деректерді шифрлау әдістерін зерттеу.

3. Авторизациялау тетіктері: деректерді берудің автоматтандырылған жүйелеріне қауіпсіз қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін қолданылатын парольдер, биометрика, екі факторлы аутентификация және басқа сәйкестендіру құралдары сияқты аутентификация мен авторизациялау механизмдерін талдау.

4. Қауіптерді басқару: ықтимал қауіптерді анықтау, алдын алу және әрекет етуді қоса алғанда, деректерді берудің автоматтандырылған жүйелерінде ақпараттық қауіптерді басқару әдістерін зерттеу.

Осы аспектілерді зерделеу автоматтандырылған жүйелердегі деректер қауіпсіздігін қамтамасыз етудің заманауи әдістерін түсінуге және жіберілетін деректерді қорғау деңгейін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге көмектеседі.

3. Деректерді тасымалдау технологияларын талдау: WiFi желілері, ұялы байланыс желілері, талшықты-оптикалық желілер сияқты деректерді берудің әртүрлі технологияларын және олардың автоматтандырылған жүйелерде қолданылуын зерттеу.

4. Желінің өнімділігін бағалау: деректерді берудегі желі өнімділігін зерттеу, оның ішінде кідіріс, өткізу қабілеті және сенімділігін өлшеу.

Мәліметтерді тасымалдауда желі өнімділігін зерттеу ақпараттық технологиялар саласындағы маңызды аспект болып табылады. Төменде мұндай зерттеуді жүргізу кезінде ескерілуі мүмкін кейбір аспектілер берілген:

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

1. Кідірісті өлшеу: деректерді беру кезінде желілік кідірістерді талдау, оның ішінде түйіндер арасындағы жауап беру уақытын (пинг), желі түйіндерінде пакеттерді берудегі және деректерді өңдеудегі кідірістерді бағалау.

2. Өткізу қабілетін өлшеу: деректерді берудің максималды жылдамдығын бағалауды, трафиктің әртүрлі түрлері үшін өткізу қабілеттілігін бағалауды және желідегі кедергілерді анықтауды қоса алғанда, желі сыйымдылығын зерттеу.

3. Сенімділікті бағалау: деректердің жоғалуын, қайталанатын және қайталанатын пакеттерді зерттеуді қоса алғанда, деректерді беру контекстінде желі сенімділігін талдау, сондай-ақ сенімділік деңгейін бағалау және жіберілетін деректердегі қателерді түзету.

4. Әртүрлі технологиялар мен хаттамалардың әсері: Әр түрлі желілік құрылғылар технологияларының, кабель түрлерінің, желілік протоколдардың (мысалы, TCP/IP, UDP) және деректерді беру кезінде желі өнімділігіне басқа факторлардың әсерін зерттеу.

5. Өнімділікті жақсарту әдістері: Желі өнімділігін жақсарту бойынша ұсыныстарды әзірлеу, соның ішінде аппараттық құрал параметрлерін оңтайландыру, желі конфигурациясын жақсарту және деректерді тасымалдау өнімділігін жақсарту үшін инновациялық технологияларды пайдалану.

Осы аспектілерді зерделеу желі өнімділігін бағалауға және деректерді тиімдірек тасымалдау үшін желілік инфрақұрылымды оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

5. *Заттардың интернеті (IoT) технологиясы бойынша зерттеулер: IoT жүйелеріндегі деректерді беру әдістерін, IoT-ге байланысты қолданылатын хаттамалар мен стандарттарды талдау.*

Заттар интернеті (IoT) технологиясын зерттеу қазіргі ақпараттық технологиялар контекстіндегі маңызды сала болып табылады. IoT жүйелеріндегі деректерді беру әдістерін, сондай-ақ IoT-ге байланысты қолданылатын хаттамалар мен стандарттарды талдау кезінде келесі аспектілерге назар аударуға болады:

1. Сымсыз деректер технологиялары: Wi-Fi, Bluetooth, Zigbee, LoRa, NB-IoT сияқты әртүрлі сымсыз технологияларды зерттеңіз және олардың әртүрлі IoT сценарийлерінде қолданылуын бағалаңыз.

Сурет 1. D-Link DGL-4100

2. Деректерді беру хаттамалары: MQTT, CoAP, AMQP, HTTP сияқты стандартты және мамандандырылған хаттамаларды талдау және IoT жүйелерінде деректерді беру контекстінде олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастыру.

3. IoT қауіпсіздігі және жеке басын басқару стандарттары: IoT жүйелеріндегі деректер қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін шифрлау протоколдары, аутентификация механизмдері және TLS, DTLS, OAuth сияқты қауіпсіздік стандарттары бойынша зерттеулер.

4. Деректерді тасымалдау өнімділігі және оңтайландыру: желі өнімділігін бағалау, деректерді беруді оңтайландыру, кідірістерді азайту және IoT құрылғыларының қуат тұтынуын азайту.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

5. Cloud Computing және Data Analytics көмегімен интеграция: деректерді жинау және талдау, IoT деректерін бұлттық платформалармен біріктіру және IoT құрылғыларынан ақпараттың үлкен ағындарын өңдеу үшін аналитиканы қолдану әдістерін қарастырады.

Жоғарыда аталған аспектілерді зерттеу IoT жүйелеріндегі деректер байланысының ағымдағы жай-күйі мен қиындықтарын түсінуге көмектеседі, сонымен қатар тиімді және қауіпсіз IoT шешімдерін әзірлеуге арналған озық тәжірибелер мен технологияларды атап өтуге болады.

Мәліметтерді жіберудің автоматтандырылған желілік жүйелерін зерттеу деректерді берудің жаңа технологияларын дамытуға, қолданыстағы жүйелерді жақсартуға және автоматтандырылған жүйелердегі коммуникациялардың тиімділігін арттыруға әкелуі мүмкін.

Қорытынды

Мақаланы нәтижелей келе, ақпаратты тасымалдаудың автоматтандырылған жүйелерін зерттеу байланыс және ақпарат алмасу технологиялары әртүрлі салалардың ірге тасы болып табылатын біздің заманымызда маңызды рөл атқарады. Жүргізілген зерттеулерге сүйене отырып, бұл салада деректерді берудің қауіпсіз және тиімді әдістерін қоса алғанда, жаңа және жетілдірілген технологияларды құру, сондай-ақ ақпаратты басқару және алмасу үшін қолайлы стандарттар мен хаттамаларды әзірлеу үшін орасан зор әлеует бар деп қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ ол автоматтандырылған жүйелер орталық рөл атқаратын Интернет заттары (IoT) және басқа да жаңа технологиялар контекстінде ақпараттық коммуникациялық жүйелерді зерттеудің маңыздылығын көрсетеді. Тұтастай алғанда, автоматтандырылған ақпаратты беру жүйелерін зерттеу қазіргі заманғы технологиядағы прогрестің негізгі элементі болып табылады және болашақ технологиялық және ғылыми жетістіктерге әлеуетті әсер ететін инновациялық шешімдерді әзірлеуге әкелуі мүмкін.

Мәліметтерді жіберудің автоматтандырылған желілік жүйесін зерттеу келесі қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, деректерді берудің автоматтандырылған жүйелері желідегі құрылғылар арасында ақпарат алмасу процесін айтарлықтай жылдамдатады және жеңілдетеді. Екіншіден, мұндай жүйелер деректерді өңдеу мен берудің тиімділігін арттырады, бұл желі жұмысын оңтайландыруға көмектеседі.

Ақырында, автоматтандырылған деректерді беру жүйелері қателердің ықтималдығын азайтып, жалпы желі қауіпсіздігін жақсарта алады. Жалпы алғанда, зерттеу мәліметтерді берудің автоматтандырылған жүйелері заманауи желілік технологияларда маңызды рөл атқаратынын және желілік инфрақұрылымның өнімділігі мен тиімділігін арттыра алатынын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Telecommunication technologies of transport systems" - Prudnikov A.I., Kolmogortseva S.Yu., Kryuchkova T.Yu. etc.
2. "Multimedia transmission technologies" - Rudchenko A.N., Chiskis O.V.
3. "Network transmission of data" - Barabanov V.S

А.Д. Сарсенбаева, Л.И. Дайч

Разработка автоматизированной системы передачи данных сетей

В данной статье исследование автоматизированных систем передачи информации актуально в контексте современной технологической эпохи. Эта область науки и техники охватывает широкий спектр тем: от методов обеспечения безопасности и защиты данных до оценки производительности сетей передачи данных, включая измерение задержки, пропускной способности и надежности. Также представляет интерес исследование методов передачи данных в системах Интернета вещей, анализ протоколов и стандартов, используемых в связи с IoT.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Ключевые слова: АСПД, сети передачи данных, связь, сеть, шифрование, антивирус, данные, автоматизированные системы.

A.D. Sarsenbayeva, L.I. Daich

Development of an automated data transmission network

In this article, the study of automated information transmission systems is relevant in the context of the modern technological era. This area of science and technology covers a wide range of topics, from techniques for ensuring data security and protection to assessing the performance of data networks, including measuring latency, throughput and reliability. Also of interest is the study of data transmission methods in Internet of Things systems, analysis of protocols and standards used in connection with IoT.

Keywords: ASPD, data networks, communications, network, encryption, antivirus, data, automated systems.

References

1. "Telecommunication technologies of transport systems" - Prudnikov A.I., Kolmogortseva S.Yu., Kryuchkova T.Yu. etc.
2. "Multimedia transmission technologies" - Rudchenko A.N., Chiskis O.V.
3. "Network transmission of data" - Barabanov V.S.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 50.03.03.

А.Қ. Мәжит

*Карагандинский технический университет имени А. Сагинова*E-mail.ru: aldiyar98-98@mail.ru**О модернизации системы управления ленточными конвейерами №15 и №7 на Карагайлинской обогатительной фабрике**

В данной статье рассмотрена модернизация системы управления ленточных конвейеров с целью повышения эффективности использования и повышения контроля производительности конвейеров на Карагайлинской обогатительной фабрике.

Для проведения исследования разработаны структурные схемы автоматизированного управления, их подключение и согласованность между устройствами дистанционного мониторинга, позволяющие получать данные с датчиков, тем самым, позволяя, более точно и надежно измерять температуру электродвигателя.

При разработке САУ ленточным конвейером следует решить задачи стабилизации погонной нагрузки на полотно, автоматизации сборных конвейерных линий, автоматической диагностики отдельных элементов и узлов установки, а также необходимые требования к системам управления.

Кроме того, представлена экспериментально разработанная графическая панель оператора.

Ключевые слова: система автоматизированного управления, шкаф управления, конвейер, электродвигатель, переменный ток, датчик, частота вращения.

Введение

В настоящее время в промышленности ленточные конвейеры остаются более распространенными транспортирующими машинами для непрерывного действия во всех отраслях. Из числа конвейерных установок, более 90% являются ленточные конвейеры.

Автоматизация конвейерного транспорта предусматривает в первую очередь оснащение средствами автоматического контроля и защиты каждого конвейера как технологической единицы и обеспечение автоматизированного управления как отдельным конвейером, так и всей линией. Под автоматизированной конвейерной линией понимают такую линию, конвейеры которой объединены общей системой управления, обеспечивающей соблюдение необходимых блокировок и защит, а также автоматический контроль работы.

В современных ленточных конвейерах применяют нерегулируемый асинхронный привод. Недостатками его являются сложный запуск, проскальзывание ленты и ударные нагрузки в приводе, повышенный износ оборудования, значительный расход электроэнергии при неполной загрузке и работе конвейера вхолостую.

Автоматизация конвейерных линий включает централизацию управления процессами запуска и остановки конвейеров, а также автоматическую защиту в случае чрезвычайной ситуации.

Актуальностью данной статьи является экспериментальное исследование модернизированной системы управления конвейерных линий на замену устаревшего метода запуска ленточных конвейеров на Карагайлинской обогатительной фабрике.

Материалы и методы исследования

В исследовании были использованы следующие методы: описательный метод, метод сравнения, метод экспериментального подхода.

Так, например, для описания объекта исследования, требований к системам автоматизированного управления, наименований и технических характеристик промышленных логических контроллеров был использован описательный метод. Были показаны различные

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

использованные датчики с их схематическим подключением и назначением. Кроме того, описан подключаемый частотный преобразователь, предназначенный для плавного пуска конвейера и управления скоростью конвейера.

В работе был использован метод сравнения, при котором производилось сравнение возможностей работы устаревшего метода прямого пуска и автоматизированной системы управления с частотным преобразователем конвейерных линий. Метод сравнения показывает, что различие двух этих методов заключается в том, что метод прямого пуска не обеспечивает большую точность регулировочных операций и не имеет никаких положительных качеств, чем САУ конвейера.

С помощью экспериментального метода была разработана схема автоматизированного управления, графическая панель оператора, а также схема подключения датчиков температуры и датчиков схода лент. Это наиболее распространенный метод подключения датчиков к логическим контроллерам.

Обзор литературы

Практическими исследованиями в данной области занимались отечественные ученые, такие как Семёнов А. С., Кугушева Н. Н., Хубиева В. М. [1], которые уделяли особое внимание прямому пуску двигателя и показания тока в статоре и роторе. В своих работах ученые рассматривают асинхронные двигатели, моделируют их показания, показывают в графике и таблицах. Представляют обобщенную схему построения системы при прямом пуске. Был показан график момента, который при использовании в системе управления преобразователя частоты позволило сократить рабочий момент двигателя на 18 % с 1950 Н*м до 1600 Н*м. Это позволит прилагать меньше усилий электроприводу для вращения механизма и соответственно потреблять меньше электроэнергии из сети. Система является устойчивой, значение колебательности отсутствует.

Российскими учеными как N.V. Tikhonov, M.A. Malyutin [2] разрабатывались и проводились исследования сравнительного анализа между различными ленточными конвейерами. Эксперименты проводились с целью выяснения изношенности лент, используя различные электродвигатели. Результаты показали, что датчики схода лент помогли использовать максимальную производительность ленточных конвейеров. Также срок службы лент вырос многократно.

Результаты и обсуждение

Объектом исследования является ленточная конвейерная линия для выдачи руды, которая находится в Казахстане, на Карагайлинской обогатительной фабрике. Она состоит из конвейера №7 длиной 170м и магистрального конвейера №15 длиной 1000м. Напряжение питания 3-х фазное 0,4 кВ, сеть с изолированной нейтралью. В качестве приводов конвейеров используются трехфазные асинхронные двигатели переменного тока. На магистральный конвейер №15 установлен асинхронный электродвигатель с короткозамкнутым ротором мощностью 315 кВт, мощность электродвигателя конвейера №7 равна 75кВт.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

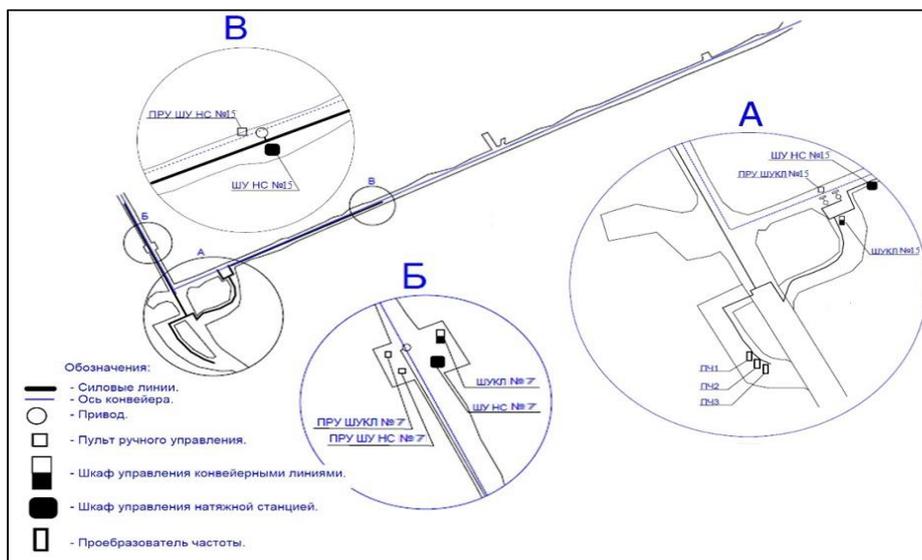

Рисунок 1. Технологическая схема конвейерных линии №15, №7

При объединении конвейеров на конвейерные линии система автоматизированного управления должна обеспечивать централизованный запуск конвейеров.

Автоматизированная система управления конвейерными линиями должна управлять разветвленными и неразветвленными конвейерными линиями, одиночными конвейерами, входящими и не входящими в состав конвейерной линии как в подземных выработках, так и на поверхности [3].

Электропривод с прямым пуском не обеспечивает большую точность регулировочных операций, не позволяет контролировать состояние отдельных узлов в цепях промышленной электрической сети и не дает возможность вести постоянный учет количества времени, наработанного двигателями для последующей оценки их результативности. Отсутствие электронных узлов вызывает сложности в диагностике неисправностей работы двигателя в дистанционном режиме.

Для решения недостатков системы было принято решение разработки современной системы автоматического управления конвейерной установкой с использованием преобразователя частоты.

В исследовании предусмотрены требования для системы управления, контроля и сигнализаций конвейера №15 и №7.

САУ должно обеспечивать:

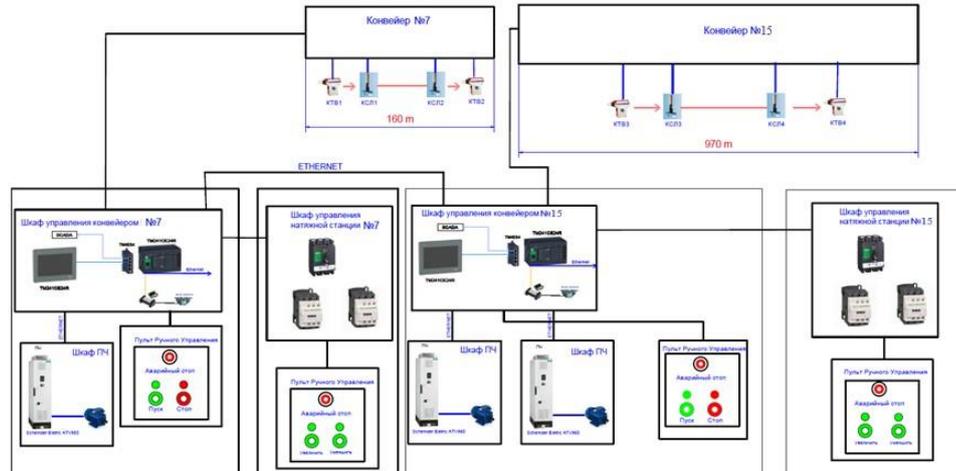
- автоматизацию функций управления (пуск, остановка, переход с режима на режим);
- контроль температуры подшипниковых узлов приводного барабана и редуктора;
- температурный контроль главного электродвигателя;
- ручное и автоматическое управления натяжением конвейерной линии;
- контроль наработки моточасов до проведения регламентных работ;
- обладать функциями самодиагностики с отображением на панели оператора и сохранением.

Система автоматического управления конвейера предназначена для управления конвейерами №15 и №7 на Карагайлинской обогатительной фабрике. Автоматизация производится по двум основным схемам, во-первых, местное управление, при котором пуск, стоп и аварийная остановка конвейера осуществляется с локального пульта управления и, во-вторых, дистанционное управление, при котором пуск, стоп и аварийная остановка конвейера осуществляется с пульта ручного управления, который располагается дистанционно от шкафа управления.

Регулировка скорости движения конвейера осуществляется вручную персоналом через НМИ-панели и через контроллеры управления конвейерами.

На рисунке 2 представлена общая структурная схема САУ конвейеров №15 и №7.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

*Рисунок 2. Общая структурная схема САУ конвейеров №15 и №7
Функции и особенности системы САУК.*

Шкаф управления конвейером (ШУК) №15 основан на промышленных логических контроллерах (ПЛК) серии Modicon M241 (производитель Schneider Electric). ПЛК выполняет функций сбора, обработки данных и управляет конвейером. Основным органом управления является графическая панель оператора (производитель Schneider Electric). Управление конвейером производится с помощью двух частотных преобразователей серии Altivar Process ATV900 (производитель Schneider Electric) и натяжной станцией.

В ПЛК поступают данные от:

- температурных датчиков, расположенных на двигателе и редукторе;
- датчиков скорости, расположенных на ведущем и ведомом вале;
- датчика натяжения лент, расположенного на натяжной станции;
- конечных тросовых выключателей, расположенных вдоль конвейера;
- конечные схода ленты, расположенных вдоль конвейера.

Датчики температуры сообщают температуру двигателя и редуктора, при приближении к критической температуре появится предупреждение после достижения критических значений ПЛК отключит конвейер.

Датчик натяжения сообщает о силе натяжения ленты. ПЛК удерживает силу натяжения в заданном диапазоне, при превышении диапазона ПЛК дает команду на ослабление, а при понижении значения дает команду на натяжение.

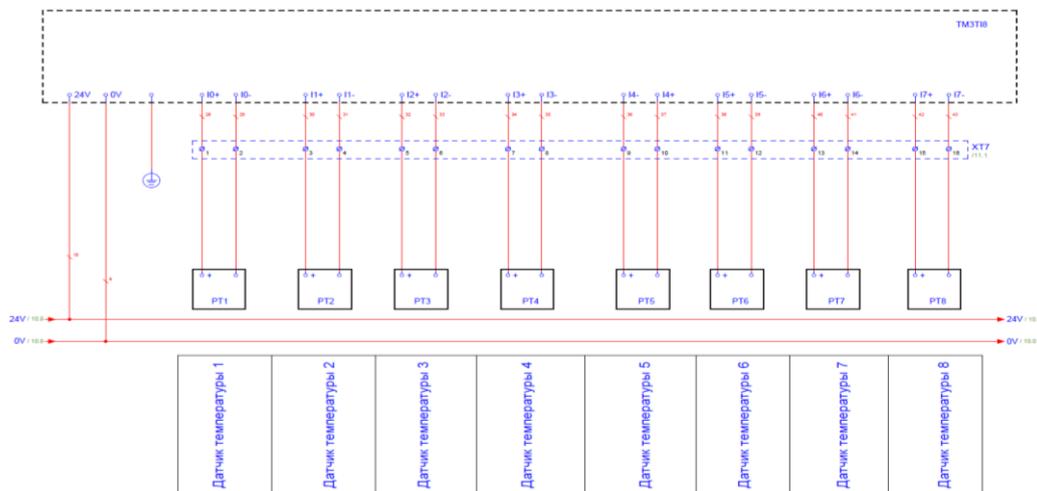

Рисунок 3. Схема подключения датчиков

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Концевой сход ленты установлен вдоль конвейера на краю ленты, при смещениях ленты край ленты наезжает на КСЛ и нормально замкнутый контакт размыкается. ПЛК останавливает конвейер и сообщает об аварии «КТВ и КСЛ».

Концевой тросовый выключатель установлен вдоль конвейера, между каждым КТВ натянуты тросы. КТВ срабатывает при растяжении троса, нормально замкнутый контакт размыкается.

Частотный преобразователь предназначен для плавного пуска конвейера и управления скоростью конвейера.

Главной задачей статьи было показать, что предложенный подход позволяет модернизировать систему управления ленточными конвейерами №15 и №7 на Карагайлинской обогатительной фабрике. Для достижения цели была разработана графическая НМИ-панель оператора со вкладкой «Конвейер», которая показана на Рисунке 4.

Рисунок 4. Основное окно НМИ-панели

На панели оператора будет отображаться состояния всех датчиков, частотных преобразователей и натяжной станции. Отображаются сообщения об авариях. На панели оператора можно посмотреть дату, время, режим работы и наработку моточасов. Графическая панель дает возможность управлять параметрами натяжной станции, уставками датчиков и частотными преобразователями.

Для обеспечения безопасности рабочего процесса важным моментом является выполнения ряда блокировок, запрещающих включение двигателей конвейера [4]:

- без подачи предупредительной сигнализации на запуск конвейера;
- при превышении допустимого уровня руды в местах перегрузки;
- при предельном положении натяжного барабана;
- при наложенных тормозах;
- при перегреве масла в турбомуфтах приводных барабанов;

Конвейер может работать в двух режимах: «Нормальный» режим, при котором конвейер работает на номинальной скорости и «Ремонтный» режим, на котором скорость работы конвейера ограничивается до 0,35м/сек. Все выше перечисленные изменения помогут не только операторам, но и машинистам конвейеров.

Заключение

Таким образом, показано, что система управления с прямым пуском считается морально устаревшей и физически изношенной, которая не обеспечивает большую точность регулировочных операций, не позволяет контролировать состояние отдельных узлов в цепях промышленной электрической сети и не дает возможность вести постоянный учет количества времени, наработанного двигателями для последующей оценки их результативности. Отсутствие электронных узлов вызывает сложности в диагностике неисправностей работы двигателя в дистанционном режиме.

Достоверность выводов и рекомендаций, изложенных в статье, подтверждается наглядным рассмотрением недостатков устаревшей системы с прямым пуском электродвигателя и определением

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

характеристик зависимости крутящего момента и угловой скорости электродвигателя от времени запуска. К причинам погрешности измерения относятся: ограничение точности измерительного прибора, разные характеристики окружающей среды, вес руды, производительность электродвигателя, длина ленты.

Список использованной литературы

1. Семёнов А.С., Кугушева Н.Н., Хубиева В.М. Моделирование режимов работы частотно-регулируемого электропривода вентиляторной установки главного проветривания применительно к подземному руднику по добыче алмазосодержащих // *Фундаментальные исследования*. – 2013. – № 8 (5). – С. 1066-1070.

2. Tikhonov N. V., Malyutin M. A. Experimental investigation of slippage and wear in conveyer belts by *Soviet Mining* volume 7. – 1971.- 473–477 p.

3. Дмитриева В.В., Авхадиев И.Ф., Сизин П.Е. Использование современных программно-технических комплексов для автоматизации конвейерных линий // *Горный информационно-аналитический бюллетень*. М., – 2021. (2)– С. 150-163.

4. Зеленский О.В., Петров А.С. *Справочник по проектированию ленточных конвейеров*.- М.: Недра, 1986. - 223 с.

А.Қ. Мәжит

Қарағайлы байыту фабрикасында №15 және №7 таспалы конвейерлерді басқару жүйесін жаңғырту

Бұл мақалада Қарағайлы байыту фабрикасында конвейерлерді пайдалану тиімділігін арттыру және өнімділігін бақылауды арттыру мақсатында таспалы конвейерлерді басқару жүйесін жаңғырту қарастырылған.

Зерттеуді жүргізу үшін датчиктерден деректерді алуға мүмкіндік беретін, осылайша электр қозғалтқышының температурасын дәлірек және сенімді өлшеуге мүмкіндік беретін автоматтандырылған басқарудың құрылымдық схемалары, оларды қосу және қашықтан бақылау құрылғылары арасындағы үйлесімділік әзірленді.

Таспалы конвейермен АБЖ әзірлеу кезінде сызықтық жүктемені тұрақтандыру, конвейерлік желілерді автоматтандыру, жеке элементтер мен қондырғылардың автоматты диагностикасы, сондай-ақ басқару жүйелеріне қойылатын қажетті талаптар мәселелерін шешу қажет.

Сонымен қатар, эксперименталды түрде жасалған графикалық оператор тақтасы ұсынылған.

Түйін сөздер: автоматты басқару жүйесі, басқару шкафы, конвейер, электр қозғалтқышы, айналы ток, сенсор, айналу жиілігі.

A.K. Mazhit

About modernization of the control system of the conveyor belts No. 15 and No. 7 at the Karagailinsky concentrating plant

In this article, the modernization of the belt conveyor control system is considered in order to increase the efficiency of use and increase the control of conveyor performance at the Karagailinsky concentrating plant.

To carry out the study, block diagrams of automated control, their connection and consistency between remote monitoring devices have been developed, which allow receiving data from sensors, thereby allowing more accurately and reliably measuring the temperature of the electric motor.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

When developing a self-propelled gun with a belt conveyor, it is necessary to solve the tasks of stabilizing the linear load on the web, automating assembly conveyor lines, automatic diagnostics of individual elements and units of the installation, as well as the necessary requirements for control systems.

In addition, an experimentally developed graphical operator panel is presented.

Keywords: automated control system, control cabinet, conveyor, electric motor, alternating current, sensor, rotation speed.

References:

1. Semenov A.S., Kugusheva N.N., Khubieva V.M. Modeling of operating modes of a frequency-controlled electric drive of the main ventilation fan unit in relation to an underground mine for the extraction of diamond-containing // Fundamental research. – 2013. – № 8 (5). – p. 1066-1070.
2. Tikhonov N. V., Malyutin M. A. Experimental investigation of slippage and wear in conveyor belts by Soviet Mining volume 7. – 1971. - 473-477 p.
3. Dmitrieva V.V., Avkhadiev I.F., Slezin P.E. The use of modern software and hardware complexes for automation of conveyor lines // Mining information and Analytical Bulletin. M., - 2021. (2)– p. 150-163.
4. Zelensky O.V., Petrov A.S. Handbook of belt conveyor design.- M.: Nedra, 1986. - 223 p.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 50.03.03

Ш.Қ. Сатибек, С.Х. Есенбаев

«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті», Қарағанды, Қазақстан
(E-mail.ru: satiibek@gmail.com)

Көмір қабаттарынан метан өндіруде гидродинамикалық әсер ету әдісін қолдану

Бұл мақала көмір қабаттарынан метан өндіру процесінде гидродинамикалық әсер ету әдісін зерттеуге және қолдануға арналған. Кіріспе мәселенің өзектілігі мен зерттеу мақсаттарын қарастырады. Қолданыстағы әдістерге шолу дәстүрлі өндіру әдістерінің кемшіліктерін көрсетеді және жаңа тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді.

Мақаланың негізгі бөлігі гидродинамикалық әсер ету әдісін, оның жұмыс принциптерін, техникалық іске асыруды, сондай-ақ дәстүрлі әдістермен салыстырғанда артықшылықтарды ұсынады. Көмір қабаттары контекстіндегі гидродинамикалық әсер туралы бөлімде әдістің көмір кен орындарының геологиясының ерекшеліктеріне бейімделуі, оның метан алуға әсері және экономикалық тиімділігі талқыланады.

Әдістің технологиялық және экологиялық аспектілері қарастырылады, сондай-ақ оның даму перспективалары ұсынылады. Қорытынды қорытындылайды және көмір қабаттарынан метан өндіруде гидродинамикалық әсерді қолданудың маңызы мен перспективаларын бөліп көрсетеді. Әдеби шолу негізгі зерттеулерге сілтемелер береді.

Бұл мақала көмір қабаттарынан метан өндіру саласына маңызды үлес болып табылады, бұл процестің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыратын перспективалық әдісті ұсынады.

Кілт сөздер: Гидродинамикалық әсер, метан өндіру, көмір кен орындарының геологиясы, өндіру әдістері, экономикалық тиімділік, көмір кен орындары, көмір қабаттарын түрлендіру.

Кіріспе

Энергетикалық сұраныстың тұрақты өсуі және әлемнің энергетикалық ландшафтындағы қарқынды өзгерістер жағдайында метанды, әсіресе көмір қабаттарынан өндірудің тиімді әдістері энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі факторларына айналуда. Көмір кен орындарынан метан өндірудің дәстүрлі әдістері көбінесе технологиялық және экологиялық қиындықтармен байланысты, бұл инновациялық тәсілдерді іздеудің өзектілігін көрсетеді.

Бұл тұрғыда зерттеушілер мен өнеркәсіптің назарын дәстүрлі метан өндіру әдістеріне перспективалық балама болып табылатын гидродинамикалық әсер ету әдісі аударады. Гидродинамикалық әсер көмір қабаттарындағы процестерді ынталандыру үшін суды пайдалануға негізделген жаңа технологиялық мүмкіндіктерді ұсынады.

Бұл мақаланың мақсаты-көмір қабаттарынан метан өндіруде гидродинамикалық әсер ету әдісін қолдануға шолу жасау және талдау. Зерттеу барысында әдістің техникалық іске асырылуы, оның дәстүрлі әдістермен салыстырғанда артықшылықтары, сондай-ақ метанды алу мен экономикалық тиімділікке әсері қарастырылады.

Көмір қабаттарынан метан өндіру индустриясының алдында тұрған негізгі қиындықтардың бірі-дәстүрлі әдістердің тиімсіздігі, ол көбінесе технологиялық және экологиялық қиындықтармен бірге жүреді. Дәстүрлі тәсілдер әрдайым метанның оңтайлы шығарылуын қамтамасыз ете бермейді, сонымен қатар процестің тұрақсыздығына әкелуі мүмкін. Бұл проблема қазіргі жағдайда энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жаңа және инновациялық тәсілдерді талап ете отырып, өндірудің ағымдағы әдістерінің тұрақтылығы мен тиімділігіне күмән келтіреді.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Осы зерттеудің нәтижелері метан өндірудің жаңа тәсілдерін әзірлеуге негіз бола алады, бұл энергетика индустриясының қазіргі заманғы сын-қатерлері жағдайында осы процестің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыруға ықпал етеді.

Негізгі бөлім. Көмір қабаттарынан метан өндірудегі гидродинамикалық әсер ету әдісі

Көмір қабаттарынан метан өндірудің қолданыстағы әдістеріне шолу

Алдымен дәстүрлі өндіру әдістеріне тоқталып кетейік. Қабаттан жоғары әдістер

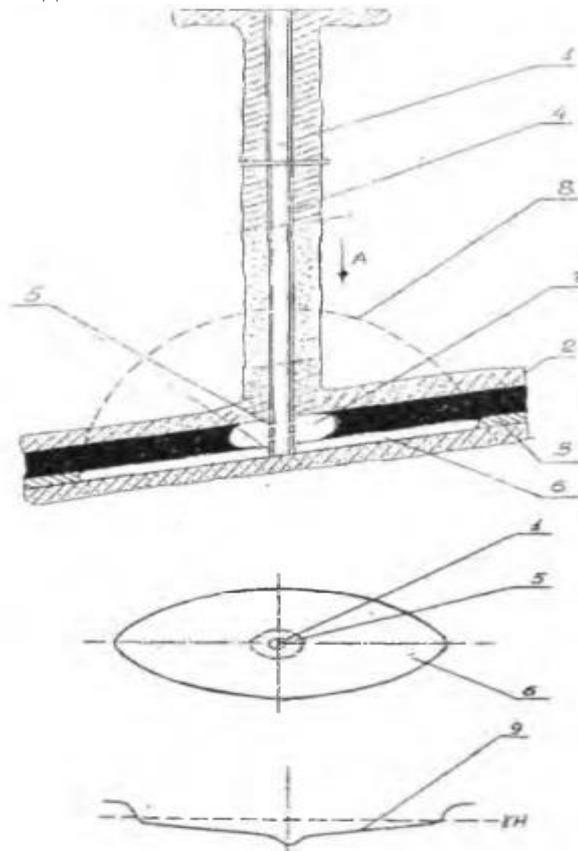
Көмір қабаттарынан метан өндірудің суперпластикалық әдістері өнеркәсіптік тәжірибеде кең таралған әдістердің бірі болып табылады. Олар метан ағынын ынталандыру мақсатында қабатта жоғары қысым жасауға негізделген. Бұл әдістерге мыналар жатады:

- Газды айдау: көмір қабаттарындағы қысымды арттырудың классикалық әдістерінің бірі - көмірқышқыл газы немесе азот сияқты қосымша газды айдау. Бұл қысымның жоғарылауына және метан шығарудың жақсаруына әкеледі.

- Гидравликалық сыну: көмір қабатында жарықтар жасау үшін гидравликалық сынуды қолдану, бұл метанның тиімді бөлінуіне ықпал етеді. Бұл әдіс шөгінділердің бұзылуын болдырмау үшін процесті мұқият бақылауды қажет етеді.

- Сумен шаю: өткізгіштігін жақсарту және метанның бөлінуін ынталандыру мақсатында суды қабаттарды жуу үшін пайдалану. Бұл әдіс шөгінділердің пайда болуына байланысты ықтимал проблемаларды болдырмау үшін көмір қабаты мен судың құрамын егжей-тегжейлі талдауды қажет етеді.

Сонымен қатар, кеңінен қолданылғанына қарамастан, дәстүрлі қабаттан жоғары әдістердің шектеулері бар. Қиындықтарға қысымның біркелкі таралуы, ықтимал экологиялық әсерлер, сондай-ақ максималды қолдану тереңдігіне шектеулер жатады. Дәл осы шектеулер көмір қабаттарынан метан өндірудің тиімділігін арттыру үшін инновациялық тәсілдерді, соның ішінде гидродинамикалық әсерді іздеу қажеттілігін көрсетеді.

Сурет 1.1 – Массивке физика-химиялық әсер ету негізінде газ-көмір қабатын интенсификациялаудың процестері

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Шахта алаңының бетінен тік ұңғыма I өңделетін қабаттың топырағына дейін бұрғыланады 2, оның ішінде әлсіз жыныс қабаты 3, ұңғыманы құбырлармен қаптайды 4, қабатпен және жыныс қабатымен түйіскенде құбырлар перфорациялық саңылаулармен жабдықталған 5. Содан кейін өңделетін қабаттың жазықтығында 2 және әлсіз қабат 3 перфорациялық тесіктер арқылы 5 жұмыс сұйықтығының болжамды көлемі айдалады. Жұмыс сұйықтығы ретінде карбамид (мочевина) ерітіндісі қолданылады, оның концентрациясы тау жыныстарының құрылымына байланысты 0,5-тен 6% - ға дейін. Көмір қабаттарының тау жыныстарының қабаттары, сондай-ақ тікелей топырақ қабаттары әлсіз саз балшықтарымен, сирек алевролиттермен ұсынылған, олардың құрамында саз минералдары бар. Беттік белсенділігі бар карбамид ерітіндісі саз минералдарымен тұрақсыз күрделі қосылыстар түзу арқылы осы жыныстардың массивте ыдырау процесіне ықпал етеді. Бұл қосылыстар жылжымалы және ұңғыма қуысынан оңай жуылады. Карбамид ерітіндісін айдау және кейіннен сазды целлюлозаны айдау арқылы жыныс қабаты қабатта немесе қабаттың топырағында жуылады. Қабат жазықтығында 6 саңылаудың пайда болуы ортасында ұңғымасы бар эллипс тәрізді.

Табиғи көмір қабаттарын жасау әдістері.

Көмір қабаттарынан метан өндірудің дәстүрлі әдістерінің екінші категориясы табиғи көмір қабаттарын дамытуға бағытталған әдістер болып табылады. Бұл әдістерге мыналар жатады:

- Шахта өндірісі: көмір қабаттарынан метан өндіретін тік шахталарды қамтитын дәстүрлі тарихи әдіс. Алайда, бұл әдіс көбінесе жоғары шығындар мен технологиялық қиындықтармен байланысты, әсіресе терең деңгейде.

- Аралас әдістер: шахта өндірісін көлденең ұңғымалармен біріктіруді қамтиды. Бұл технологиялық қиындықтарды азайту және пайдалану шығындарын азайту арқылы өндірісті оңтайландыруға мүмкіндік береді.

- Жұқа қабаттар өндірісі: жалпы бетті ұлғайту және осылайша метанды алуды жақсарту үшін көмір қабаттарын жұқа көлденең қабаттарға бөлетін әдіс.

Дегенмен, бұл дәстүрлі әдістер сонымен қатар өндірудің төмен тиімділігі, метанның қабаттағы таралуының гетерогенділігі және процесті технологиялық бақылаудағы қиындықтар сияқты шектеулерге тап болады.

Дәстүрлі тау-кен әдістеріне шолу осы мәселелерді шешу және көмір қабаттарынан метан өндірудің тиімділігін арттыру үшін гидродинамикалық әсер ету сияқты инновациялық технологияларды іздеу қажеттілігін көрсетеді.

Көмір қабаттарынан метан өндірудің қолданыстағы әдістерінің негізгі мәселелері.

Көмір қабаттарынан метан өндірудің дәстүрлі әдістерін кеңінен қолданудан айырмашылығы, олар олардың тиімділігі мен тұрақтылығын қиындататын бірқатар маңызды мәселелерге тап болады:

- Төмен экстракция тиімділігі: дәстүрлі әдістер күрделі геологияға, төмен өткізгіштікке және көмір сапасының құбылмалылығына байланысты көмір қабаттарынан метан алудың жеткіліксіз тиімділігін көрсетуі мүмкін.

- Технологиялық шектеулер: терең деңгейлерде дәстүрлі шахта әдістері өндірісті қиындататын және жоғары шығындарға әкелетін технологиялық шектеулерге тап болады.

- Экологиялық қауіптер: газ айдау немесе гидравликалық үзіліс сияқты суперпластикалық әдістерді қолдану су ресурстарының ластануы және парниктік газдар шығарындылары сияқты ықтимал экологиялық қауіптермен байланысты.

- Қабаттың гетерогенділігі: көмір қабаттары көбінесе олардың құрылымы мен химиялық құрамындағы гетерогенділікпен сипатталады, бұл өндіру процестерін болжау мен бақылауда қиындықтар туғызады.

- Шектелген тау-кен тереңдігі: дәстүрлі әдістерді қолдану тереңдігінде шектеуге болады, бұл тереңірек және перспективалы көмір қабаттарына қол жеткізуді қиындатады.

Бұл проблемалар көмір қабаттарынан метан өндіру процесінің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру үшін гидродинамикалық әсер ету әдісін қолдануды қоса алғанда, инновациялық тәсілдерді әзірлеу және енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Гидродинамикалық әсер ету әдісі. Жұмыс принциптері.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Гидродинамикалық әсер ету әдісі метанды алуды белсендіру және ынталандыру үшін суды пайдалануға негізделген көмір қабаттарынан метан өндірудің инновациялық әдісін ұсынады. Бұл әдіс жұмысының негізгі принциптеріне мыналар жатады:

- Көмір қабаттарына су енгізу: Процесс қосымша қысым жасау және тау жыныстарының өткізгіштігін жақсарту мақсатында көмір қабаттарына су енгізуден басталады.
- Жарықтардың пайда болуы және кеуектіліктің жоғарылауы: су қысымының әсерінен Көмір қабаттарында жарықтар пайда болады, бұл кеуектіліктің жоғарылауына және метанды алуға болатын жалпы бетке ықпал етеді.
- Метанның тұтқырлығын төмендету: суға әсер ету метанның тұтқырлығын төмендетуге көмектеседі, оның көмір қабаттарының тесіктеріндегі қозғалғыштығын жақсартады және өндіру жылдамдығын арттырады.
- Процестің тұрақтылығын қамтамасыз ету: Гидродинамикалық әсер қысымның біркелкі таралуына ықпал етеді және метан өндіру процесінің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Гидродинамикалық әсер етудің бұл принциптері көмір қабаттарын тиімдірек пайдалануды қамтамасыз ету және кейбір дәстүрлі әдістерге тән ықтимал экологиялық әсерлерді азайту арқылы метанды алу тиімділігін арттыруға бағытталған.

Техникалық іске асыру.

Гидродинамикалық әсер ету әдісін техникалық іске асыру оңтайлы бақылау және процестің максималды тиімділігі үшін мамандандырылған жүйелер мен технологияларды біріктіруді қажет етеді. Техникалық іске асырудың негізгі компоненттеріне мыналар жатады:

- Су сорғылары мен бүрку жүйелері: көмір қабаттарына су енгізу үшін қажетті жоғары қысымды жасау үшін қолданылады. Тиімді сорғылар мен бүрку жүйелері судың қабаттарда біркелкі таралуына кепілдік береді.
 - Бақылау және бақылау жүйелері: процесті сенімді басқару үшін қысым, температура, тау жыныстарының өткізгіштігі және басқа да негізгі параметрлер туралы ақпарат беретін бақылау жүйелері қажет. Бұл операторларға нақты уақыттағы өзгерістерге жауап беру және процесс параметрлерін оңтайландыру мүмкіндігін береді.
 - Деректерді өңдеу технологиялары: бақылау жүйелерінен алынған ақпаратты өңдеу және түсіндіру үшін машиналық оқыту мен жасанды интеллектті қоса алғанда, деректерді талдаудың жетілдірілген әдістері қолданылады. Бұл қабаттың әрекетін болжауға және өндіру процесін оңтайландыруға көмектеседі.
 - Гидромеханикалық жабдық: жоғары қысымға төтеп бере алатын және көмір қабаттарына тұрақты әсер ететін мамандандырылған жабдық.
 - Үрленбеген бұзылулардың алдын алу үшін инженерлік шешімдер: техникалық іске асыру сонымен қатар кездейсоқ туындаған жер сілкінісі немесе басқа геологиялық құбылыстар сияқты шөгінділердің бұзылуын болдырмауға бағытталған инженерлік шешімдерді қамтиды.
 - Экологиялық қауіпсіздік шаралары: суды тазарту жүйелері және шығыс газдарын жинау және кәдеге жарату сияқты қоршаған ортаға ықтимал әсерді азайту шараларын әзірлеу және енгізу.
- Гидродинамикалық әсер ету әдісін техникалық іске асырудың біріктірілген тәсілі көмір қабаттарынан метан өндіруде осы әдісті тұрақты және тиімді қолдануды қамтамасыз етеді.

2 Нәтижелер мен талқылау. Гидродинамикалық әсер ету әдісінің тиімділігін анықтау

Көмір қабаттарынан метан өндіруде гидродинамикалық әсер ету әдісін қолдану дәстүрлі әдістермен салыстырғанда бірқатар маңызды артықшылықтарға ие:

- Экстракция тиімділігін арттыру: Гидродинамикалық әсер Көмір қабаттарында жарықтар жасау арқылы метанды тиімдірек алуға ықпал етеді, олардың кеуектілігі мен өткізгіштігін арттырады.
- Метанның жақсартылған қозғалғыштығы: Процесс метанның тұтқырлығын төмендетеді, бұл оның кеуектердегі қозғалғыштығын арттырады, бұл қабаттағы газдың тиімдірек және біркелкі таралуын қамтамасыз етеді.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

- Экологиялық әсерді азайту: газ айдау немесе гидравликалық жыртылу сияқты дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, гидродинамикалық әсер парниктік газдар шығарындылары мен су ресурстарының ластануымен байланысты экологиялық тәуекелдерді азайтады.

- Икемділік және бейімделу: әдіс әртүрлі геологиялық жағдайларға және көмір қабаттарының түрлеріне икемді және бейімделгіш болуы мүмкін, бұл оның әртүрлі геологиялық контексттерде қолданылуын жақсартады.

- Форсирленбеген бұзылуларды азайту: Гидродинамикалық әсер көмір қабаттарына дәлірек және бақыланатын әсер етуге мүмкіндік береді, бұл форсирленбеген бұзылу қаупін азайтады.

- Технологиялық шығындардың төмендеуі: гидродинамикалық әсер ету әдісін енгізу технологиялық шығындардың төмендеуімен қатар жүруі мүмкін, әсіресе дәстүрлі әдістер технологиялық шектеулерге тап болуы мүмкін терең деңгейлерде.

Бұл артықшылықтар гидродинамикалық әсер ету әдісін дәстүрлі әдістермен салыстырғанда тиімдірек және тұрақты шешімдерді ұсына отырып, көмір қабаттарынан метан өндіруді дамытудың перспективалық бағытына айналдырады.

Метанның өткізгіштігін, кеуектілігін және құрамын анықтау:

Гидродинамикалық әсер ету әдісі аясында метан өндірудің тиімді стратегиясын жасау үшін көмір қабаттарының бірнеше негізгі сипаттамаларын мұқият анықтау қажет.

1. Өткізгіштік:

Қабаттың өткізгіштігі жыныстың сұйықтықты (бұл жағдайда метан) өткізу қабілетін анықтайтын негізгі параметр болып табылады. Өткізгіштікті өлшеу және бағалау судың көмір қабаттарының тесіктеріне қаншалықты тиімді енетінін және бұл метан өндірісіне қалай әсер ететінін түсінуге көмектеседі.

2. Кеуектілік:

Кеуектілік-бұл қуыстар (кеуектер) алып жатқан жыныс көлемінің үлесі. Кеуектілікті анықтау сумен толтыруға болатын кеңістіктің көлемін түсіну үшін, демек, шығарылатын метанның көлемін анықтау үшін маңызды.

3. Метан құрамы:

Кен орнының әлеуетін бағалау үшін көмір қабаттарындағы метанның мөлшерін дәл өлшеу қажет. Қабаттағы метан концентрациясын анықтау оның байытылуы және алуға болатын метанның жалпы көлемі туралы ақпарат береді.

4. Басқа сипаттамалар:

Сонымен қатар, температура, қысым, геологиялық құрылым және тау жыныстарының құрамы сияқты басқа сипаттамаларға талдау жасау маңызды. Бұл параметрлер гидродинамикалық әсердің тиімділігіне әсер етуі мүмкін және оны қолдану кезінде мүмкін болатын қоңырауларды анықтай алады.

Бұл сипаттамаларды жалпы түсіну гидродинамикалық әсер ету стратегиясын әзірлеудің негізгі қадамы болып табылады, бұл көмір қабаттарынан метанды максималды өндіру үшін жағдайларды оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Метанның өткізгіштігін, кеуектілігін және құрамын есептеу формулалары:

1. Өткізгіштік (k).

Тау жыныстарының өткізгіштігін (k) Дарси теңдеуі арқылы есептеуге болады:

$$Q = -k \cdot A \cdot \frac{\Delta P}{\mu L}$$

Q – сұйықтық ағыны (m^3/c),

A -жыныстың көлденең қимасының ауданы(m^2)

ΔP -қысымның төмендеуі(Па)

μ -сұйықтықтың тұтқырлығы (Па·с)

L -ағын бағытындағы жыныстың ұзындығы(м)

2. Кеуектілік (ф).

Тау жыныстарының кеуектілігін кеуек көлемінің (V_k) тау жыныстарының жалпы көлеміне (V) қатынасы ретінде анықтауға болады:

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

$$\phi = \frac{V_k}{V}$$

Кеуектілік көбінесе пайызбен көрсетіледі.

3. Метан құрамы(См).

Тау жыныстарының метан құрамын (См) массалық тепе-теңдікті қолдану арқылы анықтауға болады:

$$C_m = \frac{m_{\text{метан}}}{m_{\text{жыныс}}}$$

$m_{\text{метан}}$ -тау жынысындағы метанның массасы,

$m_{\text{жыныс}}$ -тау жынысының жалпы массасы.

Экологиялық тәуекелдерді азайту.

Көмір қабаттарынан метан өндірудегі гидродинамикалық әсер технологиялық артықшылықтарды қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар дәстүрлі әдістермен салыстырғанда экологиялық тәуекелдерді айтарлықтай төмендетеді:

- Парниктік газдар шығарындыларын азайту. Гидродинамикалық әсерді қолдану метанды тиімді шығарумен байланысты, бұл атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайтады. Бұл климаттық жүйеге теріс әсерді азайтуға көмектеседі.

- Химиялық әсерді азайту. Химиялық инъекцияны қажет етпейтін дәстүрлі әдістерден айырмашылығы, гидродинамикалық әсер химиялық реагенттерді пайдалануды азайтады, бұл қоршаған ортаға ықтимал жағымсыз әсерлерді азайтады.

- Су ресурстарының қауіпсіздігін арттыру. Гидродинамикалық әсер су ресурстарының ластану қаупін азайтады, өйткені ол аз химиялық заттарды қажет етеді және бақыланатын және тұрақты өндіру процесін қамтамасыз етеді.

- Энергетикалық басып шығаруды азайту. Гидродинамикалық әсерді тиімді пайдалану метан өндірудің энергетикалық ізінің төмендеуімен қатар жүреді, бұл жалпы зерттелетін процестің экологиялық әсерін азайтады.

Бұл факторлар гидродинамикалық әсер ету әдісін дәстүрлі әдістермен салыстырғанда көмір қабаттарынан метан өндірудің тұрақты және экологиялық қауіпсіз нұсқасына айналдырады.

Геологиялық жағдайларға бейімделу. Көмір қабаттарынан метан өндірудегі гидродинамикалық әсер ету әдісінің маңызды ерекшеліктерінің бірі оның әртүрлі геологиялық жағдайларға жоғары бейімделуі болып табылады. Бұл оның әртүрлі геологиялық контексттерде сәтті қолданылуын қамтамасыз етеді.

Көмір қабаттарының әртүрлі түрлерімен жұмыс істеу икемділігі. Гидродинамикалық әсер көмір қабаттарының әртүрлі түрлерімен, соның ішінде дәстүрлі ғана емес, сонымен қатар гетерогенділермен жұмыс істеуге сәтті бейімделеді, бұл оны әмбебап және тиімді өндіру әдісіне айналдырады.

Терең деңгейлерге қолдану. Әдіс дәстүрлі әдістер технологиялық шектеулерге тап болуы мүмкін терең деңгейлерде тиімді жұмыс істеуге арналған. Бұл өндіру аймақтарын кеңейтуге және кен орнының әлеуетін барынша арттыруға мүмкіндік береді.

Геологиялық құрылымның ерекшеліктерін есепке алу. Гидродинамикалық әсер геологиялық құрылымның ерекшеліктеріне, соның ішінде жарықтардың, су өткізбейтін қабаттардың және басқа геологиялық ауытқулардың болуына бейімделе алады, бұл дәлірек және тиімді әсер етеді.

Параметрлерді бақылау арқылы оңтайландыру. Гидродинамикалық әсерді қолдану геологиялық жағдайлардағы өзгерістерге байланысты нақты уақыт режимінде процестің параметрлерін оңтайландыруға мүмкіндік береді, бұл өндірістің тұрақтылығы мен сенімділігін қамтамасыз етеді.

Геотермиялық режимдегі өзгерістер мүмкіндігі. Гидродинамикалық әсер әртүрлі геотермиялық режимдерге бейімделе алады, бұл әртүрлі тереңдікте және әртүрлі климаттық аймақтарда жұмыс істеу кезінде маңызды.

Бұл бейімделу гидродинамикалық әсер ету әдісін әртүрлі геологиялық сипаттамалар мен көмір қабаттарының терең деңгейлері жағдайында қолдану үшін перспективалық шешім бола алады.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Қорытынды

Қорытындылай келе, көмір қабаттарынан метан өндірудегі гидродинамикалық әсер ету әдісі энергетика саласындағы инновациялық және перспективалы бағыт болып табылады. Зерттеулер мен ерте нәтижелер бұл әдіс тиімді ғана емес, сонымен қатар дәстүрлі өндіру әдістеріне қарағанда бірқатар артықшылықтарға ие екенін көрсетеді.

Гидродинамикалық әсер ету әдісінің артықшылықтарына метанды алу тиімділігінің жоғарылауы, кеуектердегі газдың қозғалғыштығының жақсаруы, экологиялық әсердің төмендеуі және әртүрлі геологиялық жағдайларға жоғары бейімделу жатады. Бұл сипаттамалар оны көмір қабаттарынан метан өндірудің тұрақты, қауіпсіз және экологиялық тиімді нұсқасына айналдырады.

Дегенмен, жігерлендіретін нәтижелерге қарамастан, гидродинамикалық әсер ету әдісінің тиімділігін толық растау үшін нақты кен орындарында қосымша зерттеулер мен тестілеу қажет екенін атап өткен жөн. Оны пайдалану перспективалары қоршаған ортаға аз әсер ете отырып, энергияның тұрақтылығын қамтамасыз етуге айтарлықтай үлес қоса алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сагинов А.С., Адилов К.Н., Ахметбеков Ш.У. - ГЕОТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ДОБЫЧИ МЕТАНА 2001, 70-90.
2. Чжан, Л., & Ким, С. (2019). "Environmental Impacts of Hydrodynamic Fracturing in Coalbed Methane Recovery." *Journal of Environmental Science and Engineering*, 8(3), 215-230.

Ш.К. Сатибек, С.Х. Есенбаев

Применение метода гидродинамического воздействия при добыче метана из угольных пластов

Данная статья посвящена изучению и применению метода гидродинамического воздействия в процессе добычи метана из угольных пластов. Введение рассматривает актуальность проблемы и цели исследования. Обзор существующих методов показывает недостатки традиционных методов производства и подчеркивает необходимость новых подходов.

Основная часть статьи представляет метод гидродинамического воздействия, принципы его работы, техническую реализацию, а также преимущества по сравнению с традиционными методами. В разделе о гидродинамическом воздействии в контексте угольных пластов обсуждается адаптация метода к особенностям геологии угольных месторождений, его влияние на добычу метана и экономическая эффективность.

Рассматриваются технологические и экологические аспекты метода, а также предлагаются перспективы его развития. Вывод подводит итог и выделяет значение и перспективы применения гидродинамического эффекта при добыче метана из угольных пластов. Обзор литературы дает ссылки на основные исследования.

Эта статья является важным вкладом в область добычи метана из угольных пластов, предлагая многообещающий метод повышения эффективности и устойчивости процесса.

Ключевые слова: гидродинамический эффект, добыча метана, геология угольных месторождений, методы добычи, экономическая эффективность, угольные месторождения, преобразование угольных пластов.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Sh.K. Satibek, S.Kh. Esenbaev

Application of the hydrodynamic impact method in the extraction of methane from coal seams

This article is devoted to the study and application of the hydrodynamic impact method in the process of methane extraction from coal seams. The introduction examines the relevance of the problem and the objectives of the study. A review of existing methods shows the disadvantages of traditional production methods and highlights the need for new approaches.

The main part of the article presents the method of hydrodynamic action, the principles of its operation, technical implementation, as well as advantages over traditional methods. The section on hydrodynamic effects in the context of coal seams discusses the adaptation of the method to the peculiarities of the geology of coal deposits, its impact on methane production and economic efficiency.

The technological and environmental aspects of the method are considered, as well as the prospects for its development are proposed. The conclusion summarizes and highlights the importance and prospects of applying the hydrodynamic effect in the extraction of methane from coal seams. The literature review provides links to the main research.

This article is an important contribution to the field of coalbed methane extraction, offering a promising method to improve the efficiency and sustainability of the process.

Keywords: hydrodynamic effect, methane extraction, geology of coal deposits, mining methods, economic efficiency, coal deposits, transformation of coal seams.

References:

1. Saginov A.S., Adilov K.N., Akhmetbekov N.U. - Geophysical methods of metal mining 2001, 70-90.
2. Zhang, L., & Kim, S. (2019). "The impact of hydrodynamic fracturing on the environment during the extraction of methane from coal seams." *Journal of Environmental Science and Engineering*, 8(3)

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 50.07.03

М.Б. Бектор, К.К. Смагулова

*«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті»
Қарағанды, Қазақстан
(E-mail.ru: mira_99.08@mail.ru)*

**Деректерді интеллектуалды талдау негізінде «Қазақтелеком» АҚ
басқарудың ақпараттық жүйесін модельдеу**

Бұл мақалада тиімді туннельдеу құралы ретінде MPLS көмегімен телекоммуникациялық желілерді модернизациялаудың мүмкіндіктері мен пайдасы талданады. MPLS жұмыс принциптерін, оның мүмкіндіктері мен телекоммуникациялық желілер контекстіндегі артықшылықтарын егжей-тегжейлі қарастырылады.

Деректерді беруді жеделдетуге және кідірістерді азайтуға баса назар аударып, MPLS енгізілгенге дейін және одан кейінгі желілердің өнімділігіне салыстырмалы талдау жүргізіледі. MPLS енгізілгеннен кейін желіні басқару деңгейін бағалау, оның ішінде конфигурацияны жеңілдету, масштабтау және трафикті басқару мүмкіндіктері зерттеледі. Сонымен қоса телекоммуникациялық желіні модернизациялау желілік трафиктің өнімділігін, басқарылуын және тиімділігін едәуір жақсартып, экономикалық тұрғыдан тиімді болуы мүмкіндігі есептеледі. Берілген мақаладағы алынған нәтижелер телекоммуникациялық компаниялар мен өз желілерінің тиімділігін арттыруға ұмтылатын ұйымдар үшін, сондай-ақ желілік технологияларды зерттеушілер үшін пайдалы болады.

Кілт сөздер: MPLS технологиясы, магистральді желі, трафик, пакет, Қазақтелеком АҚ, телекоммуникация, желіні басқару.

Кіріспе

Телекоммуникациялық желілер заманауи инфрақұрылымның маңызды бөлігі болып табылады және оларды үнемі жетілдіру технологиялық прогрестің ажырамас бөлігіне айналады. Желілердің тиімділігі мен сенімділігін арттыратын негізгі технологиялардың бірі-көп протоколды коммутация белгісі (MPLS). Қазіргі уақытта MPLS технологиясы провайдерлер қызметінің магистральдық желілерінде қолданылатын озық коммутация технологиясы болып табылады.

Жылдам коммутация желінің өткізгіштілігі мен өнімділігінің негізі болып табылады. Өз кезегінде нақты уақыттағы желілік трафикті беруге негізделген жаңа қызметтер күн сайын енгізіліп жатқанын ескере отырып, провайдерлерге тиісті өзгерістерге жауап беру қиыншылық туғызады.

Кәсіпорынның желілік инфрақұрылымының болуының маңызды шарты оператор ұсынатын сервистің сапасы болып табылады, ол ақпаратты қабылдаушыға ең аз уақыт ішінде сенімді және кепілдендірілген жеткізуді білдіреді. Клиенттердің ақпарат беру жылдамдығы мен арнаның кідіріс деңгейіне қойылатын талаптарының жоғарылауы операторларға таңдау қалдырмайды және көп жағдайда желіні жаңартуды қажет етеді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, магистральдық мультисервистік желіні модернизациясыз оңтайландыру өте өзекті міндет болып табылады, оны шешу көп уақыт пен есептеу ресурстарын қажет етеді деген қорытынды жасауға болады.

Байланыс операторларының магистральдық желілерінде трафикті ұтымды бөлу мәселелеріне ресейлік және шетелдік ғалымдардың көптеген жұмыстары арналған: Голдштейн А.Б., Бочаров п. П., Гонта Ю. В., Хемди А. Тахо, М. S. Garey, D. S. Johnson, G. Cornuejols, B. Fortz. және басқалар [1].

Бұл мәселені зерттеудің ұзақ кезеңіне қарамастан, бірқатар шешілмеген міндеттер қалады, олардың қатарына MPLS белгілері бойынша көп протоколды коммутациясы бар желілердегі кідірістерді азайта отырып, трафикті оңтайлы бөлу міндеттері кіреді.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Негізгі бөлім. MPLS технологиясының жалпы қағидалары

Әрбір пакет хаттаманы желілік деңгейде қолдану үшін, виртуалды жалғанудың құрылуын қарастырмай, бір маршрутизатордан келесі маршрутизаторға береді. Пакеттің маршрутын анықтауда, әрбір маршрутизатор өз ресурстарын IP-атын талдауға жұмсайды. Осы шығындарды болдырмау, желідегі пакеттерді айтарлықтай тез беруге мүмкіндік береді.

Пакеттерді жылдам таратуды қамтамасыз ететін технология ретінде MPLS технологиясы қолданылады.

MPLS (Multiprotocol Label Switching) – бұл белгі негізіндегі көппротоколды коммутацияның технологиясы.

Бұл технология IETF комитетімен жасалған және бірнеше IP Switching, Tag Switching, Aris и Cell Switch Router технологияларының бірігуінің нәтижесі болып табылады. BGP немесе OSPF хаттамаларымен анықталатын бір ғана маршрутпен емес IP-трафикті көптеген маршрутпен беру мүмкіндігін қамтамасыз етуге MPLS тің идеясы негізделген. Байланыс арнасының өткізу мүмкіндігінің жеткіліксіздігіне қарамай, осылай трафикті беру мүмкіндігінің арқасында көп мәселелерден құтылуға болады, бұл операторларға қызмет ету деңгейі мен әртүрлі класстарды енгізуге мүмкіндік береді. «Multiprotocol» «көппротоколды» технология деген мағынаны береді.

MPLS технологиясы желілік деңгейдегі барлық хаттамаларға қолдануға болады, яғни MPLS – қапшықтанған хаттама, ақпараттарды OSI моделінің жоғарғы деңгейіндегі көптеген басқа хаттамаларға аудара алады.

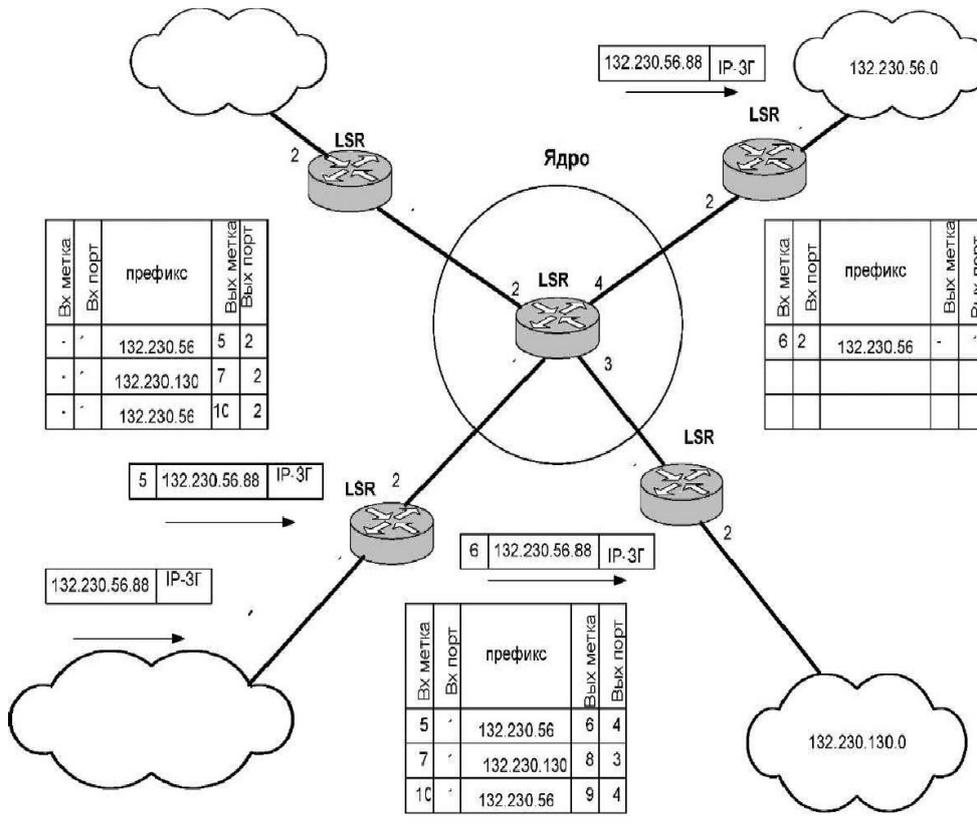
Сондықтан, MPLS технологиясы IP, ATM и Frame Relay желісіндегі 2,3 деңгейдегі хаттамалардан тәуелсіз болып қалады, сонымен қатар, RSVP қордасақтау хаттамасы немесе OSPF қысқа жолды тиімді таңдаушы желілік хаттамалары сияқты, тасымалдауды қолданыстағы хаттамалармен өзара әрекеттеседі. Жұмыс принципі

Кез келген берілетін IP-пакетке MPLS желісінің кірісінде белгілі бір FEC жіберу эквивалентті класы беріледі. (Forwarding Equivalence Class) FEC класы беруге бірдей талап қойылған пакеттер тобын сипаттайды. Мұндай пакеттер, белгілеген пунктке бірдей өңделіп жетеді. Оның негізінде FEC-элементтерінің жиынтығы болып табылады, ол белгілі бір белгімен идентификацияланады. Белгі әрдайым өзгеріп отырады, яғни көршілес екі маршрутизатор учаске арасында локальді қызмет атқарады. Пакетті, келесі қадамға жаңа мекен жайға жіберуде, белгі сонымен бірге жіберіледі, сонымен, пакет алдын ала белгіленіп жіберіледі.

Пакетпен бірге қабылданған белгі маршрутизаторға кестеге кіру көрсеткіші сияқты пакетті жіберетін кезекті маршрутизаторды және FEC үшін жаңа белгіні анықтайды, Белгісі бойынша коммутация құрылғысы келесі маршрут учаскесіне пакетті жіберер алдында пакеттегі белгіні ауыстырады. Жіберу алгоритмін белгінің орнын өзгертуі дейміз. Label swapping). Пакетті қайда жіберетіндігі туралы шешім қабылдау үшін белгінің дәл кездесу алгоритмі құрылу керек. Белгіні жіберу бағытын анықтау маршрутизатормен іске асады.

MPLS те пакеттерді мекендерге жіберуде белгіні пайдалану маршрутизатордағы пакеттерді өңдеу уақытын біршама қысқартады. MPLS желісі 1.1 суретте көрсетілген

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Сурет 1.1 – MPLS желісі

MPLS ті қолдайтын маршрутизатор тақырыптарды талдауға қабілетті және белгісі жоқ пакеттерді жіберуді өндіріші белгі бойынша коммутация маршрутизаторы деп аталады. MPLS технологиясы екі типті маршрутизаторды қолдайды:

- LER (Label Edge Routers) - MPLS тің шекаралық маршрутизаторлар;
- LSR (Label Switching Routers) - MPLS тің транзиттік маршрутизаторлары
- MPLS желісінің кіріс нүктесінде шекаралық маршрутизаторлар тқрады, пакеттерді әртүрлі класты FEC ке жіктеу қызметі жүктеледі және барлық мүмкін қосымша қызметтерді жүзеге асырады.

Кірістік LER барлық пакетке белгі қосады, ал шығысындағы LER белгіні өшіреді немесе маршруттауды IP- адресі негізінде немесе өзі адресат болады.

Сондықтан, пкеттерді мекен жайға жіберу үшін , LSR, IP- тақырыптпрмен жұмыс істей алуы керек.

MPLS тің транзиттік маршрутизаторының міндеті белгі негізінде пакеттің жылжуын қадағалайды, яғни маршрутизатор қойылған белгімен пакетті қабылдау керек,өзінің маршруттау кестесіне сай жаңасына алмастырып,пакетті келесі LSR ге жібереді.

MPLS тің кез келген маршрутизаторында LIB белгілер базасы болады, соның арқасында пакеттер мен маршрутизаторлар бір бірімен байланысады. Для получения метки в базе LIB базасында белгі алу үшін, сәйкесінше шығыс белгісінде, интерфейс пен арналар деңгейінің қапшығы пакеттің жылжуына қажет дәл жазбадан құралады. LIB базасынан алынған , LSR ден алынған кіріс белгісін шығыс белгіге ауыстырып, шығыс интерфейске пакетті береді Бұл операция әрбір . LSR маршрутизатордан өткен сайын қайталанады. LIB базасы пакеттердің жылжу процесін оңайлатады және ақпараттарға блогына бірнеше белгілерді қою арқылы желінің масштабталуын жоғарылатады.

LIB те бірнеше LSR де бір белгіленген пунктке ақпарат жинақталып қалады, «белгілер бойынша тракт коммутацияланатын» деп аталатын, тораптарда жіберушіден қабылдаушыға белгілер тізбегі ағыны жиналып қалады. MPLS желісінің осындай трактісінде мәліметтерді тарату жүзеге асады. Бір

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

FEC ке жататын пакет бір LSP бойынша беріледі. Екі маршрутизатор арасындағы LSP тракті бір бағытталған деп аталады.

MPLS желісінде маршруттауды іске асыру үшін маршруттау кестесін толтыру керек. Маршруттау алгоритмі OSPF протоколымен жұмыс істейді., IS-IS немесе BGP. Оңтайлы маршрутты таңдағаннан кейін маршрутизаторлар белгілермен алмасады.. LSP дегі белгілер LDP белгісін орналастыру хаттамалары көмегімен немесе RSVP хаттамасының көмегімен таратылады, немесе BGP және OSPF маршруттау хаттамасымен қапшықталады.Әрбір пакет қапшықталып, белгілерді жәберушіден қабылдаушыға тасымалдайды.

MPLS ке жоғары жылдамдықты мәліметтерді беру, тиянақталған ұзындықтардағы белгілері пакеттің басна қойылып, жүзеге асады.

Пакеттерді коммутациялауда , кейде маршрутизатор кіріс белгісі оның LIB базасында жоқ пакет алады. Ондай жағдайда, пакет лақтырылады. Сонымен қатар, мынадай жағдайлар болады, пакет маршрутизаторға келіп түседі, қандай да бір себептермен кіріс және шығыс белгілермен байланыс орнатылмай қалады. Мұндай жағдайларда екі мүмкіндік бар. Біріншіден, дәстүрлі әдіспен маршруттауды жалғастыра беру.Бірақ, бұл нұсқа шешімі әрдайым бола бермейді, шиеленісуге алып келеді, IP-тақырыптың құрамы пакетті жіберуге жеткіліксіз.Екінші тәсіл, лақтырып тастау күшіне енеді.

Нәтижелер мен талқылау. MPLS технологиясының туннельдік тиімділігін қолдануды талдау

Ерекше аталып өтетін әсіресе осы технологияның тартымдылық контекстінде айтылатын MPLS-тің айрықша, маңызды бір қасиеті бар. Бұл мүмкіндік сәулет рамасында MPLS пакетпен бірге бір ғана белгіні емес, белгі үймесін бірден жібере алады.

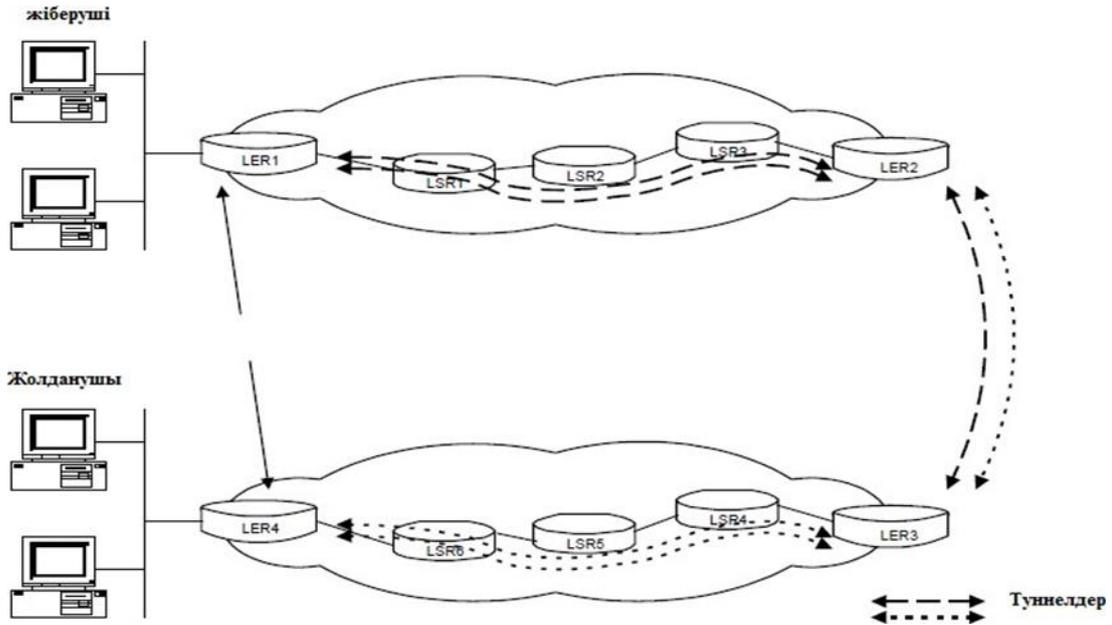
Белгінің Қосу/жою операциясы үймедегі операциялар секілді анықталады (push/pop). Коммутация нәтижесі үйменің тек қана жоғары белгісін ғана береді, астыңғысы алу операцияларын жоғарғы жағына ашық берілетін. Бұл тәсіл сіз MPLS желісінде ағындарының иерархиясын жасау және беру тоннель ұйымдастыруға мүмкіндік береді[11].

Біз нақты аралық маршрутизаторлар көрсетпей бүкіл MPLS пакеттік беру, жолды басқару мүмкіндігі туралы айтып отырмыз. Бұл 2.2 суретте көрсетілгендей, бірнеше желі сегменттері алуы мүмкін аралық маршрутизаторлар арқылы, туннельдер құру арқылы қол жеткізуге болады. Барлық шекара MPLS маршрутизаторлар(LER1, LER2, LER3 және LER4) BGPпротоколды пайдалану және Dial-бойынша олардың арасындағы жапсырмалары LSP жолында (LSP1) жасау. LER1 оның келесі тағайындалған орны LER2 екенін біледі, екі желі сегменттерін арқылы өтуі тиіс жіберуші деректерді жібереді. Өз кезегінде LER3 оның келесі тағайындалған орны LER4 екенін біледі, және т.с.с. осы берілген төрт шекаралық LER LDP протоколын шығыс LER (LER4) үймесін алуға және сақтауға кіріс LER (LER1). үшін қолданады.

Бірақ LER1-ден LER2-ге деректер жіберілуі үшін, олар бірнеше LSR транзиттік маршрутизаторлардан өтуі тиіс. Осылайша, екі LER (LER1 и LER2)арасында LSR1, LSR2 және LSR3ті жаулап алатын LSP (LSP2) жекеше трактісі жасалынады. Ол негізінен екі LER. арасындағы туннельдер білдіреді. Бұл трактідегі белгілер LSP1 үшін жасалған LER жасаған белгілерден айрықшалаынады. Бұл LER LER 3 және 4 үшін, сондай-ақ арасында орналасқан LSR үшін шынайы болып табылады. LSP жолы осы соңғы үш сегменттері үшін құрылды. Осы нәтижеге жету үшін, екі желі сегменті тұжырымдамасы жапсырма дестесін арқылы пакетін беру үшін пайдаланылады. Пакет LSP 1, 2 және LSP LSP 3 арқылы ұстануға тиіс болғандықтан, ол бір мезгілде екі бөлек белгілерді жылжыту болады. Екінші сегменті үшін LSP1 LSP2 үшін жапсырма мен, - LSP1 және LSP3 белгісін бірінші сегменті үшін мынадай: әрбір сегмент үшін пайдаланылатын жұптар бар.

Пакет бірінші желіні қалдырғанда және шекаралық жол жоспарлағыш LER2 алған кезде, LSP2 үшін тегті жояды және LSP3 үшін жапсырмасымен оны алмастырады, келесі тасымалдау пакеті жапсырмада ішіндегі кез келген LSP1 белгісін ауыстырады.(2.2 сурет)

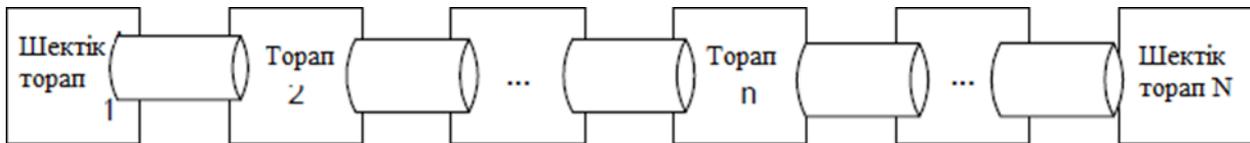
Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Сурет 2.1 –MPLS туннельдеу сұлбасы

MPLS арқылы туннельдеу әсерін математикалық моделдің дәйекті пакеттері бар кезек желі болып табылады (сурет 2.3).

Зерттеу жұмысының осы бөлігінде тоннель пакетін тұрғылықты уақыт ішінде дәйекті тораптар үлкен санын есептеу нәтижесін көрсетеді.(2.3 сурет)

Сурет 2.2 – кезек тізбегінің моделі

Өлшемдері бағалануы үшін үзіліссіз орташа қызмет уақыты (жұмыспен қамту кезеңі) және N-ші түйінде пакеттің орташа резиденциясы уақыт болып табылады. Жұмыспен қамту кезеңі үшін қызмет еткен (яғни, үздіксіз, босату жоқ) пакеттерін шығару түйін тобына біріктіріледі және орам деп аталады. Орамның орташа ұзындығы орамдар санымен көрінеді.

Шекараның кіріс ағынына 1 Пуассон трафик λ торап енгізу өтінімдердің қарқындылығы және $1 / \mu$ қызмет орташа уақыт жіберіледі.

Бірінші түйіннің ($N = 1$) нақты мінезі түйін арқылы өтетін тікелей алынған хабар фактісіне байланысты анық және нақты екені белгілі.

Екінші түйіннің жұмыс режимін ерекшелігі ($N = 2$) екінші түйін шын хабарлар орамы секілді қарастырылатын Ле Галля жұмысында бірінші болып зерттелген.

Туннельдеу эффектінің MPLS екі құбылысы үшін математикалық сараптамасы N тораптан тұратын туннельдегі дестенің болу уақыты үшін мына формула шығарады:

$$V_1(N) = \ln[N - 2]! \left(\frac{\rho}{1-\rho}\right)^N + N(1 + \gamma) \tag{2.1}$$

мұндағы γ - Эйлер тұрақтысы ($\gamma \cong 0,577$), $N > 2$.

Бұл формула белгіленген желі жүктемесімен ρ және қызмет көрсету сапасының нормативтерімен «шығыс торап - тағайындалған торап» болатын жеке жұптарға арналған LSP-дағы туннель

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

ұйымының орындылығын есептеп бере алады. Осы арқылы IP-телефонияның жұмыс істеу режиміне бөлек туннельденген LSP сәйкес келу керегі көрсетіледі.

N тораптан тұратын және арасында ақпараттарды таратуға арналған физикалық арналардан тұратын MPLS желісіндегі маршрутты қарастырайық. Маршрут үш объектімен сәйкес келеді: LSR_i (LSR қорек көзі), LSR_n (LSR тағайындауы), мүмкін жібері уақытпен анықталатын трафикке қызмет көрсету классы. λ пуассондық ағынының ұсыныс интенсивтілігі болса, $1/\mu$ тораптағы хатқа қызмет көрсету орташа уақыты болып табылады. Сәйкесінше $\rho = \lambda/\mu$ LSP маршруттың торабымен қызмет көрсетілетін жүктемені білдіреді. LSP маршрутына кіретін, тораппен осы жүктеменің қызмет көрсетілуі MPLS желісінің негізгі жұмысы болып табылады.

Туннельсіз LSP жолындағы дестенің суммарлық $V_2(N)$ болу уақытын альтернативті түрде сынау үшін LSP туннель ұйымы туралы шешім қабылдау стратегиясын іздеудегі қойылған тапсырмада В-Эрланг формуласын $V_1(N)$ мен салыстыру жүргізетін барабар сынау ретінде қолдануға ұсынылады.

2.3 сурет бойынша 2 нұсқаның хат алмасуы болған кезіндегі LSP туннелі. Бірінші жағдайда қосынды уақыт келу $V_1(N)$ дестесі тең болады, ал екінші жағдайда келу десте уақыты $V_2(N)$ тең болады. Аналитикалық тексеріс кезінде жағдай ауысады. LSP туннелі торап n, беруші десте LSP бойынша орынды сипаттау жылдамдығы M/M/1/K моделімен көмегімен болады [12].

$$\mu_2 = \frac{\mu}{1+\mu i} \quad (2.2)$$

Максималды сан бойынша десте секундына K дестесі ол өзінің буфері желісінде сақтай алады.

Бұл дестенің моделі дәл осындай болып келеді, туннель ұйымы кезіндегі буфер көлемінде бастапқы және соңғы нұсқалары бірдей болады.

Аз уақыттағы құру уақыты LSP туннелінің құру уақыты бойынша MPLS ішкі желісіндегі тұтынушы келісіміне қарамастан басаталады. Бұл тәжірибелік ұсыныс әсіресе модель бабында жасалады. Бірақ та локальді желіні жаһандық желіге қосқан кезде кейбір IP-десте тұтынушылары (немесе басқа протоколға жататын дестелер) артықшылықты қызмет көрсетуі үшін MPLS туннель арқылы жіберіледі. Бұл мағынада MPLS туннельдеумен ғана емес, Frame Relay типті виртуальді арналар желісімен және ATM мен бірдей болып келеді.

Сонымен, жеке десте үшін алынатын туннель ұйымының эффекті V_1 және V_2 айырмаларына тең. Осы жорамал бойынша мына алгоритм ұсынылады:

Қадам 1. $N=M$

Қадам 2. $n = 1, 2, \dots, N$ үшін K_n -ның бумаларының өлшемі мына формуламен есептеледі:

$$K_n \approx 1 + n \frac{\rho}{1-\rho} \quad (2.3)$$

Қадам 3. N ұзындығы бар шектелген кезекті торапты LSP туннель ұйымдастырмауды қажет етпейтін, n торапты MPLS желісіндегі LSP жолында дестенің $V_2(N)$ болу уақыты мына формуламен есептелінеді:

$$V_2(N) = \sum_{n=1}^N \frac{1}{\mu_2} \frac{1 - (K_n + 1)\rho_2^{K_n} + K_n \rho_2^{K_n + 1}}{(1 - \rho_2^{K_n})(1 - \rho)} \quad (2.4)$$

Қадам 4. LSP туннелінде N тораптан тұратын $V_1(N)$ пакетінің келу уақыты анықталады.

Қадам 5. $V_1(N)$ мен $V_2(N)$ құны салыстырамыз. $V_1(N)$ мен $V_2(N)$ айырмашылығы оң болған жағдайда бірінші тораппен N торабының ұйымдастыру туннелі тиісті болмайды. 6-шы қадамға көшеміз. Әйтпесе, бірінші тораппен N торабының арасында туннель орналастырып, жұмыс алгоритммен аяқталады.

Қадам 6. $V_1(N)$ мен $V_2(N)$ айырмашылығы оң болған жағдайда N торабында LSP туннелін қарастырғанда N торабын жоюға шешім қабылданды. N 3-ке тең теңдік талдау жүргізіледі. Егер $N=3$ болса, онда LSP- маршрутты ұйымдастырмауға шешім қабылдап, алгоритм аяқталады. Әйтпесе, $N>3$, $N:=N-1$ 2-қадамға қайта оралады.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Бұл алгоритм М фрагментті MPLS түйіндерінің (маршрутизаторлар) желісінде LSP тиімді тоннель таңдау үшін немесе осы әрекетінен бас тартуға мүмкіндік береді. Мұнда ұсынылған алгоритмге сай LSP-тоннель ұйымдастыруға 1-ден N торап түйіндер пакетіне орташа жалпы шешім резиденциясы уақыттың екі (туннельдер және тоннельсіз) мәндері осы соңғы түйінді талдау болып табылады. Осы күдікпен қолданылу V2 және V1 салыстыру арқылы тексерді[2].

Қорытынды

MPLS тиімді туннельдеу негізінде телекоммуникация желісін жаңарту өнімділікті жақсартуға, кідірістерді азайтуға және инфрақұрылымның жалпы сенімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Дұрыс іс-қимыл жоспарын ұстану және негізгі аспектілерге назар аудару арқылы ұйымдар өздерінің телекоммуникациялық желілерінің тиімдірек және заманауи жұмысын қамтамасыз ете алады.

Жүргізілген талдау нәтижесінде мынадай қорытынды жасауға болады, қазіргі күнде VPN MPLS технологиясы виртуалды жеке желілер құру технологиясына жетекші болып табылады. Ол кең масштабталатындыққа, икемділікке ие болады, жоғары деңгейдегі хаттамаларды шектеуге жол қоймайды, ал белгілерді коммутация үшін MPLS провайдерін қолдану магистральдық желі бойынша трафикті беруді жеделдетіп іске асыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

3. Гольдштейн А.Б. Проблемы перехода к мультисервисным сетям//Вестник связи. -М., 2002. №12. -с.26-32.
4. Шринивас Вагешна Качество обслуживания в сетях IP. // М.:Вильямс, 2003.

М.Б. Бектор, К.К. Смагулова

Моделирование информационной системы управления АО «Казхателеком» на основе интеллектуального анализа данных

В этой статье анализируются возможности и преимущества модернизации телекоммуникационных сетей с использованием MPLS в качестве эффективного инструмента туннелирования. Подробно рассматриваются принципы работы MPLS, его возможности и преимущества в контексте телекоммуникационных сетей.

Будет проведен сравнительный анализ производительности сетей до и после внедрения MPLS с акцентом на ускорение передачи данных и уменьшение задержек. После внедрения MPLS будет изучена оценка уровня управления сетью, включая возможности упрощения конфигурации, масштабирования и управления трафиком. Вместе с тем, предполагается, что модернизация телекоммуникационной сети может значительно улучшить производительность, управляемость и эффективность сетевого трафика и стать экономически выгодной. Полученные результаты в данной статье будут полезны телекоммуникационным компаниям и организациям, стремящимся повысить эффективность своих сетей, а также исследователям сетевых технологий.

Ключевые слова: технология MPLS, магистральная сеть, трафик, пакет, АО «Казхателеком», телекоммуникации, управление сетью.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

М.В. Bektor, К.К. Smagulova

**Modeling of the information management system of Kazakhtelecom JSC
based on data mining**

This article analyzes the possibilities and advantages of upgrading telecommunication networks using MPLS as an effective tunneling tool. The principles of MPLS operation, its capabilities and advantages in the context of telecommunication networks are considered in detail.

A comparative analysis of network performance before and after the introduction of MPLS will be carried out, with an emphasis on speeding up data transmission and reducing delays. After the implementation of MPLS, an assessment of the network management level will be studied, including the possibilities of simplifying configuration, scaling and traffic management. At the same time, it is assumed that the modernization of the telecommunications network can significantly improve the performance, manageability and efficiency of network traffic and become economically profitable. The results obtained in this article will be useful to telecommunications companies and organizations seeking to improve the efficiency of their networks, as well as network technology researchers.

Keywords: MPLS technology, mainline network, traffic, package, Kazakhtelecom , telecommunications, network management.

References:

1. Goldstein A.B. Problems of transition to multiservice networks// Bulletin of Communications. -M., 2002. No.12. -pp.26-32.
2. Srinivas Vageshna Quality of service in IP networks. // Moscow: Williams, 2003.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 50.43.19.

А. Тельманқызы, Т.Т. Бейсен, Л.И. Дайч

*Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
e-mail: azhar.telmanquzy@bk.ru*

«ШҰБАРКӨЛ КӨМІР» АҚ технологиялық кешенінің конвейерлік желілерін басқарудың автоматтандырылған жүйесін жаңғырту

Бұл мақалада «Шұбаркөл көмір» АҚ технологиялық кешенінің конвейерлік желілеріне шолу және оларды басқарудың автоматтандырылған жүйесін жаңғырту қарастырылады. Бұл тарапта, қазіргі таңдағы жаңа технологиялар, жетілдіруді талап ететін қолданыстағы датчиктер туралы сөз қозғалмақ. Өзектілігінің ең басты себебі ретінде, кен орнында жұмыс жасайтын жандардың қауіпсіздігі екенін айта кету қажет. Конвейер желілері автоматты басқару жүйелері арқылы басқарылады және жұмыс күйіне келтіріледі, жүйеде әр түрлі датчиктер жұмыс атқарады және әрқайсының өз принциптері бар. Процесті автоматтандырылған жүйесін бағдарламалық ортада жасау барысында TiaPortal бағдарламасы қолданылады, жүйеде ЛКУ-1,2 конвейер таспалары мысал ретінде қолданылады. Бағдарламалау барысында ЛКУ-1,2 конвейер таспаларын жаңғырту арқылы өнімділікті арттыруға және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге септігін тигізеді.

Кілт сөздер: Конвейер желісі, конвейер таспасы, автоматты басқару жүйесі, модернизация, бағдарламалық орта, технология.

Кіріспе

Көмір өндіру барысы, оның жүру картасы барлығы конвейерлік желілермен іске асырылады. «Шұбаркөл көмір» АҚ жол жүру картасындағы конвейерлердің маңызы да айта кетерлік, дегенмен салада аздаған кемшіліктер бар. Бұл кемшіліктерді жөндей отырып, автоматтандырылған басқару жүйесін жаңғырту біздің басты мақсатымыз. Жалпы, конвейерлік қондырғылар немесе конвейерлер – бұл конвейерлік жүктерді тасымалдау үшін қолданылатын машиналар мен жабдықтар. Оларды конвейер түріне байланысты бөлшек конвейерлерге және сусымалы конвейерлерге (мысалы, көмір) бөлуге болады. Басқа бөлімшелер құрылымдық көзқарастарға байланысты тұрақты және тұрақсыз конвейерлерді немесе бөлшектерге арналған конвейерлерді ажыратады.

«Шұбаркөл көмір» АҚ технологиялық кешенінің конвейерлік желілердің қазіргі жағдайына келетін болсақ КРУ 350 (кешенді тарату құрылғысы) негізгі 6 конвейерлік таспадан және РСУ 8А және РСУ ДСУ бөлімдерінен тұрады. Модернизация объектісі – ЛКУ-1 және ЛКУ-2 конвейерлері. Бұл жұмыс барысында конвейер таспасының адам өміріне қауіпсіздігі мен технология-экономикалық тұрғыдан жетілдіруді талап етеді.

Негізгі бөлім

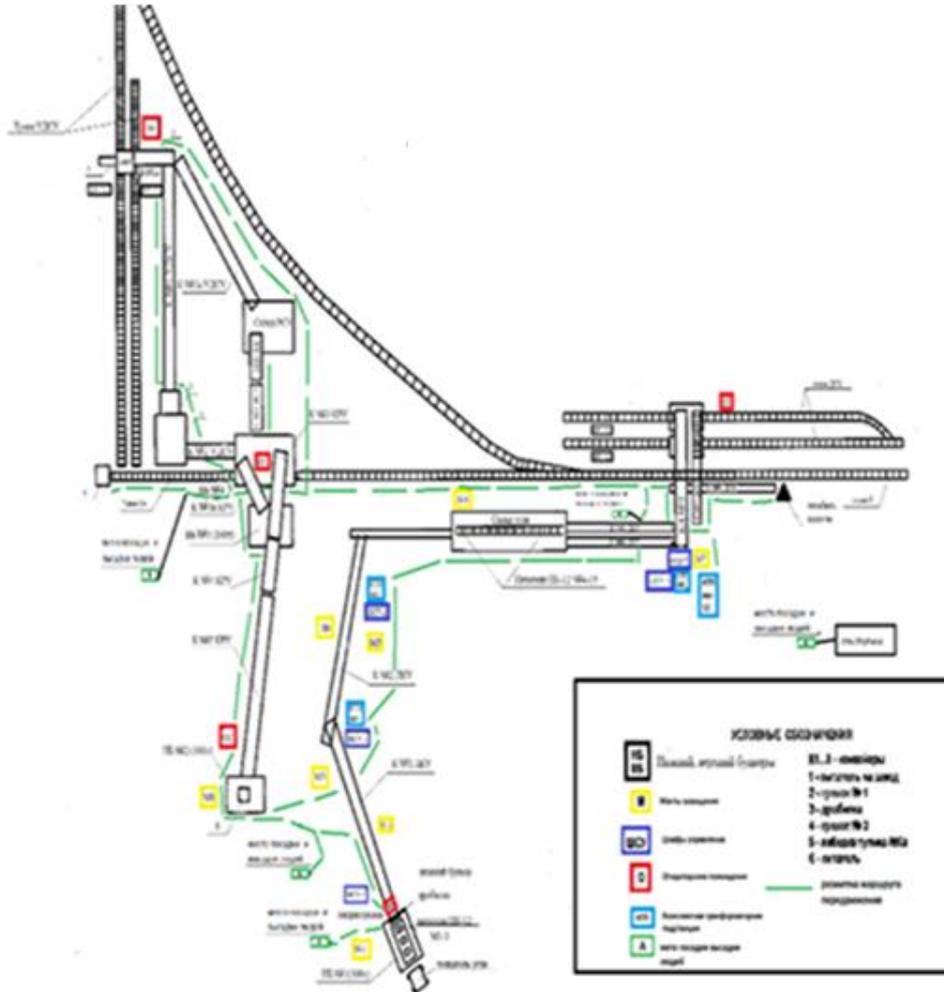
«Шұбаркөл көмір» АҚ технологиялық кешенінің конвейерлік желілерін басқарудың автоматтандырылған жүйесін жаңғырту" тақырыбының өзектілігі әлемдік экономиканың постиндустриалды дамуы және дамыған және кейбір дамушы елдерде технологиялық құрылымдардың үздіксіз өзгеруі жағдайында өндірістік процестердің қарқындылығымен (өнімділікке қойылатын талаптардың артуымен) байланысты. Зерттеу үшін таңдалған тақырып ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады.

Ғылыми жаңалығы жергілікті жүйелерді, оның ішінде технологиялық кешендерге енгізілген конвейерлік желілерді басқарудың заманауи әдістерін қолданудың алғышарттары мен тенденцияларын негіздеу болады. Конвейерлерді басқарудың бірнеше түрлі жүйелері бар, олардың ерекшеліктері мен өндірістің нақты сипаттамаларына тәуелділігі бар. «Шұбаркөл көмір» АҚ – қазіргі

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

уақыттағы Қазақстандағы ең ірі энергетикалық көмір өндірушілердің бірі де бірегейі. Көмір өндірісі жылу энергиясы мен электр энергиясының ең басты тіреушісі екені сөзсіз. Әрбір өндірілетін көмір барша халықтың қажеттілігін ашып отыр деп айтсақ болады.

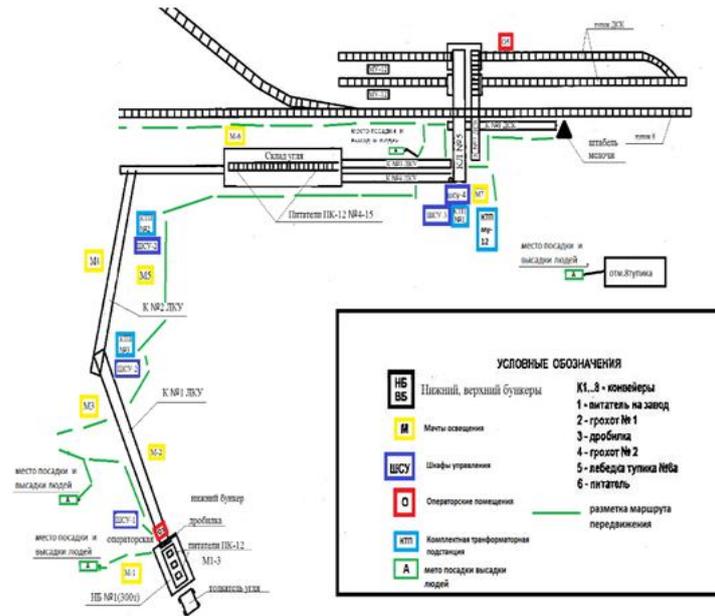
«Шұбаркөл көмір» АҚ қызметі құрылыс тасын өндіру, кірме жолдарды пайдалану, теміржол тасымалы, маневрлік жұмыстар, су өндіру және сату бойынша карьерлерді қамтиды.

Сурет 1. 2023 жылғы «Шұбаркөл көмір» АҚ «Центр» техникалық кешенінің технологиялық құрылғылармен жүру жолдарының картасы

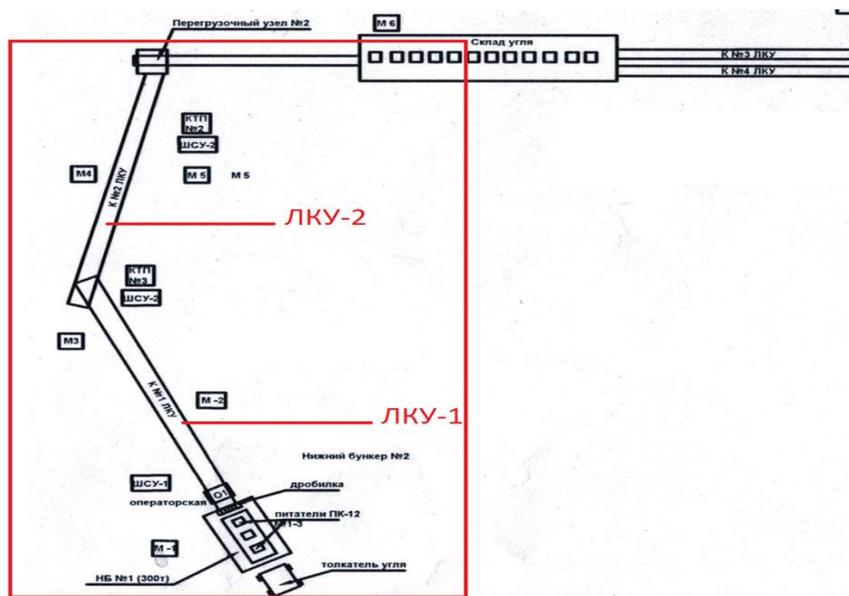
«Центр» ұсақтау-сұрыптау кешені (дробильно-сортировочный комплекс) өндірілген көмірді керекті көлемге дейін ұсақтап содан кейін сұрыптайтын кешен болып табылады. 1 суретте көрсетілгендей, кешен көмірді сұрыптау барысында конвейер желісі арқылы жұмыс атқарады. «Центр» ұсақтау-сұрыптау кешенінің технологиялық схемасы 2 суретте көрсетілген.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Сурет 2. «Центр» ұсақтау-сұрыптау кешенінің технологиялық схемасы

2 суретте көрсетілген технологиялық схемада көмір өтетін конвейер желісін қарастырып, оны басқару үшін автоматтандырылған жүйе әзірлеу осы жобаның басты мақсаты. Автоматтандыру объектісі ретінде ЛКУ-1 және ЛКУ-2 конвейерлерін алдым. ЛКУ (ленточный конвейер уклонный) таспалы конвейері ұсақталған көмірді көмір қоймасына жеткізумен айналысады. Бұл конвейерлердің кемшілігі ретінде конвейерде адам күшінің көп жұмсалуды және сақтық шараларының аз болуы. Осы олқылықтарды толтыру үшін датчиктер орнату арқылы конвейер желісінің автоматтандырылған жүйесі әзірленді. Конвейер желісіне конвейер таспасының шығып кетуін бақылайтын датчик, төтенше жағдайда тоқтауға арналған датчик, төтенше тростық ажыратқыш датчигі, конвейер таспасының жылдамдығын бақылау датчигі, жүк қабылдау орнының толып кетпеуін бақылайтын датчик және конвейер таспасының тартылу датчиктері орнатылды. Бұл туралы толық ақпарат төртінші бөлімде қарастырылған. 3 суретте ЛКУ-1 мен ЛКУ-2 автоматтандыру объектілерінің толық сызбасы көрсетілген.

Сурет 3. Автоматтандыру объектісі

ЛКУ-1 және ЛКУ-2 биік алюминий жақтауы бар, профильді ойықпен жабдықталған, бұл

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

қосымша құрылымдық элементтерді орнатуды жеңілдетеді.

Стандартты жабдықтарына келетін болсақ: тізбекті пластина, модуль, пластик, бүйірлік бағыттағыштар, тексеру клапаны бар бергіш құйғыш (шағын және үлкен стандартты нұсқасы).

Пластинаның биіктігі 2,5-7,5м болуы мүмкін, ал бір-біріне қатысты қашықтық 2,5м таспада таңдалуы мүмкін. Модульдік пластмассаны қолданатын тізбектерге FDA рұқсат етеді. Тазалау өте берік болған жағдайда ғана жүзеге асырылады, ал жеке элементтерді ауыстыру мүмкіндігі машинаны жүз пайыз жұмыс күйінде ұстауды жеңілдетеді.

Екі айналмалы рамалар мен қабырға тіректерінің биіктігін үздіксіз реттеуге болады. Оңтайлы позицияны орнату оңай, құрылғының бүйіріне орнатылған кішкентай роликтер мүмкіндік береді. Түсіру жағында жалпы қауіпсіздік жүйесінде екі доңғалақ бар. Дегенмен, құбырларды басқару жүйелерінің үш негізгі түрін ажыратуға болады:

1. Бағдарламаланатын логикалық контроллерлер (PLC). Бұл құбырды басқару жүйесінің ең көп таралған түрі. PLC-бұл өндірістік талқылауды бақылау мен басқаруды қамтитын арнайы компьютер. Ол қосу және өшіру сияқты қарапайым әрекеттерден жылдамдық пен қозғалыс бағытын басқару сияқты күрделі операцияларға дейін көптеген тапсырмаларды орындай алады. PLC әдетте күрделі жүйелерді оңай конфигурациялауға және пайдалануға мүмкіндік беретін арнайы бағдарламалық құрал арқылы бағдарламаланады.

2. Жиілік түрлендіргіштері (CNC). Бұл басқару жүйесі конвейердің жылдамдығын басқаруға мүмкіндік беретін түрлендіргіш жиіліктерінің жиынтығына негізделген. CNC негізінен Қозғалтқыштар мен конвейер қозғалтқыштарын басқару үшін қолданылады, бұл өндіріс жылдамдығына байланысты қозғалыс жылдамдығын өзгертуді жеңілдетеді.

3. Позициялауды басқару жүйелері (PLC). Басқару жүйесінің бұл түрі конструктордың дәл орналасуы қажет болған жағдайда қолданылады. PLC конвейердегі механизмдердің қозғалыс бағытын және жұмысын үйлестіруді дәл басқаруға мүмкіндік беретін конвейердің әрбір элементінің оқшаулануын басқара алады.

Басқару жүйелерінің осы түрлерінің әрқайсысының артықшылықтары мен мүмкіндіктері бар, сондықтан жүйені таңдау еркіндік пен өндіріс ерекшеліктеріне байланысты.

Модернизация үшін INNOLevel компаниясының датчиктері таңдалды. Бұл датчиктер: таспаның шығып кетуін бақылайтын датчик, төтенше жағдай барысында тоқтауға арналған датчик, төтенше тростық ажыратқыш датчик, жылдамдықты бақылау датчигі, жүктің толып кетуін бақылайтын датчик және соңғысы конвейер таспасының тартылу датчигі. Бұл датчиктердің ең басты мақсаты қауіпсіздікті сақтау. Датчикте 4-суретте көрсетілген.

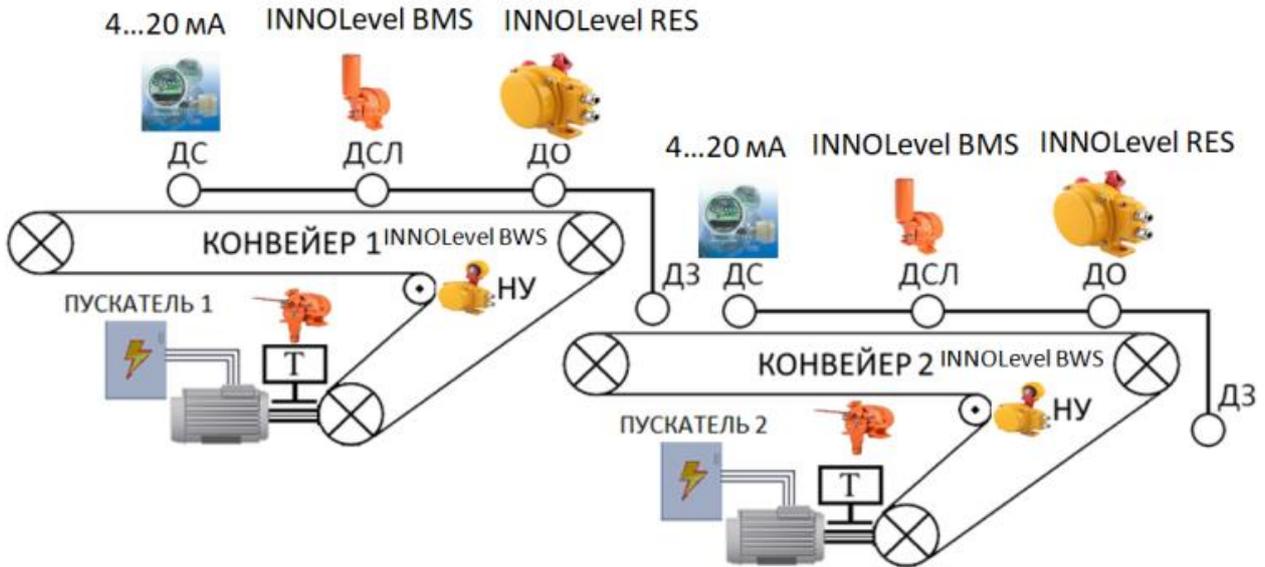

Сурет 4. Модернизацияға таңдалған датчиктер

Конвейер желісіне осы датчиктерді қоса отырып, конвейерлік желінің автоматтандыру жүйесін әзірленді. Автоматтандыру объектісі ретінде ЛКУ-1 және ЛКУ-2 конвейерлерін алынды. ЛКУ(ленточный конвейер уклонный) таспалы конвейері ұсақталған көмірді көмір қоймасына

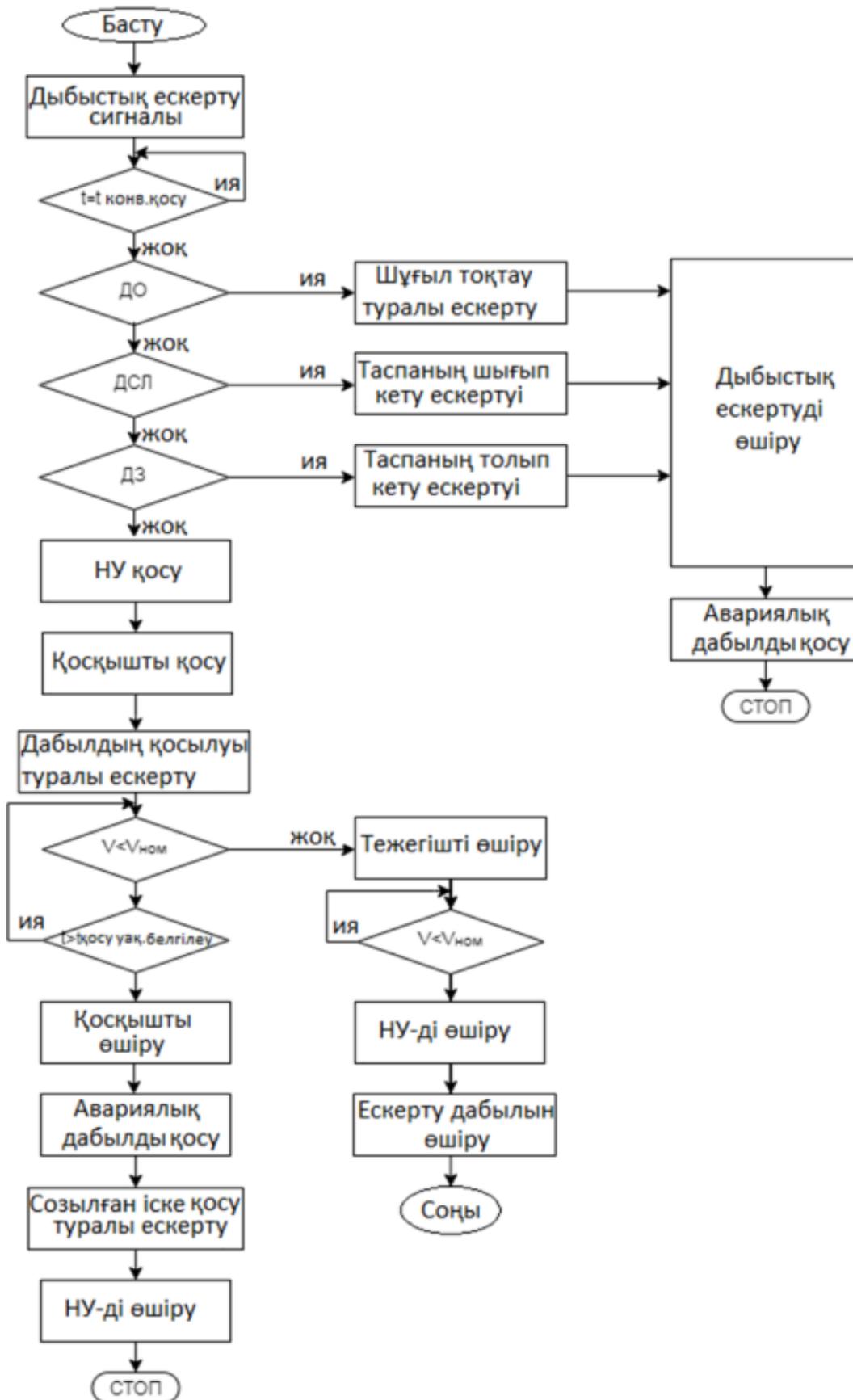
Раздел 3. «Технические науки и технологии»

жеткізумен айналысады. Бұл конвейерлардың кемшілігі ретінде конвейерде адам күшінің көп жұмсалуды және сақтық шараларының аз болуы. Осы олқылықтарды толтыру үшін датчиктер орнату арқылы конвейер желісінің автоматтандырылған жүйесін әзірленді. Конвейер желісіне конвейер таспасының шығып кетуін бақылайтын датчик, төтенше жағдайда тоқтауға арналған датчик, төтенше тростық ажыратқыш датчигі, конвейер таспасының жылдамдығын бақылау датчигі, жүк қабылдау орнының толып кетпеуін бақылайтын датчик және конвейер таспасының тартылу датчиктері орнатылды. 5 суретте конвейерлік желінің құрылымдық сызбасы және 6 суреттегі бағдарлама алгоритмі қарастырылған.

Сурет 5. Конвейерлік желінің құрылымдық сызбасы

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Сурет 6 . Конвейерді қосу алгоритмі

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Модернизация үшін Tia Portal бағдарламалық ортасын таңдау

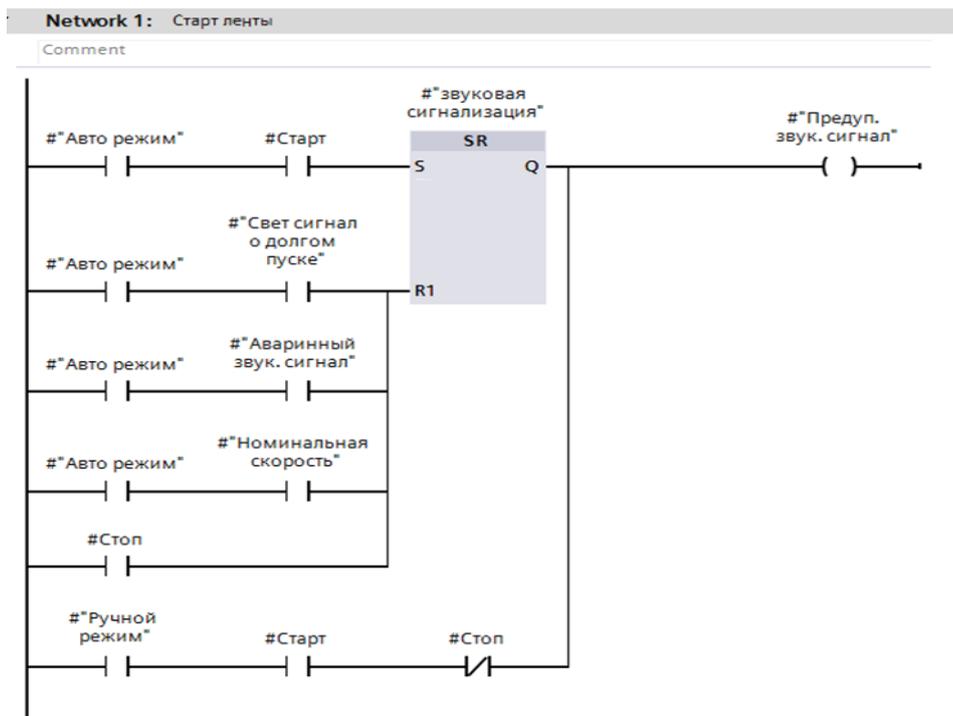
Басқару жүйесін автоматтандыру TIA Portal ортасында орындалды. TIA Portal (Totally Integrated Automation Portal) - бұл жетектер мен контроллерлер деңгейінен адам мен машинаның интерфейсі деңгейіне дейінгі технологиялық процестерді автоматтандыру жүйелеріне арналған бағдарламалық орта. Бұл Siemens AG компаниясының автоматтандыру жүйесінің Simatic толықтай интеграцияланған автоматика тұжырымдамасының дамуы.

Автоматты басқарылатын жүйе құру барысында 3түрлі алгоритм бойынша жұмыс жасаған жөн. 1-ші конвейерді іске қосу алгоритмі, 2-ші қосылған конвейерді автоматты басқару және қорғаныс жүйесінің алгоритмі, яғни таспаның толып кету, таспаның шығып кету, шұғыл тоқтау, жылдамдықтың төмендеуі туралы ескертулер берілген сәттегі дыбыстық ескертуді қосу алгоритмі. 3-ші алгоритмде конвейерді тоқтату процесі айқындалады. Бұл берілген тапсырманың нәтижесі және конвейерлік желілердің дайын автоматты басқару жүйесі келесі 5-суретте көрсетілген.

Құралған алгоритмге сәйкес басқару бағдарламасын жазу қажет. Басқару бағдарламасын LAD тілінде жүзеге асырамыз.

LAD – бұл графикалық бағдарламалау тілі коммутациялық сұлбалар арқылы құрастыруға негізделген және электротехника мамандары үшін ыңғайлы, өйткені LAD тілінің қалыпты жабық және қалыпты ашық байланыс элементтерін электр тізбектеріндегі қалыпты жабық және қалыпты ашық релелермен салыстыруға болады.

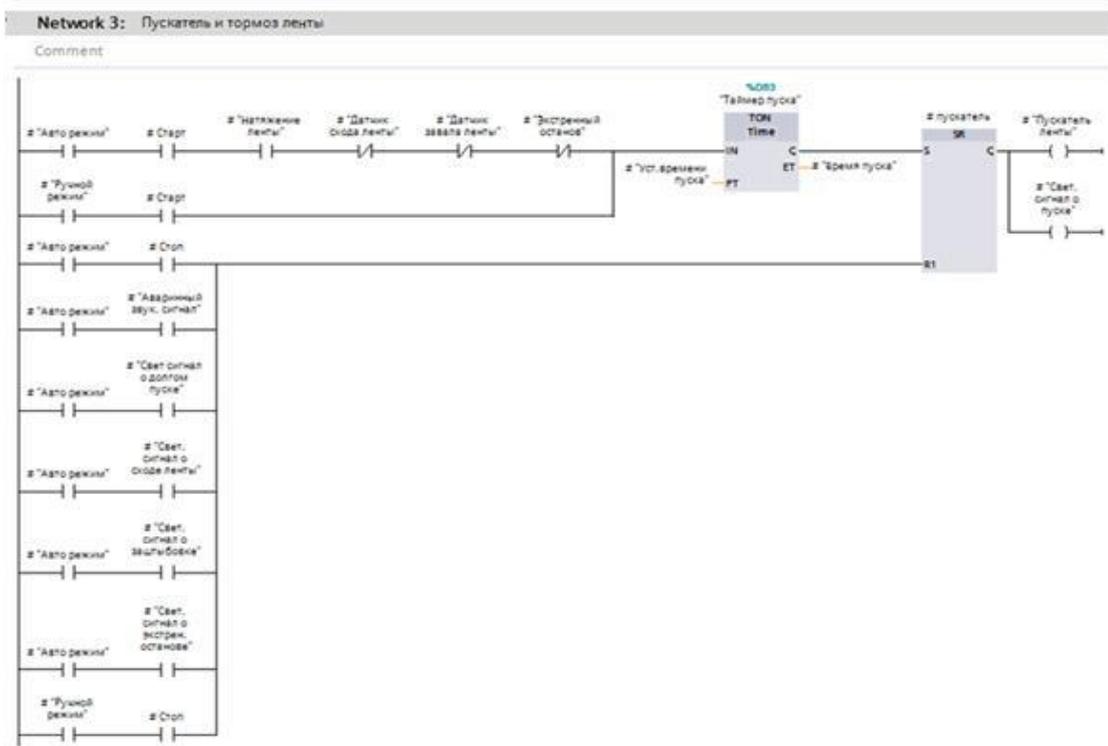
Жоғарыда келтірілген алгоритм бойынша автоматтандырылған конвейер таспасының жобасын бағдарламалау барысы 7 суретте көрсетілген. Айта кететін жайт, конвейер таспасы екі режимде жұмыс жасайды. Автоматты және қолмен. Егер автоматты режимде қандай да бір ақау шыққан жағдайда, конвейер басқарушы адам процессті өз қолына алуға жағдай жасалған. Конвейер таспасының бастау және тежелу процестері қарастырылды. Жұмыс барысында конвейер таспасының сыртқы күштерден, апаттық режим кезінде автоматты түрде тоқтау процессін жүзеге асырылуы мақсат болып табылады.

Сурет 7. Конвейер таспасының бастау логикасы

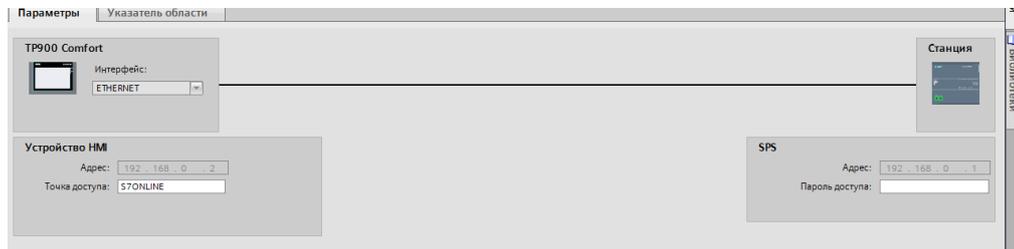
Жалпы автоматтандыру жүйесінде қарастырылған конвейер таспасының жұмыс істеу және тоқтау процессінің логикасы 8 суретте көрсетілген.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

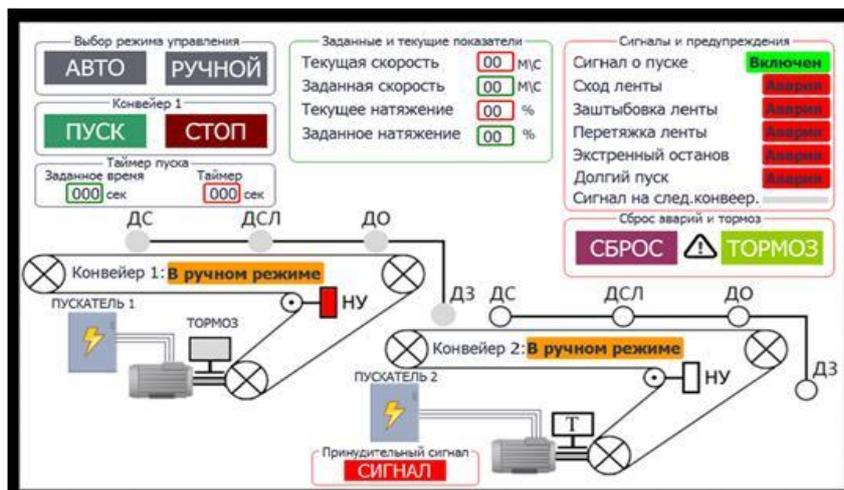

Сурет 8. Конвейер таспасының жұмыс істеу және тоқтау процессінің логикасы

Визуализация алаңын даярлаған кейін панельдің логикалық контроллермен байланыс орнатылғанын тексереміз ол үшін 9 суретте көрсетілген терезені ашамыз.

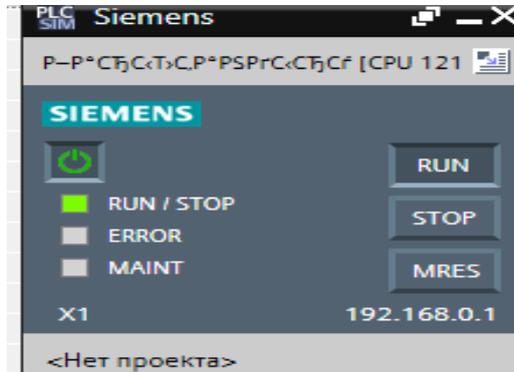
Сурет 9. Байланыс терезесі

Сурет 10 – Басқару панелінің аяқталған күйі

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Жүйенің берілген алгоритімге сәйкес жұмыс істейтінің және жазылған бағдарламаның визуализацияға сәйкес орындалғанын жобаны симуляция арқылы іске қосумен тексере аламыз. Жобаны симуляция арқылы іске қосу үшін 11 суретте көрсетілген «PLCSIM» бағдарламасын қолданамыз.

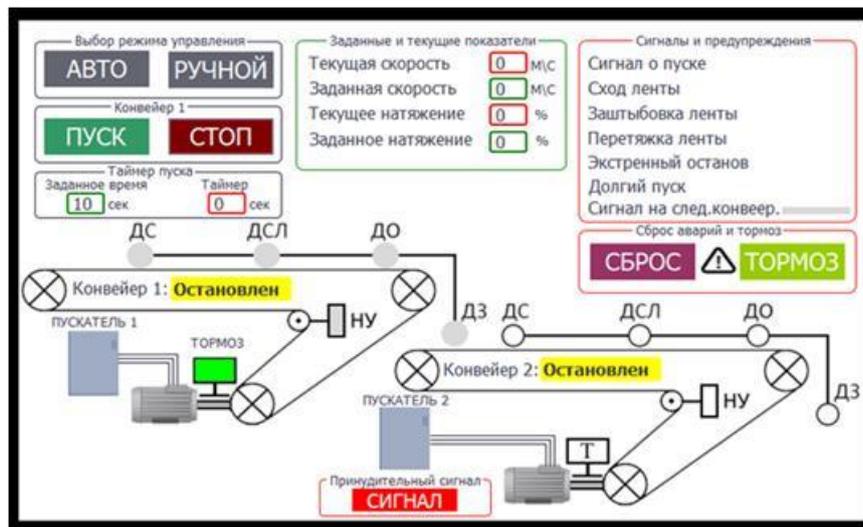

Сурет 11. PLCSIM

PLCSIM бағдарламасын іске қосқаннан кейін симуляторды «RUN» режиміне көшіреміз және негізгі блокты мониторинг режиміне қоямыз.

Мониторинг режимінде біз негізгі блокты түрлі кіріс сигналдарын симуляциялауға қол жеткізе аламыз. Кіріс сигналдарын симуляциялау бізге басқару бағдарламасын алдын-ала тексеруге мүмкіндік береді.

10 суретте көрсетілген визуализация көрінісінде, процесстегі апаттық жағдай бейнеленген. Осы апаттық жағдай кезінде автоматты түрде конвейер тоқтап, қолмен басқару режиміне өткенін байқауға болады. Келесі кезекте 12 суретте конвейер желісінің автоматты басқару кезінде тоқтап тұрған онлайн көрінісін көруге болады.

Сурет 12. HMI тақтасының онлайн режимі

Қорытынды

Жобаның нәтижесінде автоматтандыру объектісі болып таңдалған ЛКУ-1 және ЛКУ-2 конвейер жүйелерінің автоматтандыру жүйесінің жобасы дайындалды. Конвейер жүйесін автоматтандыру басқаруды оңтайландырып, орынсыз ақаулардың пайда болуын алдын алады. Осылайша, автоматтандырылған технологиялық процесс арқылы жоғары экономикалық көрсеткіштерге қол

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

жеткізуге болады, сонымен қатар жұмысшылардың еңбек жағдайын айтарлықтай жақсартуға, өндіріс алаңында қауіпсіздікті арттыруға болады, ал ең бастысы – кәсіпорынның жалпы техникалық-экономикалық көрсеткіштері өседі, бұл осы кәсіпорын қызметкерлерінің өмір сүру деңгейін арттыруға әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі

1. Burlutskii V.S., Buşnev G.V., Efremov S.V., Mazur A.S., Malaiian K.R., Monaşkov V.V., Peleh M.T., Ukrainitseva T.V., Ulybin V.B., Хороşilov O.A., Iankovskii I.G. Proizvodstvennoi bezopasnost. CHast1. Opasnye proizvodstvennyye factory. Ucheb. Posobie. Pod red. S.V. Efremova.- / SPb.: Izd-vo Politehn. un-ta, 2012

2. Kiselev, B.R. Lentochnyi konveier. Raschet i proektirovanie osnovnyh uzlov: ucheb. posobie/ B.R. Kiselev, M.IY. Kolobov; Ivan. gos. him.-tehnol. un-t. – Ivanovo, 2019

А.Тельманқызы, Т.Т. Бейсен, Л.И. Дайч

Модернизация автоматизированной системы управления конвейерными линиями технологического комплекса АО «ШУБАРКОЛЬ КОМИР»

В данной статье рассматривается обзор конвейерных линий технологического комплекса АО «Шубарколь комир» и модернизация автоматизированной системы управления ими. Речь идет, о современных новых технологиях, существующих датчиках, требующих совершенствования. В качестве основной причины актуальности, следует отметить безопасность людей, работающих на месторождении. Конвейерные линии управляются и приводятся в рабочее состояние с помощью автоматических систем управления, в системе работают различные датчики и у каждого свои принципы. В процессе разработки автоматизированной системы процесса в программной среде используется программа TiaPortal, в качестве примера в системе используются конвейерные ленты ЛКУ-1,2. В процессе программирования ЛКУ-1,2 будет способствовать повышению производительности и обеспечению безопасности за счет модернизации конвейерных лент.

Ключевые слова: конвейерная линия, конвейерная лента, автоматическая система управления, модернизация, программная среда, технологии.

A. Telmankyzy, T.T. Beisen, L.I. Daich

Modernization of the automated control system of conveyor lines of the technological complex of «SHUBARKOL COAL» JSC

This article discusses the review of conveyor lines of the technological complex of «Shubarkol coal» JSC and the modernization of their automated control system. In this regard, we are talking about new technologies, existing sensors that require improvement. It should be noted that the main reason for its relevance is the safety of people working in the field. Conveyor lines are controlled and brought into working condition by automatic control systems, different sensors work in the system, and each has its own principles. In the process of developing an automated process system in a software environment, the TiaPortal program is used, the lku-1,2 conveyor belts are used as an example in the system. In the course of programming, lku-1,2 contributes to increasing productivity and ensuring safety by modernizing conveyor tapes.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Key words: conveyor line, conveyor belt, automatic control system, modernization, software environment, technology.

References

1. Burlutskii V.S., Buşnev G.V., Efremov S.V., Mazur A.S., Malaiian K.R., Monaşkov V.V., Peleh M.T., Ukraintseva T.V., Ulybin V.B., Horošilov O.A., Iankovskii I.G. Proizvodstvennoi bezopasnost. CHast1. Opasnye proizvodstvennyye faktory. Ucheb. Posobie. Pod red. S.V. Efremova.- / SPb.: Izd-vo Politehn. un-ta, 2012
2. Kiselev, B.R. Lentochnyi konveier. Raschet i proektirovanie osnovnyh uzlov: ucheb. posobie/ B.R. Kiselev, M.IY. Kolobov; Ivan. gos. him.-tehnol. un-t. – Ivanovo, 2019

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

МРНТИ 50.47.02

И.Р. Жунусов, Г.С. Нурмагамбетова

Карагандинский технический университет имени А.Сагинова
E-mail.ru: z-i-r365@mail.ru

Модернизация систем управления электроприводом мостового крана

В данной работе рассматривается процесс модернизации систем управления электроприводом мостового крана грузоподъемностью 45 тонн. Исследование фокусируется на анализе улучшений производительности, энергоэффективности, надежности и износостойкости кранового оборудования. В результате модернизации системы управления было достигнуто сокращение времени подъема груза на 15%, снижение энергопотребления на 20%, уменьшение количества отказов более чем в два раза и снижение износа механизмов на 25%. Результаты исследования показывают, что внедрение современных технологий управления в эксплуатацию мостовых кранов способствует повышению их эксплуатационной эффективности и безопасности, а также устойчивому развитию производственных процессов. Работа имеет значительную научную новизну и практическую ценность для предприятий, стремящихся к модернизации и оптимизации своих производственных мощностей.

Ключевые слова: модернизация, мостовой кран, системы управления электроприводом, автоматизация, грузоподъемность, безопасность.

Введение

В современной промышленности, особенно в сфере грузоподъемных механизмов, актуальность повышения эффективности и безопасности эксплуатации оборудования становится все более значимой. Мостовые краны, являющиеся неотъемлемой частью многих производственных и логистических процессов, должны отвечать высоким стандартам надежности и управляемости. В данном контексте, модернизация систем управления электроприводами мостовых кранов выступает как одно из важнейших направлений развития отрасли.

Современные исследования в данной области показывают, что применение новых информационных технологий и автоматизированных систем управления может существенно повысить уровень безопасности эксплуатации, а также оптимизировать рабочие процессы, сокращая время и энергозатраты на перемещение грузов. Обзор научной литературы позволяет установить, что несмотря на многочисленные исследования в данной сфере, вопросы интеграции новейших технологий автоматизации в существующие системы электропривода мостовых кранов все еще остаются открытыми.

Исследование направлено на решение задачи комплексной модернизации систем управления электроприводами, с целью повышения их эффективности и эксплуатационной надежности. Объектом исследования выступают мостовые краны с различными типами электроприводов, а предметом — системы управления этих электроприводов. Целью статьи является анализ существующих решений, разработка предложений по модернизации и оценка их влияния на ключевые показатели работы кранового оборудования.

Для достижения поставленных задач будет использован комплекс теоретических и экспериментальных методов, включая анализ существующих систем, моделирование предложенных изменений и апробацию модернизированных систем на практике. Ожидается, что результаты исследования позволят обеспечить значительный прогресс в области управления мостовыми кранами, что будет способствовать повышению их эксплуатационной эффективности и безопасности.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Методы и материалы

Для достижения цели исследования модернизации систем управления электроприводом мостового крана применялись как теоретические, так и экспериментальные методы. Основу экспериментальной части составили следующие этапы:

1. Анализ существующих систем управления:

Изучение технической документации и функциональных схем электроприводов и систем управления мостовыми кранами.

Сбор данных о частоте отказов, ремонтпригодности, энергоэффективности и других критических параметрах.

2. Моделирование и разработка:

Создание компьютерных моделей для симуляции работы мостовых кранов с применением новых систем управления.

Разработка программного обеспечения для интеграции с системами автоматизации и диагностики.

3. Экспериментальные испытания:

Проведение лабораторных испытаний на стендах с реальными образцами электроприводов.

Оценка эффективности применения новых систем управления на мостовых кранах в промышленной среде.

4. Методы сбора данных:

Использование датчиков и измерительных устройств для фиксации рабочих параметров электроприводов во время экспериментов.

Анкетирование и интервьюирование персонала, обслуживающего краны, для оценки удобства использования новых систем.

5. Методы обработки данных:

Статистический анализ полученных данных с использованием программных пакетов, таких как MATLAB или SPSS.

Сравнительный анализ для определения изменений в производительности и надежности систем.

6. Характеристики выборки:

В исследовании были выбраны мостовые краны различных типов и возраста, эксплуатирующиеся в условиях реального производства.

Выборка включала как краны, уже оснащенные современными системами управления, так и краны, нуждающиеся в модернизации.

7. Методы анализа данных:

Применение методов многомерного статистического анализа для выявления закономерностей и формирования выводов.

Использование метода конечных элементов для определения напряжений и деформаций в элементах крана при различных режимах работы.

Используемые в исследовании методы и материалы были подобраны таким образом, чтобы максимально точно отразить влияние модернизации на эффективность и надежность работы мостовых кранов, а также для обеспечения возможности обобщения полученных результатов.

Результаты и обсуждение

В ходе исследования были получены следующие результаты, отражающие эффект от модернизации системы управления электроприводом мостового крана грузоподъемностью 45 тонн.

1. Время подъема груза:

После модернизации системы управления электроприводом время подъема груза сократилось с 120 до 102 секунд. Это улучшение на 15% может быть визуализировано на барграфике и указывает на повышенную производительность крана, что позволяет за тот же промежуток времени обрабатывать больше операций подъема.

2. Энергопотребление за цикл:

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Заметное уменьшение энергопотребления с 75 кВт·ч до 60 кВт·ч за цикл подъема демонстрирует улучшение на 20%. Экономия энергии не только снижает эксплуатационные расходы, но и способствует уменьшению углеродного следа производственных операций.

3. Отказы за месяц:

Количество отказов в эксплуатации крана уменьшилось в более чем два раза, с 5 до 2 случаев в месяц. Это свидетельствует о повышенной надежности оборудования и снижении вероятности простоев, что критически важно для поддержания бесперебойности производственных процессов.

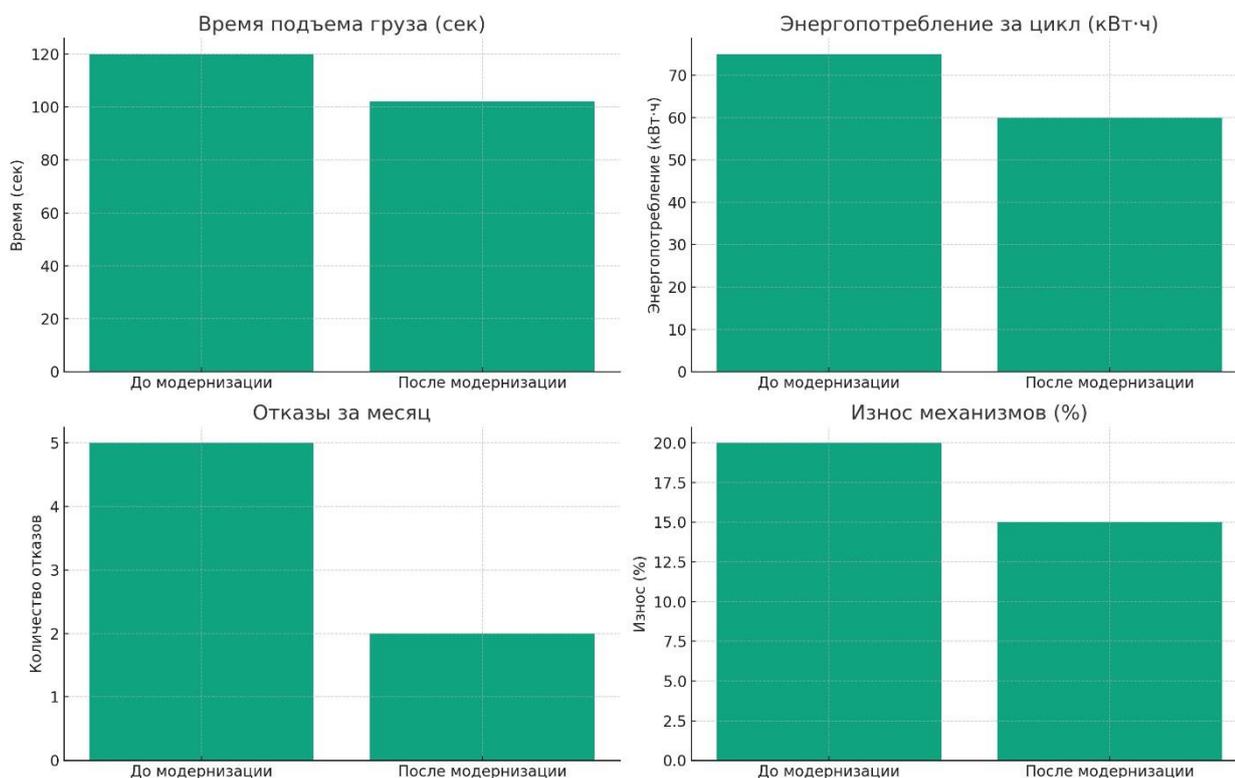

Рисунок 1. Сравнение показателей мостового крана до и после модернизации.

Износ механизмов:

Процент износа механических частей крана показал улучшение с 20% до 15%, что указывает на более мягкие режимы работы и, как следствие, на увеличение срока службы оборудования.

Все эти результаты были визуализированы на соответствующих бар-графиках, что позволяет наглядно оценить масштаб улучшений после введения модернизированных систем управления.

Обсуждение:

Интерпретация полученных данных подтверждает, что модернизация систем управления электроприводом мостового крана оказывает значительное положительное влияние на его эксплуатационные характеристики. Повышение эффективности работы крана позволяет оптимизировать производственные процессы, снижает эксплуатационные издержки и способствует увеличению общей производительности предприятия.

Сравнивая эти результаты с показателями до модернизации, можно с уверенностью сказать, что внедрение современных технологий в системы управления кранами является целесообразным и обоснованным инвестиционным решением, которое окупается не только за счет экономии ресурсов, но и через повышение надежности и безопасности оборудования.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

Выводы

На основе проведенного исследования модернизации систем управления электроприводом мостового крана грузоподъемностью 45 тонн можно сформулировать следующие выводы:

Эффективность и Производительность:

Модернизация системы управления привела к улучшению ключевых показателей работы крана, включая сокращение времени подъема груза на 15% и снижение энергопотребления на 20%. Это не только способствует увеличению производительности, но и повышает энергоэффективность, что является значительным преимуществом в условиях стремления промышленности к устойчивому развитию.

Надежность:

Благодаря внедрению новых систем управления, количество отказов снизилось более чем в два раза, что указывает на повышение надежности и уменьшение риска производственных простоев. Улучшение износостойкости механизмов на 25% также подчеркивает продление срока их службы и снижение затрат на ремонт и обслуживание.

Сравнение с существующими исследованиями:

Полученные результаты согласуются с современными исследованиями в области автоматизации промышленного оборудования, которые также подтверждают значительное улучшение эксплуатационных характеристик после модернизации. Эти результаты демонстрируют, что применение современных технологий управления в традиционных областях, таких как подъемно-транспортные механизмы, является не только возможным, но и выгодным.

Научная новизна:

Исследование внесло вклад в научное понимание воздействия модернизации систем управления на эффективность работы мостовых кранов. Научная новизна заключается в интеграции передовых технологий управления, таких как алгоритмы машинного обучения и искусственного интеллекта, для оптимизации рабочих процессов.

Практическая ценность:

Практическая значимость результатов исследования неоспорима. Предприятия, применяющие предложенные технические решения, могут ожидать снижения операционных расходов, уменьшения воздействия на окружающую среду и повышения безопасности труда. Эти изменения вносят весомый вклад в устойчивое развитие и конкурентоспособность на международном уровне.

В целом, результаты данного исследования подтверждают значимость модернизации систем управления для повышения эффективности и надежности мостовых кранов и открывают новые перспективы для дальнейших разработок в этой области.

Список использованной литературы:

1. Li, Z., & Yang, Y. (2020). «Новое неособое управление с фиксированным временем для систем мостовых кранов с неопределенностью, использующее двухуровневый адаптивный наблюдатель помех». Журнал инженерии управления и прикладной информатики.
2. Чжан Х., Ван Дж. и Чен Л. (2016). «Стратегии управления крановыми системами: всесторонний обзор». Механические системы и обработка сигналов.
3. Ван Х., Лян С., Лю З. (2018). «Оптимизация системы управления мостовым краном с использованием нечеткого ПИД-регулятора». Физический журнал: Серия конференций.
4. Чен, Х., И Хуан, Ю. (2019). «Управление мостовым краном с помощью построения функции Ляпунова». Журнал по вибрации и управлению.
5. Чжао Д. и Гао Х. (2021). «Разработка ПИД-регулятора защиты от качания для мостового крана на основе управления скользящим режимом и нейронной сети». Датчики.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

И.Р. Жунусов, Г.С. Нурмагамбетова

Көпір кранының электр жетегін басқару жүйелерін жаңғырту

Бұл жұмыста жүк көтергіштігі 45 тонна көпір кранының электр жетегін басқару жүйелерін жаңғырту процесі қарастырылады. Зерттеу кран жабдықтарының өнімділігін, энергия тиімділігін, сенімділігін және тозуға төзімділігін жақсартуды талдауға бағытталған. Басқару жүйесін жаңғырту нәтижесінде жүкті көтеру уақытын 15% - ға қысқартуға, энергия тұтынуды 20% - ға төмендетуге, істен шығу санын екі еседен астам азайтуға және механизмдердің тозуын 25% - ға төмендетуге қол жеткізілді. Зерттеу нәтижелері көпір крандарын пайдалануға заманауи басқару технологияларын енгізу олардың пайдалану тиімділігі мен қауіпсіздігін арттыруға, сондай-ақ өндірістік процестердің тұрақты дамуына ықпал ететінін көрсетеді. Жұмыс өзінің өндірістік қуатын жаңғыртуға және оңтайландыруға ұмтылатын кәсіпорындар үшін айтарлықтай ғылыми жаңалыққа және практикалық құндылыққа ие.

Түйін сөздер: модернизация, көпір краны, электр жетегін басқару жүйелері, автоматтандыру, жүк көтергіштігі, қауіпсіздік.

I.R. Zhunusov, G.S. Nurmagambetova

Modernization of bridge crane electric drive control systems

This paper examines the modernization process of the control systems for the electric drive of a 45ton bridge crane. The study focuses on analyzing improvements in performance, energy efficiency, reliability, and wear resistance of crane equipment. As a result of the modernization of the control system, a 15% reduction in cargo lifting time, a 20% reduction in energy consumption, more than a twofold decrease in the number of failures, and a 25% reduction in mechanism wear were achieved. The research findings demonstrate that the implementation of modern control technologies in the operation of bridge cranes contributes to increasing their operational efficiency and safety, as well as sustainable development of production processes. The work has significant scientific novelty and practical value for enterprises seeking to modernize and optimize their production capacities.

Keywords: modernization, overhead crane, electric drive control systems, automation, load capacity, safety.

List of used literature:

1. Li, Z., & Yang, Y. (2020). "A novel nonsingular fixed-time control for uncertain bridge crane systems using two-layer adaptive disturbance observer". *Journal of Control Engineering and Applied Informatics*.
2. Zhang, H., Wang, J., & Chen, L. (2016). "Control strategies for crane systems: A comprehensive review". *Mechanical Systems and Signal Processing*.
3. Wang, X., Liang, S., & Liu, Z. (2018). "Optimization of Bridge Crane Control System Using Fuzzy PID Control". *Journal of Physics: Conference Series*.

Раздел 3. «Технические науки и технологии»

4. Chen, X., & Huang, Y. (2019). "Control of the bridge crane by constructing a Lyapunov function". Journal of Vibration and Control.
5. Zhao, D., & Gao, H. (2021). "Design of Anti-Swing PID Controller for Bridge Crane Based on Sliding Mode Control and Neural Network". Sensors.

Раздел 4

**Социально-
гуманитарные
науки и Экономика**

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

МРНТИ 06.73.02

Zh.K. Romazanov, O.V. Silaeva

*Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan**E-mail.ru : oliviy@inbox.ru***Problems and prospects of Kazakhstan's monetary policy**

The article analyzes and evaluates the effectiveness of the current monetary policy of Kazakhstan. The study is aimed at identifying the shortcomings that arise as a result of the application of the current monetary policy of the National Bank. The proposed measures to adjust it in accordance with the current requirements of the economy of the republic will contribute to a more efficient functioning of the financial system of Kazakhstan and increase economic growth and stability in the country. The way out of the stagflationary trap is to create a multi-channel system of lending to the economy. The main thing in the scheme described by the authors is to ensure the repayment and targeted use of the loans provided to expand the production of goods, which will link the demand increasing with the growth of the money supply with a corresponding increase in the supply of the commodity mass. To do this, the National Bank needs to rationally use its existing tools and control capabilities to block speculative attacks by foreign speculators.

Keywords: financial system, monetary policy, monetary policy, inflation targeting strategy, money supply, inflation, speculative attack, national currency exchange rate, base rate.

Introduction

In the address of the Head of State to the people of Kazakhstan, the task is to ensure the stability of the national currency and curb inflation [1]. To do this, the National Bank of the Republic of Kazakhstan is pursuing an inflation targeting strategy – a kind of monetary policy with the main instrument in the form of a percentage of the base rate, which should determine the value of money in the economy, the volume of money supply and thereby affect inflation.

It is believed that through the regulation of inflation, it is possible to develop the economy, protecting the population from shock price spikes. At the same time, the free-floating exchange rate of the national currency is applied [2].

The mechanism of action of such a monetary policy is as follows: with an increase in the base rate, money for the economy becomes more expensive, monetary spending and consumption fall, as a result of which inflation decreases, but with it economic growth.

A reduction in the base rate, on the contrary, makes money cheaper, household spending increases, and after that production and the economy increase.

However, pure theory is confronted with the realities of the Kazakh economy, which are not suitable for this policy. The classical requirements of the inflation targeting policy are as follows [2]:

- independence of the Central Bank in its decisions from the government;
- free pricing without setting minimum prices for goods;
- limited state participation in the economy through non-market enterprises that create only jobs without the goal of paying off;
- weak dependence of the economy on world prices for exported raw materials and a minimum level of dollarization of the financial sector;
- full control of the Central Bank over the currency turnover within the country;
- developed financial markets with a stable banking system;
- stable exchange rate that can be predicted.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

Methods and materials

Data analysis methods, comparative analysis, statistical analysis and econometric models were used. To assess the effectiveness of monetary policy, such indicators as the level of inflation, interest rates, the volume of lending and money supply, economic growth and the unemployment rate were used.

The main part

According to domestic and foreign experts [2-4], the applied inflation targeting strategy does not meet almost all of the above classical criteria:

1. The Government regularly intervenes in the activities of the National Bank to support the banking and construction sectors, small and medium-sized businesses, protection of deposits of the population, etc.

2. The state constantly regulates the prices of essential goods, fuel in the sowing and harvesting seasons, utility tariffs, etc.

3. A significant role in the country's economy is played by the so-called quasi-public sector represented by national holdings (JSC NWF "Samruk-Kazyna", JSC NUH "Baiterek", JSC "KazAgro"), their "subsidiaries" and "granddaughters" companies, whose market efficiency is relatively low, including due to constant and significant expenditures on social projects in the country and regions.

4. Due to the structural imbalance in the economy over the past decades, there has been a trend of increasing dependence on the export of raw materials, and it has not been possible to reverse it. At the same time, the National Bank does not affect import inflation or cost inflation in any way. For Kazakhstan, where there is a high correlation between the exchange rate and the price of oil, it is the fluctuations in the price of oil that make it impossible to achieve the inflation target, since oil price jumps are reflected in the fluctuation of the dollar exchange rate.

5. The sanctions policy of Western countries against Russia, which began in 2014, also plays an important role in the import of inflation. Any depreciation of the Russian ruble leads to a proportional devaluation of the tenge, since otherwise the export of Kazakhstani raw materials, mainly metals, becomes not competitive in comparison with similar Russian exports, which replaces it in the traditional markets of China and Southeast Asian countries.

6. Due to the structural problems of the economy, we still have not developed the currency and stock markets, and the level of dollarization of the financial sector is significant. The absence of full currency control over the internal market of the regulator does not prevent massive currency speculation by internal and external players during periods of crises and instability in the global financial markets.

7. Kazakhstan's banking system has actually been destroyed due to the impact of the global mortgage crisis of 2007, the ongoing sanctions war against Russia, and the financial market remains poorly developed due to excessive regulation on the part of the National Bank related to the protection of deposits of the population.

8. Against the background of the above problems in the financial sector and in the economy of the country as a whole, it is not necessary to talk about a stable and even more predictable exchange rate of the national currency.

Of course, all experts recognize the effectiveness of the inflation targeting strategy in countries that follow the requirements of this policy, but there is no consensus on how to adapt it for countries dependent on commodity exports like Kazakhstan.

Some experts [2-4] suggest that instead of inflation targeting, it is better to use nominal GDP growth targeting, which consists of two components: inflation and real GDP growth. Such a strategy sets the monetary regulator the task of finding the right balance between economic growth and inflation.

Thus, neither the current nor the previous monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan is able to solve the problem of controlling inflation and maintaining a stable exchange rate of the national currency. And the entire experience of the development of independent Kazakhstan, since 1993 to the present day, is a factual confirmation of this.

The fulfillment of the instruction of the Head of State on maintaining the national currency exchange rate and low inflation cannot be solved with the existing monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. The stability of the national currency implies not only maintaining a stable exchange rate of tenge against other currencies, but also includes two more components [5-6]:

- stability of the purchasing power of income and savings denominated in the national currency;

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

- creation of the most favorable macroeconomic conditions for the sustainable development of the national economy, financial system, investments and industry.

The inflation targeting strategy does not provide for any measures to expand the money supply necessary for the reproduction of the economy, to replace, after the global mortgage crisis of 2007, external sources of financing with domestic credit. Its implementation aggravates the contraction of the money supply, which entails a reduction in credit, the collapse of the investment banking system, a decline in production and an increase in unemployment. These events have already largely come true, but the leadership of the financial sector continues its previous course of maintaining inflated interest rates and free floating of the national currency.

The conviction of the National Bank that it is possible to cope with inflation and fluctuations in the tenge exchange rate by manipulating interest rates is unclear. In real practice, there is no strict relationship between the dynamics of interest rates and the money supply, on the one hand, and the level of inflation, on the other. At the same time, a direct relationship between the first two indicators and the dynamics of production and investment is well traced. Always and everywhere, a reduction in the money supply and an increase in the interest rate are accompanied by a drop in production and investment.

The reason for dragging the economy into a stagflationary trap was the erroneous policy of the monetary authorities. To correct it, first you need to abandon the standard recommendations of international organizations, primarily the IMF and the World Bank, in your policy. The latter work in the interests not of the Kazakh economy, but of international, mainly American, capital. It does not require an increase in production from Kazakhstan, but favorable conditions for extracting excess profits from the export of raw materials and the import of products from its own processing industries.

In recent decades, almost all of their recommendations addressed to the National Bank and the Government of Kazakhstan suggest continuing the course of tightening monetary policy and increasing interest rates in order to reduce inflation, achievable within the framework of a fully flexible exchange rate formation. And the result remains unchanged – inflation persists, and the exchange rate of the national currency is constantly falling.

Raising interest rates to reduce inflation and increase the exchange rate of the national currency is a standard recommendation of the IMF. It is based on a market equilibrium model that does not correspond to economic reality, although it is quite simple and convincing. Monetary authorities are confident that an increase in interest rates increases the attractiveness of bank deposits, which limits demand and leads to lower prices, as well as binds free money and reduces its supply in the foreign exchange market, contributing to the strengthening of the national currency.

However, this argument does not take into account that an increase in interest rates also leads to an increase in costs for borrowers, which transfers them to the cost of production, as a result of which prices rise and the national currency is devalued. A reduction in demand can also lead to a drop in production and an increase in costs under the influence of the return effect on the scale of output, as a result, prices may not decrease, but increase. Conversely, a decrease in interest rates and an increase in the supply of money can transform into an expansion of production and investment and, accordingly, into a reduction in prices and costs.

The monetary authorities do not take into account the obvious – the nonlinearity and disequilibrium of the processes of economic dynamics, and in our case also the detrimental role of the demonetization of the economy. In our conditions of low monetization of the economy, the expansion of the money supply has so far been accompanied not by an increase, but by a decrease in inflation, due to the absorption of money by the uncredited real sector of the economy. If the National Bank does not change the mechanism of refinancing commercial banks, then an increase in credit for second-tier banks will cause a new wave of currency speculation and another depreciation of the tenge, followed by an acceleration of inflation. Similarly, it can be predicted that the continuation of the demonetization of the economy will worsen the decline in production and investment.

In fact, as a result of the activities of the National Bank, a stagflationary trap is being created in the economy. What is its essence: according to economic theory, the inflation rate is determined by the ratio of the amount of money in circulation (money supply M3) to the amount of products produced in monetary form.

And the strategy of inflation targeting, i.e. the regulation of the base rate, is aimed at reducing the money supply through an increase in the base rate. It is believed that with the constant denominator of the fraction (the volume of production), the reduction of the numerator in the fraction (money supply) leads to a decrease in the inflation rate. However, in the real economy, everything does not work like that, a decrease in the money

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

supply and an increase in the loan rate are always accompanied by a subsequent contraction or reduction in production, i.e. both the numerator and the denominator of this fraction are reduced simultaneously, and the inflation rate as a whole is growing. Repeated reduction of the numerator (reduction of the money supply), re-starts the cycle of reduction of the denominator (production volumes), which is expressed in the form of a stagflationary trap, a constant annual increase in inflation and a fall in the national currency.

Conclusions

The way out of the stagflationary trap is to create a multi-channel system of lending to the economy, including:

1. Creation of a specialized digital financial instrument only under the demand for investments for the manufacturing industry with full control over the targeted use of the allocated money. At the same time, the rates on such a loan should correspond to the level of profitability of the relevant sectors of the economy and their inherent risks.

2. And secondly, for the purpose of liquidity support, refinancing of banks can be provided, as now, at the base rate, with the condition that these loans will not be used for speculation against tenge.

The main thing in the described scheme is to ensure the repayment and targeted use of the loans provided to expand the production of goods, which will link the demand that increases with the growth of the money supply with a corresponding increase in the supply of the commodity mass. To do this, the National Bank has the necessary tools and control capabilities, as well as to block speculative attacks by foreign speculators. It is only necessary to learn how to apply them, as all successfully developing economies of the world do.

List of literature

1. The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan "New Kazakhstan: the path of renewal and modernization" dated March 16, 2022 / Posted on the official website of the President of the Republic of Kazakhstan at:

<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> 2. Shamsutdinov E. What is inflation targeting and how does it affect the tenge exchange rate? // The article is posted on the Internet at: <https://informburo.kz/cards/chto-takoe-inflyacionnoe-targetirovanie-i-kak-ono-vliyaet-na-kurs-tenge.html>.

3. Does the National Bank of the Republic of Kazakhstan cope with inflation targeting? / Posted on the Internet at:

https://forbes.kz/process/expertise/kak_spravlyaetsya_natsbank_kazahstana_s_inflyatsionnyim_targetirovaniem.

4. The bet is made. Why does Kazakhstan need inflation targeting? / Posted on the Internet at: <https://cdb.kz/sistema/novosti/stavka-sdelana-dlya-chego-kazahstanu-inflyatsionnoe-targetirovanie/>.

5. Glazyev S. About inflation targeting// Economic issues. 2015. - No. 9. – pp.1-12.

6. The policy of the Central Bank is more harmful than sanctions / Interview with S. Glazyev / Posted on the Internet at: <https://glazev.ru/articles/165-interv-ju/66501-politika-tsentrobanka-vrednee-sanktsiy>.

Ж.К. Ромазанов, О.В. Силаева

Қазақстанның ақша-кредит саясатының мәселелері мен перспективалары

Мақалада Қазақстанның ағымдағы АҚША-кредит саясатының тиімділігін талдау және бағалау орындалды. Зерттеу Ұлттық Банктің қолданыстағы монетарлық саясатын қолдану нәтижесінде туындайтын кемшіліктерді анықтауға бағытталған. Республика экономикасының өзекті талаптарына сәйкес оны түзету бойынша ұсынылған шаралар Қазақстанның қаржы жүйесінің неғұрлым тиімді жұмыс істеуіне және елдегі экономикалық өсу мен тұрақтылықты арттыруға ықпал ететін болады. Стагфляциялық тұзақтан шығудың жолы-экономиканы несиелендірудің көп арналы жүйесін құру. Авторлар сипаттаған схемадағы ең бастысы-ақша ұсынысының өсуімен өсіп келе жатқан сұранысты тауар массасын ұсынудың тиісті өсімімен байланыстыратын тауарлар өндірісін

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

кеңейтуге берілген несиелердің қайтарымдылығын және мақсатты пайдаланылуын қамтамасыз ету. Ол үшін Ұлттық банк шетелдік алыпсатарлардың алыпсатарлық шабуылдарын бұғаттау үшін қолда бар бақылау құралдары мен мүмкіндіктерін ұтымды пайдалануы қажет.

Түйін сөздер: қаржы жүйесі, ақша-кредит саясаты, ақша-кредит саясаты, инфляциялық таргеттеу стратегиясы, ақша ұсынысы, инфляция, алыпсатарлық шабуыл, ұлттық валюта бағамы, базалық мөлшерлеме.

Ж.К. Ромазанов, О.В. Силаева

Проблемы и перспективы денежно-кредитной политики Казахстана

В статье выполнен анализ и оценка эффективности текущей денежно-кредитной политики Казахстана. Исследование направлено на выявление недостатков, которые возникают в результате применения действующей монетарной политики Национального банка. Предложенные меры по ее корректировке в соответствии с актуальными требованиями экономики республики будут способствовать более эффективному функционированию финансовой системы Казахстана и повышению экономического роста и стабильности в стране. Выход из stagflationной ловушки заключается в создании многоканальной системы кредитования экономики. Главное в описанной авторами схеме – обеспечение возвратности и целевого использования предоставляемых кредитов на расширение производства товаров, которые свяжут увеличивающийся с ростом денежного предложения спрос соответствующим приростом предложения товарной массы. Для этого Национальному банку необходимо рационально применять имеющиеся у него инструменты и возможности контроля для блокирования спекулятивных атак зарубежных спекулянтов.

Ключевые слова: финансовая система, денежно-кредитная политика, монетарная политика, стратегия инфляционного таргетирования, денежное предложение, инфляция, спекулятивная атака, курс национальной валюты, базовая ставка.

References

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-ZHомarta Tokaeva narodu Kazahstana «Novyj Kazahstan: put' obnovleniya i modernizacii» ot 16 marta 2022 goda / Razmeshchena na oficial'nom sajte Prezidenta Respubliki Kazahstan po adresu: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>.
2. SHamsutdinov E. CHto takoe inflyacionnoe targetirovanie i kak ono vliyaet na kurs tenge? // Stat'ya razmeshchena v seti internet po adresu: <https://informburo.kz/cards/chto-takoe-inflyacionnoe-targetirovanie-i-kak-ono-vliyaet-na-kurs-tenge.html>.
3. Spravlyaetsya li Nacional'nyj bank RK s inflyacionnym targetirovaniem? / Razmeshchena v seti internet po adresu: https://forbes.kz/process/expertise/kak_spravlyaetsya_natsbank_kazahstana_s_inflyatsionnym_targetirovaniem.
4. Stavka sdelana. Dlya chego Kazahstanu inflyacionnoe targetirovanie? / Razmeshchena v seti internet po adresu: <https://cdb.kz/sistema/novosti/stavka-sdelana-dlya-chego-kazahstanu-inflyatsionnoe-targetirovanie/>.
5. Glaz'ev S. O targetirovanii inflyacii// Voprosy ekonomiki. 2015. - №9. – S.1-12.
6. Politika Central'nogo banka vrednee sankcij / Interv'yu s S. Glaz'evym / Razmeshchena v seti internet po adresu: <https://glazev.ru/articles/165-interv-ju/66501-politika-tsentrobanka-vrednee-sanktsiy>.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

МРНТИ 77.03.05

А.В. Trus¹, Y.Y.Goncharov¹*Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan***Physical culture and sports activity in higher education institution.
Ways of optimization**

The relevance of this topic is that new approaches to the formation of personality in society at the present stage of development of society in general are reflected in the physical education of students in particular.

The necessary conditions for the harmonious development of youth are physical activity and sports activities, which have a positive impact on health and should become an important component of the daily activities of modern man.

The author focuses his attention on the fact that physical activity, complex development of physical and mental qualities contributes to the development and creative use of physical culture means in the organization of daily activities, and the formation of proper attitude of students to their own health - this is the main purpose of physical education.

Key words: physical culture and sports activity, student, optimization, self-development.

Introduction

One of the significant shortcomings of the modern educational system in the physical education of students is the lack of such levers of stimulation to physical exercise, which contributed to the formation of their desire for self-development, acquisition of knowledge and skills in the field of physical culture, which would turn them into active subjects of activity [1].

Pedagogical experience and practice of physical education in higher educational institutions testify that there are a number of problems of methodological and practical nature in the issue of attracting students to physical culture and sports activities.

The theoretical and real attitude of students to such activity is very different, thus affecting the state of health, physical development and fitness of students, their value orientations, attitude to their own physical and mental well-being.

The existing system of physical education does not fully solve the problem of physical improvement of student youth in the conditions of society renewal and needs to be corrected.

Ensuring the development of general culture of personality and relieving stress after heavy mental loads is realized through physical exercise and is a necessary link in the formation of knowledge on the theory and methodology of physical education for the possibility of its further use, the development of motivation to engage in physical culture and sports activities.

To date, all pedagogical research of leading specialists in this field is aimed at studying and improving the physical education of students in higher educational institutions.

To optimize the physical education and sports process of students' education, this article considers a number of issues directly related to improving the health of each student.

Among the academic disciplines in higher education, only physical education contains the term "education" in its name. The purpose of the subject is not limited to the development of physical conditioning and health promotion. The essence of this subject provides for the formation of students' physical culture, promotes interest in systematic physical exercise and the use of lifelong means and methods of physical culture development.

An obligatory condition of the educational process is the interaction between the teacher and the student. In physical education there are the best conditions for such interaction and absolute concreteness of teaching physical exercises. Availability of motor function for pedagogical influences creates unique opportunities for educational impact [2].

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

Thus, physical culture as an educational subject of higher educational institutions does not fully perform its important function, namely the formation of the right attitude of a person to their own physical improvement, which, in turn, is characterized by a decline in interest among most students in physical culture and sports activities.

The main part

To the problems of reducing the effectiveness of physical education classes can be attributed the reduction in the number of hours allocated to physical education classes, which are engaged in students only 1, 2 course, the discrepancy between the requirements of the curriculum and the state of the material base of universities, the low level of somatic health of students themselves, their low motivation for physical education. In such conditions, the development of professionally important physical and psychophysiological qualities is significantly slowed down.

Also, the curriculum is limited not only by the volume, but also by the content of classes. It should be noted that the existing control and credit standards are not fulfilled by students. A very deplorable situation is observed - running standards are fulfilled by only a few, a similar situation is observed in long jumps from a place, a little better in exercises for abdominal muscles, this is what concerns young men. The fulfillment of control standards by girls is questioned in principle. And, what is the most incredible and incomprehensible - all this does not bother the current students at all. Although students realize the usefulness of physical activity, but they do not try to realize their potential one hundred percent.

To solve this problem it is necessary to consider two tasks related to the preparation of students for professional activity and organization of independent life:

- 1) by all possible methods to promote disclosure in the students' consciousness of the importance of physical activity for their future;
- 2) to induce and support the appropriate attitude to all structural components of physical education activity, which would help to operate freely the acquired physical education knowledge, to realize skills and abilities in real life.

The solution of these problems will facilitate the process of realization of the conceived, namely the realization by students of all the importance and necessity of physical development.

Teachers of physical education should carefully analyze the educational methods that were used previously and that they intend to use today, in order to attract students to work independently on their physical education and stimulate in them the desire to actively develop and participate in the educational process.

During the performance of exercises, a stable positive experience should be formed, because it is this experience that is an effective means of stimulating independent exercise. It should be remembered that the negative attitude of students to exercise is not a property of personality, but the result of factors in the past.

Thus, physical culture and sports activity is a necessary condition for the harmonious development of students. To date, the interaction between teacher and student in the process of physical education is formal, which does not contribute to the development of the latter's desire for independent improvement [3].

The existing approaches aim at the education of an obedient performer, devoid of creativity, - a person focused on compliance and not able to independently initiate and search for ways to improve their own health. As a result, it affects the standard of living, development and formation of professionally important physical and psychophysiological qualities of students.

Conclusion

The most important conditions for optimizing the process of physical education, contributing to the attraction of students to engage in physical activity, include the actualization of the system of significant needs, motives, interests and a fundamental approach to the didactic content of the content of classes. This is possible in the case of close personal cooperation between the teacher and the student. The instructor should analyze in detail the methods of influence that were used previously and that he uses today, during the involvement of students in physical activity and stimulate in him the ability to actively respond to the educational impact. In the process of performing exercises, a sustainable positive experience should be formed, and this is an effective means of optimizing and stimulating independent exercise [4].

The role of the teacher has an important social function, namely to assist in the spiritual, mental, physical development and education of the individual. His tasks include not only the organization of the educational and cognitive process, but also the organization of health-improving activities of students, systematic solution

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

of tasks to form an active life position. It is such activity in physical education that is decisive in solving problems and achieving the goal.

List of sources used

1. Concept of development of physical culture and sports of the Republic of Kazakhstan until 2025 from January 11, 2016 [Electronic resource].
2. Law “On Physical Culture and Sports” dated July 3, 2014 No. 228-V-ZRK
3. Fedulova, V.V. Prospects for the development of physical culture and sports // Problems and prospects for the development of physical culture and sports. – 2019. – No. 1. – P. 51 – 55.
4. Kharitonov, V.B. Motivation of students to engage in physical culture and sports - necessity and methods of formation / V.B. Kharitonov, G.I. Tarakanova // Materials of the V International Scientific and Methodological Conference “Physical Education and Student Sports”.

А.Б. Трус, Я.Ю. Гончаров

Университеттегі дене шынықтыру және спорттық іс-шаралар. Оңтайландыру жолдары

Бұл тақырыптың өзектілігі жалпы қоғам дамуының қазіргі кезеңінде қоғамда тұлғаны қалыптастыруға жаңа көзқарастар, әсіресе, оқушылардың дене тәрбиесінде көрініс табуында.

Жастардың үйлесімді дамуының қажетті шарттары денсаулыққа жағымды әсер ететін дене шынықтыру және спорттық жаттығулар болып табылады және қазіргі заманғы адамның күнделікті қызметінің маңызды құрамдас бөлігі болуы керек.

Автор өз назарын дене шынықтыру жаттығулары, дене және психикалық қасиеттерді жан-жақты дамыту дене тәрбиесін күнделікті іс-әрекетті ұйымдастыруда шығармашылықпен пайдалануға және дамытуға ықпал ететіндігіне, ал оқушылардың өз денсаулығына деген лайықты көзқарасын қалыптастыруға бағытталған. дене тәрбиесінің негізгі мақсаты.

Кілт сөздер: дене шынықтыру және спорттық іс-шаралар, студент, оңтайландыру, өзін-өзі дамыту.

А.Б. Трус, Я.Ю. Гончаров

Физкультурно-спортивная деятельность в ВУЗе. Пути оптимизации

Актуальность данной темы состоит в том, что новые подходы к формированию личности в обществе на современном этапе развития общества в целом отражаются на и физическом воспитании студентов в частности.

Необходимыми условиями гармоничного развития молодежи являются физическая активность и спортивная деятельность, которые оказывает положительное влияние на здоровье и должны стать важной составляющей повседневной деятельности современного человека.

Автор акцентирует свое внимание на том, что физическая активность, комплексное развитие физических и психических качеств способствует развитию и творческому использованию средств физической культуры в организации повседневной деятельности, формирование надлежащего отношения студентов к своему собственному здоровью - это и есть основная цель физического воспитания.

Ключевые слова: физкультурно - спортивная деятельность, студент, оптимизация, саморазвитие.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

Список использованных источников

1. Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года от 11 января 2016 года [Электронный ресурс].
2. Закон «О физической культуре и спорте» от 3 июля 2014 года № 228-V-ZRK
3. Федулова, В.В. Перспективы развития физической культуры и спорта /В.В. Федулова // Проблемы и перспективы развития физической культуры и спорта. – 2019. – № 1. – С. 51 – 55.
4. Харитонов, В.Б. Мотивация студентов к занятиям физической культурой и спортом - необходимость и методы формирования / В.Б. Харитонов, Г.И. Тараканова // Материалы V Международной научно-методической конференции «Физическое воспитание и студенческий спорт».

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

МРНТИ 77.03.05

Р.К. Колесникова

*КеАҚ «Қарағанды Индустриялық Университеті», Қазақстан, Теміртау***Дене тәрбиесі және спорт саласын цифрландыру**

Бүгінгі таңда адам өмірінің барлық саласында әртүрлі ауқымды өзгерістер орындалуда. Бұл өзгерістерде жылдам цифрландыру маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада спортты айтарлықтай өзгертетін спорттағы инновациялық өзгерістердің негізгі бағыттары қарастырылады, бұл оның құрылымына әртүрлі технологиялық процестерді енгізуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: спорт, спортты цифрландыру, инновациялық технологиялар, спорттық технологиялар нарығы, талдау, мониторинг.

Бүгінгі таңда әлеуметтік даму үдерісі жаһандық цифрландырумен тікелей байланысты. Цифрлық технологиялар тез қарқын алып, адамзат үшін маңызды басымдылықтың біріне айналуда. Олар бірегейлік пен іске асыру жылдамдығына негізделген, бұл олардың адам өмірінің барлық салаларында сұранысқа ие болуының негізгі себептерінің бірі болып табылады.

Сонымен, инновациялық технологияларды қолданбайтын өміріміздің ең болмағанда бір саласын табу қиындап барады. Бұл жағдайда спорт саласы ерекше емес. Спорт саласындағы цифрландыру үдерісінің бірнеше негізгі бағыттары бар. Бұл – білікті кадрларды дайындау, бәсекеге қабілетті іс-шаралар, оқыту, бұқаралық іс-шараларды оңтайландыру, спорт нысандарын басқару сапасын арттыру және киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету. Технологиялардың әртүрлі түрлерін енгізу жаттығу процесін ұйымдастырудан бастап, спортшыларды сауықтыру және емдеу процесіне дейін нақты ақпаратты алуға көмектеседі. Осылайша, аталған салалардың әрқайсысының инновациялық технологияларды енгізудің өзіндік ерекшеліктері бар және олардың әрқайсысы цифрландыру процесінің әртүрлі кезеңдерінде.

Сарапшылардың болжауынша, спорттық технологиялар нарығы 2026 жылға қарай шамамен \$45 млрд болады [1]. Әлемдегі барлық ірі спорт клубтары сандық модернизацияның әртүрлі стратегияларын жүзеге асыруда, спорт комитеттері спорттық медицина және нейротехнология саласындағы әзірлемелермен айналысатын ғылыми орталықтармен тығыз байланыста жұмыс істейді.

Дене шынықтыру және спорт саласында цифрлық технологияларды қолдану осы саладағы қолданыстағы білім беру тәжірибесінің мазмұнын өзгерте алады. Цифрлық технологиялар спортшылардың хабардарлығын арттыруға көмектеседі. Жасанды интеллект командалардың немесе спортшылардың көрсеткіштерін талдайды және көрсеткіштер негізінде жаттығу жоспары мен қалпына келтіру жоспарын әзірлейді. Жасанды интеллектті пайдалану өте озықты және пайдалы. Спортшылар жақсы ойнау үшін ақпаратты білуді қалайды. Төрешілерге даулы жаңдай кезінде шешімдер қабылдауға көмектесу үшін жанкүйерлер өздерінің сүйікті клубтарымен және сүйікті спортшыларымен байланыста болғысы келеді. Жасанды интеллект барлығына осы мәселелерді шешуге көмектеседі.

Жасанды интеллект бүгінде бүкіл әлемде әртүрлі салаларда және әртүрлі мақсаттарда қолданылады. Жасанды интеллектті қолдану белсенді дамып келеді. Қазіргі уақытта үкімет жасанды интеллект саласындағы зерттеулерді және оны өмірдің барлық салаларында пайдалануды белсенді түрде ынталандыруда. Жасанды интеллект спорт пен дене шынықтыруда спорт клубтарының шығындарын оңтайландыратын және жарақат алған спортшылардың денсаулығын сақтайтын қуатты болжау құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Жасанды интеллект көмегімен жаттықтырушылар ойыншылардың нақты қасиеттерін және бұл қасиеттерді командада қалай пайдалануға болатынын бағалай алатын деректерді талдайтын мамандардан көмек ала алады. Сондай-ақ жасанды интеллект жанкүйерлерге белсенді жеке өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Болашақта жанкүйер енді жай жанкүйер емес, олар команда мүшелері танитын белгілі бір жанкүйер бейіні бар

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

нақты адам болады. Жасанды интеллект көмегімен клубтар, спортшылар мен командалар әр өзара әрекеттесу кезінде жанкүйерлерін жақсы таниды.

Бұл мақалада дене шынықтыру және спорт саласындағы ең маңызды технологияларды қарастырамыз.

Шешім қабылдауды қолдау жүйелері. Көптеген жаттықтырушылар штабтары өз жұмысында жасанды интеллектке негізделген шешімдер қабылдауды қолдаудың әртүрлі жүйелерін пайдаланады, бұл командалардың, сондай-ақ жеке ойыншылардың көптеген көрсеткіштерін талдауға көмектеседі. Олар сонымен қатар ең жақсы оқыту стратегияларын жасауға және нақты уақытта жылдам шешім қабылдауға көмектеседі. Мысалы, хоккейде, футболда, гандболда, баскетболда жасанды интеллект арқылы жақсы ойыншыларды табатын қызметтер бар.

Нақты уақытта спорт көрсеткіштерін талдау технологиялары. Спортқа қомақты демеушілік қаржы түсетін жағдайда спортшылардағы жарақаттарды жою және қалпына келтіру әдістері ерекше маңызды. Сондықтан олардың алдын алу үшін оларды есептей білу маңызды. Ол үшін медициналық қызметтер түрлі киілетін құрылғылар мен смарт жабдықтарды пайдалана отырып, нақты уақыт тәртіпте спортшылардың жағдайын талдайды. Алынған деректер кейінірек талдауға оңай болатын деректер топтамасы түрінде бір серверге беріледі. Мысалы, спортшылар eTextile материалдарынан жасалған формаларды пайдаланады. Ол бұлшықет талшықтарының күйі, жүрек соғу жиілігі, сондай-ақ спортшылардың әрекеттерінің қарқындылығы туралы деректерді беруді қамтамасыз етеді. Бұл деректерді алу спортшылардың өнімділігі мен төзімділігін терең талдауға, әрбір спортшыға жеке дайындық жоспарын жасауға және ескерту сигналдарын ерте кезеңде анықтауға мүмкіндік береді, ал егер олар анықталған кезде, оңалту процесін бақылауға мүмкіндік береді [2]

Сенсорлар. Сенсорлар заманауи спортта қолдануы өте кең. Олар футбол доптарында, теннис ракеткаларында, фитнес-трекерлерде, хоккей таяқтарында, бассейндердің бүйірлерінде, шаналарда, жабдықтарда және т.б. Сенсорларды пайдалану жаттықтырушылар құрамына алынған деректерді талдауға және ойынның жеке аспектілерін жақсартуға көмектеседі. Биометрика қандағы оттегі деңгейін, қан қысымын, стрессті, соққы күшін, ұшу жолын, айналу күшін және т.б. бақылауға көмектеседі. AdidasMiCoach спорттық жабдықтарындағы технологиялар. Бұл жоба, атап айтқанда, спортшының алаңдағы әрекеттері туралы барлық қажетті ақпаратты жинайтын чипі бар кроссовкаларға арналған. Ол нақты уақыт тәртібінде алынған деректерді бақылауға және талдау және одан әрі оқу жоспарын құру үшін тренерлер мен медицина қызметкерлерінің негізгі компьютеріне жіберуге қабілетті.

Виртуалды және толықтырылған шынайы технологиялар. Бұл технологияларды қолдану оқытуды жоспарлау мен орындауды кеңейтуге ықпал етеді. Олар маусым бойы спортшылардың функционалдық жағдайын сақтаудың тағы бір механизмі болып табылады. Иммерсиондық технологиялардың арқасында спортшылар іс жүзінде ойынды ойнаудың әртүрлі тактикалық аспектілерін және т.б.

Геномды өңдеу. Бүгінгі таңда спорт саласындағы ең перспективалы технология адам геномын өңдеу болып табылады. Бұл саладағы әзірлемелер спортшылардың төзімділігін, жылдамдығын, реакциясын және т.б. арттыру үшін адамның әртүрлі биологиялық сипаттамаларын өзгертуге мүмкіндік береді. Бірақ мұндай технология түрін шамадан тыс пайдаланудың алдын алу үшін оларды анықтауға көмектесетін тестілеу және допинг-бақылау технологиялары әзірленуде.

5G негізіндегі спорттық жарыстарды көрсету технологиялары. Біз барлығымыз жақсы білеміз, COVID-19 пандемиясы біздің өміріміздің барлық салаларына әсер етті және спорт ерекшелік емес. Көптеген спорттық шаралар кейінге қалдырылды немесе мүлде өтпей қалды. Трибуналар босап, жанкүйерлерді алыстан ақша табу қажет болды. Сондықтан 5G негізіндегі жарыстарды көрсету технологиялары әзірленді, бұл спорт клубтары мен федерацияларға билет сатылымының төмендеуінен түсетін кірісті жоғалтпауға айтарлықтай көмектесті, ал жанкүйерлер үшін бұл жүйе процеске толықтай енуге және қатысуға ықпал етті.

Фото мәре. Жарыстарда бейнебақылаудан басқа, фотосуреттер де белсенді қолданылады. Ол спортшылардың мәреге шығу тәртібін алуға, сондай-ақ сызықты кесіп өткен спортшылардың өнерін ерекше дәлдікпен көрсетуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда бар фотосуреттерді аяқтау жүйелері таймердің іске қосу сигналымен дерлік тамаша синхрондалған.

Ақылды сағаттар. Тіпті спортпен айналысатын адамдар да смарт сағаттар арқылы өздерінің өмірлік белгілерін бақылауға тырысады. Бұл сағат тек уақытты көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар жүрек соғу жиілігін, тыныс алу жиілігін, қан қысымын, қанның қанықтылығын және тіпті адам ағзасында стресстің болуын көрсетеді. Олар сонымен қатар жаттығу процесінде таптырмас

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

көмекшілерге айналатын әртүрлі спорттық қосымшаларды пайдалануға мүмкіндік береді. Мұндай сағаттың көмегімен спорт кезінде сіздің жағдайыңызды бақылау өте оңай, бұл жаттығу процесінде денеге жүктемені реттеуге көмектеседі.

Ақылды таразылар. Құрылымының бұл түрі салмақты, дене салмағының индексін (ВМІ), денедегі май мен бұлшықет массасының үлесін және т.б. дәл анықтауға қабілетті. Таразының жаңа түрі салмақтан бастап салмаққа дейінгі көптеген статистикалық көрсеткіштерді және үлгерім диаграммаларын көрсетуге қабілетті.

Осылайша, қорытындылайтын болсақ, спорт қауымдастығы өз қызметінде цифрлық технологияларды қолдануға көбірек бейім екенін көреміз. Цифрландыру адамдарды спортпен айналысуға және салауатты өмір салтын ұстануға шақыратын оқу процесінің қауіпсіздігі мен ұтымдылығына оң әсер етеді. Сондай-ақ, спортқа инновациялық технологияларды енгізу әлеуеті керемет және жыл сайын артып келе жатқанын байқаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Чекашева, Д. В. Современные технологии в спорте / Д. В. Чекашева, Л. А. Мокиева // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: Сборник статей по материалам XXXIII студенческой международной научно-практической конференции, Россия, г. Новосибирск, 16 июня 2015 г. / редкол.: Дмитриева Н.В — Новосибирск: Изд. «СибАК». — 2015. — № 6 (33) — 442–456с.

2. Николаенко, М. Н. Цифровизация образования: перспективы и проблемы / М. Н. Николаенко // VIII Международная научно-практическая конференция «Инвестиции, строительство, недвижимость как материальный базис модернизации и инновационного развития экономики», 2018. – 599-602с.

Р.К. Колесникова

Цифровизация в физической культуре

На сегодня во всех сферах жизни человека происходят различные масштабные изменения. Важную роль в этих изменениях играет стремительная цифровизация. В данной статье рассмотрены основные направления инновационных преобразований в спорте, которые существенно меняют спорт, позволяя внедрять в его структуру различные технологические процессы.

Ключевые слова: спорт, цифровизация спорта, инновационные технологии, рынок спортивных технологий, анализ, мониторинг.

Р.К. Колесникова

Digitalization in physical culture and sport

Today, various large-scale changes are taking place in all spheres of human life. Rapid digitalization plays an important role in these changes. This article discusses the main directions of innovative transformations in sports, which significantly change sports, allowing various technological processes to be introduced into its structure.

Keywords: sports, digitalization of sports, innovative technologies, sports technology market, analysis, monitoring.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

The language of the literature used

1. Chekasheva, D. V. Modern technologies in sports / D. V. Chekasheva, L. A. Makeeva // scientific community of students of the XXI century. Humanities: a collection of articles based on the materials of the XXXIII Student International Scientific and practical conference, Russia, Novosibirsk, June 16, 2015 / Ed.: Dmitrieva N. V.-Novosibirsk: ed. "Shibak". — 2015. - № 6 (33) — 442– 456с.

2. Nikolaenko, M. N. Digitalization of education: prospects and problems / M. N. Nikolaenko // VIII International Scientific and practical Conference "Investments, construction, Real estate as a material base for modernization and innovative development of the economy", 2018. - 599-602s.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

МРНТИ 77.03.07

О.В Мелешко

*Қарағанды индустриялық университеті, Теміртау, Қазақстан
E-mail.ru: o.meleshko@ttu.edu.kz***Виды физических нагрузок**

Физические упражнения – необходимый компонент в самосовершенствовании, как средство сохранения здоровья и работоспособности. Любой вид мягкой спортивной нагрузки полезен, если выполнять упражнения правильно. Физическая активность, а также физические нагрузки являются важнейшим фактором в здоровье и благополучии человека. Физические нагрузки, которые разнообразны и имеют различные направления, способствуют укреплению мышц, улучшению кардиоваскулярной системы и повышению общего уровня физической подготовки. Систематическое занятие физической культурой приводит к привыканию человеческого организма к выполняемой физической работе. Благодаря эффективности тренировок у человека изменяются мышечные ткани и различные органы, что и приводит к повышению физической подготовки. В статье рассматривается эффективность физических нагрузок, а также их виды. Выявлены главные факторы эффективности тренировок, благодаря которым улучшается состояние здоровья, и повышается физическая подготовка человека. Данная статья посвящена различным видам физических нагрузок и их воздействию на человеческий организм.

Ключевые слова: дыхательная система, кислород, выносливость, силовые нагрузки, масса мышц, отягощения, силовые упражнения.

1. **Аэробные нагрузки:** Аэробные нагрузки во время физических упражнений относятся к видам тренировок, которые стимулируют сердечно-сосудистую систему и дыхательную систему, увеличивая потребление кислорода организмом. Эти упражнения включают в себя продолжительные периоды умеренной или высокой интенсивности, которые выполняются в течение продолжительного времени, обычно не менее 20-30 минут непрерывной активности.

Примеры аэробных упражнений включают бег, ходьбу, плавание, велосипед, греблю, аэробику и многие другие формы кардио-тренировок. Важной характеристикой аэробных упражнений является то, что они используют кислород в качестве основного источника энергии, что позволяет увеличить выносливость и улучшить работу сердечно-сосудистой системы.

2. **Силовые нагрузки:** Силовые нагрузки во время физических упражнений направлены на увеличение силы и массы мышц. Они часто включают в себя работу с отягощением, такими как гантели, штанги, упоры и другие приспособления. Цель силовых упражнений - создание определенного сопротивления для мышц, что стимулирует их рост и увеличивает силу.

Примеры силовых упражнений включают в себя жим штанги, приседания, подтягивания, отжимания, тягу, пресс и многие другие. Эти упражнения могут быть направлены на различные группы мышц, включая грудные, спинные, ноги, плечи, руки и корпус.

Ключевой принцип силовых тренировок - прогрессивная нагрузка, то есть постепенное увеличение веса или интенсивности тренировок с течением времени. Это стимулирует адаптацию мышц к нагрузке, приводя к их росту и укреплению. Силовые тренировки могут также улучшать костную плотность, суставную гибкость и общее здоровье.

3. **Гибкостей нагрузки:** Гибкость и подвижность играют важную роль в укреплении мышц и суставов, предотвращении травм и улучшении осанки. Гибкостные упражнения, такие как растяжка, йога и пилатес, помогают развивать гибкость и расслабляют мышцы, уменьшая риск возникновения мышечных спазмов и повреждений связок.

4. **Балансовые нагрузки:** Упражнения на равновесие и координацию помогают улучшить устойчивость и стабильность тела. Это важно для предотвращения падений и травм, особенно у

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

пожилых людей. Балансовые тренировки включают стояние на одной ноге, работу на балансировочных платформах, использование специальных упражнений для улучшения координации движений.

5. Скоростные нагрузки: Тренировки на развитие скорости и реакции направлены на улучшение способности быстро реагировать на внешние стимулы и выполнить максимально быстрое движение. Это может включать в себя упражнения, направленные на ускорение старта, реализацию быстрых передвижений и улучшение реакции на сигналы.

6. Кардио-нагрузки: Кардио-нагрузки, также известные как кардиоваскулярные тренировки, направлены на улучшение работы сердечно-сосудистой системы. Эти упражнения, такие как бег, плавание, скакалка, велосипед и аэробика, увеличивают частоту сердечных сокращений, улучшают кровообращение и способствуют сжиганию калорий.

7. Нагрузки для выносливости: Тренировки для увеличения выносливости направлены на продолжительность выполнения физических упражнений без утомления. Они включают в себя длительные пробежки, плавание на длинные дистанции, марш-броски с рюкзаком и другие упражнения, требующие высокой выносливости.

8. Функциональные нагрузки: Функциональные тренировки ориентированы на улучшение способности выполнять ежедневные движения и задачи. Они включают в себя упражнения, имитирующие естественные движения тела, такие как подъемы, тяги, приседания и повороты, а также работу с различными видами оборудования, например, медицинскими мячами, TRX и балансными досками.

9. Статические нагрузки: Статические тренировки направлены на укрепление мышц и улучшение стабильности без использования движения. Это включает в себя упражнения, при которых мышцы контактируются и держат определенное положение в течение продолжительного времени, например, статические упражнения для корпуса, планка и стойка на одной ноге.

10. Анаэробные нагрузки: Анаэробные тренировки направлены на увеличение силы и мощности мышц за счет коротких, интенсивных упражнений. Это может включать в себя подъемы тяжестей, интенсивные интервальные тренировки, быстрые скоростные упражнения и другие виды тренировок, которые требуют максимального усилия за короткое время.

Значимый фактором здорового образа жизни является оздоровительная физкультура. Его основная цель - всестороннее развитие организма, его восстановление после усталости от различных физических и психических нагрузок, сохранение здоровья и положительного эмоционального состояния.

Принцип оздоровительной ориентации является одним из основных в физическом воспитании, его основное значение заключается в достижении максимального оздоровительного эффекта от физической активности. Несмотря на кажущуюся простоту этого принципа, на практике его реализация сопряжена с определенными трудностями. Это связано с тем, что планирование программ физического воспитания включает в себя материал, который раскрывает только те цели образования, в соответствии с которыми необходимо обучать двигательным действиям и развивать физические качества. Поэтому содержание обучения и методические подходы неадекватно отражают принцип оздоровительной ориентации, ограничивая тем самым использование оздоровительной физкультуры в процессе физического воспитания и самообразования.

В последние годы все чаще поднимается вопрос о современных способах и методах укрепления физического и психического состояния. Это в основном связано с тем, что сегодня, в век технического прогресса, когда снижение уровня здоровья населения становится все более очевидным, происходит рост психических стрессов и, как следствие, снижение физической активности.

Заключение

Разнообразие физических нагрузок не только обеспечивает полноценное развитие организма, но и делает тренировки более интересными и эффективными. Комбинирование различных видов тренировок помогает поддерживать мотивацию, предотвращать привыкание и достигать разнообразных физических целей. При этом важно помнить о правильной технике выполнения упражнений, регулярности тренировок и соблюдении рекомендаций по безопасности. Разнообразие - ключ к успешной и приятной физической активности.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»*Список использованных источников*

1. Янсон, Ю. А. Физическая культура в школе. Научно – педагогический аспект. Книга для педагога / Ю.А. Янсон. – М.: Феникс, стр.2013 – 124 стр.
2. Физическая культура и физическая подготовка: Учебник. / Под ред. В.Я. Кикотя, И.С. Барчукова. – М.: ЮНИТИ, 2015- 57 стр.
3. Копылов, Ю. А. Система физического воспитания в образовательных учреждениях / Ю.А. Копылов, Н.В. Полянская. – М.: Арсенал образования, 2017-81 стр.
4. Максачук, Е. П. Актуализация формирования спортивной культуры личности молодого поколения / Е.П. Максачук. – М.: Спутник +, 2015- 23 стр.
5. Азаренко, Л. Д. Оздоровительные основы физических упражнений / Л.Д. Назаренко. – М, 2017- 17 стр.,

О.В Мелешко

Дене белсенділігінің түрлері

Дене шынықтыру - денсаулықты сақтау және өнімділікті сақтау құралы ретінде өзін-өзі жетілдірудің қажетті құрамдас бөлігі. Жаттығуларды дұрыс орындасаңыз, жұмсақ спорттың кез келген түрі пайдалы. Дене белсенділігі мен жаттығулар адам денсаулығы мен әл-ауқатының маңызды факторы болып табылады. Өртүрлі және әртүрлі бағыттағы физикалық белсенділік бұлшықеттерді нығайтуға, жүрек-тамыр жүйесін жақсартуға және дене шынықтырудың жалпы деңгейін арттыруға көмектеседі. Жүйелі дене шынықтыру адам ағзасының орындалатын дене еңбегіне дағдылануына әкеледі. Жаттығудың тиімділігінің арқасында адамның бұлшықет тіндері мен әртүрлі мүшелері өзгереді, бұл физикалық дайындықтың жоғарылауына әкеледі. Мақалада дене белсенділігінің тиімділігі, сондай-ақ оның түрлері қарастырылады. Жаттығу тиімділігінің негізгі факторлары анықталды, соның арқасында денсаулық жағдайы жақсарады және адамның физикалық дайындығы артады. Бұл мақала дене белсенділігінің әртүрлі түрлеріне және олардың адам ағзасына әсеріне арналған.

Кілт сөздер: тыныс алу жүйесі, оттегі, төзімділік, күш жүктемелері, бұлшықет массасы, салмақтар, күш жаттығулары.

O. V Meleshko

Types of physical activity

Physical exercise is a necessary component in self-improvement, as a means of maintaining health and performance. Any type of soft sports activity is beneficial if you do the exercises correctly. Physical activity and exercise are a critical factor in human health and well-being. Physical activity, which is varied and has different directions, helps strengthen muscles, improve the cardiovascular system and increase the overall level of physical fitness. Systematic physical training leads to the human body becoming accustomed to the physical work being performed. Thanks to the effectiveness of training, a person's muscle tissue and various organs change, which leads to increased physical fitness. The article discusses the effectiveness of physical activity, as well as its types. The main factors of training effectiveness have been identified, thanks to which health status improves and a person's physical fitness increases. This article is devoted to various types of physical activity and their effects on the human body.

Key words: respiratory system, oxygen, endurance, strength loads, muscle mass, weights, strength exercises.

Раздел 4. «Социально-гуманитарные науки Экономика»

List of sources used

1. Yanson, Yu. A. Physical education at school. Scientific and pedagogical aspect. Book for teachers / Yu.A. Janson. – М.: Phoenix, 2013- 124 p.
2. Physical culture and physical training: Textbook. / Ed. V.Ya. Kikotya, I.S. Barchukova. – М.: UNITY, 2015 – 57 p.
3. Kopylov, Yu. A. System of physical education in educational institutions / Yu. A. Kopylov, N.V. Polyanskaya. – М.: Arsenal of Education, 2017 – 81 p.
4. Maksachuk, E. P. Actualization of the formation of sports culture of the personality of the young generation / E. P. Maksachuk. – М.: Sputnik +, 2015 – 23 p.
5. Azarenko, L.D. Health-improving basics of physical exercises / L.D. Nazarenko. – М, 2017-17 p.

Раздел 5

Химия

Раздел 5. «Химия»

MRNTI 31.21.18

R.K. Zhaslan¹, S.K. Kabieva¹, F.Zh. Abilkanova¹, A.Zh. Mereke¹, G.A. Erkinova¹¹ NJSC «Karaganda Industrial University»
(E-mail: r.zhaslan@ttu.edu.kz)**Study on the influence of iron particle size on primary coal tar**

This study aims to investigate how iron particle size affects fraction yield at different temperatures (up to 200°C and 200-300°C) in catalytic hydrodynamic and hydrogenation processes of primary coal tar. Various sizes of iron particles were added to the resin and processed at different temperatures. After analyzing the obtained products, it was found that the size of iron particles affects the yield of the fraction under various processing conditions. The data obtained allow us to conclude that the average particle size of nanocatalyst iron particles in the range from 10 to 50 nm has a positive effect on the yield of light and medium fractions from primary hydrogenation product. coal tar and the individual chemical composition of the above-mentioned fractions. The results obtained can be used to optimize coal tar processing processes in industry.

Key words: iron, coal tar, nanocatalysts, resin, chemical synthesis, fuel hydrogenation, fraction, hydrogenation.

Introduction

The study of the effect of iron particle size on the fraction yield during catalytic hydrodynamic and hydrogenation processing of primary coal tar is relevant in the context of the search for effective and environmentally friendly methods for processing hydrocarbon raw materials. Given the growing interest in the use of hydrocarbons in fuel production, chemical industry and other industries, optimization of coal tar processing processes has become an important task [1-3].

From literary sources [4,5] it is known that nanocatalysts are more effective in the process of hydrogenation of solid and heavy hydrocarbon feedstocks compared to known catalysts. The authors of [4] found that the particle sizes of nanocatalysts affect the activity and selectivity in the process of hydrogenation of model organic compounds.

Methods and materials

To find the optimal average size of iron particles, nanocatalysts for the yield of fractions up to 200°C and 200-300°C during the hydrodynamic action of primary coal tar were carried out on a laboratory installation GDN-1, and the hydrogenation of primary coal tar was carried out under autoclave conditions. Screenings of nanocatalysts β -FeOOH and Fe₃O₄ were carried out using sieves and the following fractions were selected: 0-0,075 mm; 0-0,1 mm; 0-0,15 mm and 0-0,2 mm. The average particle diameter sizes of the selected fractions of nanocatalysts were determined in water using a laser particle size detector. The average size of iron particles in β -FeOOH and Fe₃O₄ nanocatalysts for the selected ones was: 10 nm (0,075 mm), 25 nm (0,1 mm), 30 nm (0,15 mm) and 50 nm (0,2 mm).

Results and discussion

It has been established that the nature of the change in the yield of the fraction up to 200°C and 200-300°C during the catalytic-hydrodynamic effect on primary coal tar is symbiotic for the β FeOOH and Fe₃O₄ nanocatalysts. Preliminary experiments on the hydrogenation of the light fraction of primary coal tar showed that the average particle size of the Fe₃O₄ nanocatalysts does not have a significant effect on the yield of the light and medium fraction from the hydrogenate. Only the β -FeOOH nanocatalyst was used in the experiments. When the average particle size changes from 10 to 25 nm, the highest yield of the light fraction is observed from 6.5 to 17.6%, and the yield of the middle fraction from primary coal tar similarly increases from 16 to

Раздел 5. «Химия»

17.6% during the hydrodynamic effect on primary coal tar. With an increase in the average size of iron particles, the yield of the fraction from the hydrogenated product changes extremely: with an average size of iron particles of 25 nm for the yield of the light and medium fractions, a local maximum appears (Table 1), the lowest fraction yield is observed in the range from 30 to 50 nm.

Table 1 - Effect of the average particle size of the nanocatalyst β FeOOH on the yield of light and medium fractions from the hydrogenation of primary coal tar (hydrodynamic heating).

№	Average particle size of iron nanocatalyst β FeOOH, nm	Yield of light and medium fractions from primary coal tar hydrogenation product, wt %	
		up to 200 ⁰ C	200-300 ⁰ C
1	Without catalyst	2.5	13.0
2	10	6.5	16.0
3	25	12.6	17.6
4	30	7.4	16.0
5	50	5.2	14.4

The results presented in Table 1 on the catalytic-hydrodynamic effect showed that the average particle size of the iron nanocatalyst affects not only the yield of light and medium fractions from the hydrogenation product, but also the qualitative and quantitative composition of the resulting liquid products. Figures 1-2 show chromatograms of the light and medium fractions obtained from the hydrogenation of primary coal tar. As can be seen from the data presented in figure 1 and table 1, the average size of iron particles affects the distribution of paraffin and aromatic hydrocarbons and phenols and phenol-containing substances. It should be noted that in the light fraction the content of aromatic hydrocarbons (benzene, o.xylene, methyl-1-propylbenzene, etc.) increases quite significantly from 0.5 to 4.7%, with an increase in the average size of iron particles from 10 to 30 nm. The amount of paraffin hydrocarbons similarly increases from 0.2 to 5.7%, the concentration of phenols does not decrease significantly from 18.1 to 17.2. In the 200-300⁰C fraction, the concentration of aromatic and paraffin hydrocarbons similarly increases, depending on the average size of the nanocatalyst iron particles. In addition, the content of decane and dodecane increases from 0.2 to 1.1 and 0.1 to 1.5%, respectively.

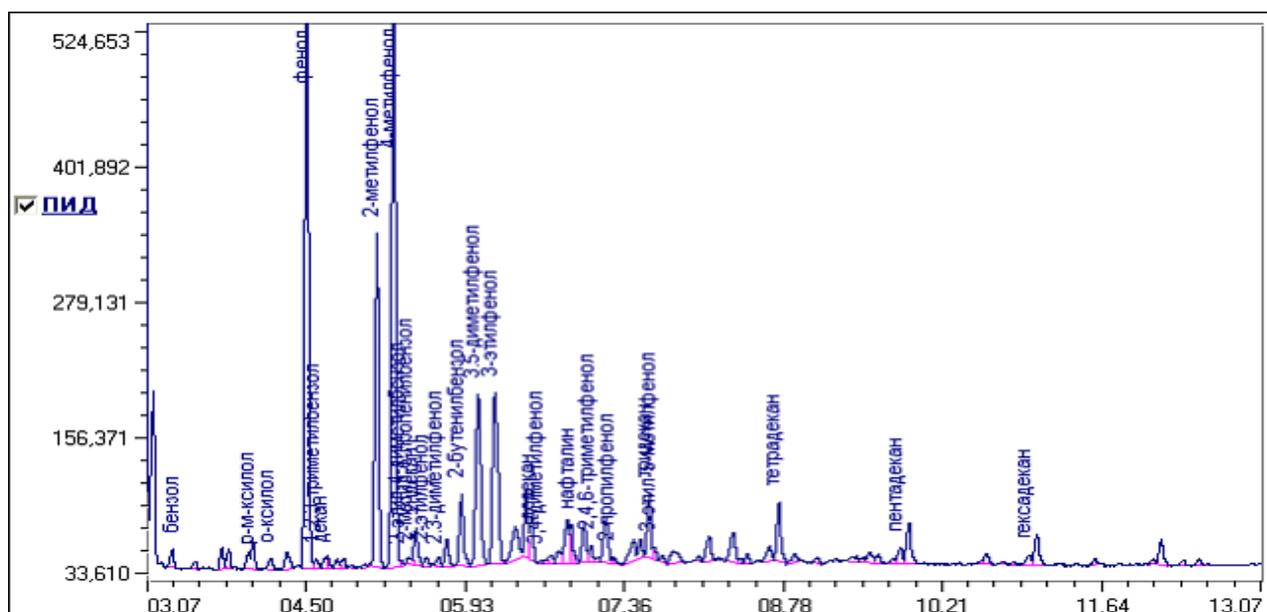

Figure 1 - Chromatogram of the fraction up to 200⁰C (average iron particle size 25 nm)

Раздел 5. «Химия»

hydrogenation of primary coal tar and on the individual chemical composition of the above-mentioned fractions.

References

- 1 Li Ch., Zhao X., Wang A., Huber G.W. Catalytic transformation of lignin for the production of chemicals and fuels // Chemical Reviews. – 2015. – Vol. 115. – P. 451 – 471.
- 2 Ma Zh., Li S., Dong X., Li M., Liu Gh. Recent advances in characterization technology for value-added utilization of coal tars // Fuel. – 2022. – Vol. 334. – P. 1020-1025.
- 3 Yuan Y., Li D., Zhang L., Zhu Y. Development, status, and prospects of coal tar hydrogenation technology // Energy Technology. – 2016. – Vol.4. – P.1-12. DOI: 10.1002/ente.201600184.
- 4 Kadiev Kh.M., Khadzhieva S.N. Synthesis and application of polyfunctional catalyst nanoparticles for hydroconversion of natural bitumen // Neftekhimiya. -2014.- Vol.53, №5. – P.337-348.
- 5 Ma Fengyan, Su Xintai// Hydrogenation of the model object in the presence of nanocatalysts// Vestnik of KarSU, Chemistry Series. -2013. -№3(71). –P.57-59.

Р.Қ. Жаслан, С.К. Кабиева, Ф.Ж. Абилканова, А.Ж. Мереке, Г.А. Еркинова

Бастапқы көмір шайырына темір бөлшектерінің мөлшерінің әсерін зерттеу

Бұл зерттеу жұмысы темір бөлшектерінің мөлшері бастапқы көмір шайырының каталикалық гидродинамикалық және гидрогенизациялық өңдеу процестерінде әртүрлі температурада (200°C және 200-300°C дейін) фракцияның шығуына қалай әсер ететінін зерттеуге бағытталған. Шайырға темір бөлшектерінің әртүрлі өлшемдері қосылды және әртүрлі температурада өңделді. Алынған өнімдерді талдағаннан кейін темір бөлшектерінің мөлшері әр түрлі өңдеу жағдайында фракцияның шығуына әсер ететіндігі анықталды. Нәтижелер 10-нан 50 нм аралығындағы нанокатализатор темір бөлшектерінің орташа мөлшерінің жеңіл және орташа фракцияның бастапқы көмір шайырының гидрогенизатынан шығуына және жоғарыда аталғандардан жоғары жеке химиялық құрамға оң әсері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Фракциялар. Алынған нәтижелер өнеркәсіптегі көмір шайырын өңдеу процестерін оңтайландыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: темір, көмір шайыры, нанокатализаторлар, шайыр, химиялық синтез, отынды гидрлеу, фракция, гидрогенизация.

Р.К. Жаслан, С.К. Кабиева, Ф.Ж. Абилканова, А.Ж. Мереке, Г.А. Еркинова

Исследование влияния размерности частиц железа на первичную каменноугольную смолу

Данное исследование направлено на изучение того, как размер частиц железа влияет на выход фракции при различных температурах (до 200°C и 200-300°C) в процессах каталитической гидродинамической и гидрогенизационной обработки первичной каменноугольной смолы. Различные размеры частиц железа были добавлены к смоле и подвергнуты обработке при различных температурах. После анализа полученных продуктов было установлено, что размер частиц железа оказывает влияние на выход фракции при различных условиях обработки. Полученные данные позволяют сделать вывод о положительном влиянии величины среднего размера частиц железа нанокатализатора в интервале от 10 до 50 нм на выход легкой и средней фракции из

Раздел 5. «Химия»

гидрогенизата первичной каменноугольной смолы и на индивидуальный химический состав выше названных фракции. Полученные результаты могут быть использованы для оптимизации процессов обработки каменноугольной смолы в промышленности.

Ключевые слова: железо, каменноугольная смола, нанокатализаторы, смола, химический синтез, гидрирование топлива, фракция, гидрогенизация.

Используемый литературы

- 1 Лич., Чжао Х., Винг А., Хубер Г.В. Каталитическая трансформация знаний для производства химических веществ и топлива // Химические обзоры. – 2015. – Том 115. – С. 451 – 471.
- 2 Ма Ж., Ли С., Донг Х., Ли М., Лю Г. Х. Последние достижения в технологии определения характеристик для использования каменноугольных гудронов с добавленной стоимостью // Топливо. – 2022. – Т. 334. – С. 1020-1025.
- 3 Юань Ю., Ли Д., Чжан Л., Чжу Ю. Развитие, состояние и перспективы технологии гидрирования каменноугольной смолы // Энергетические технологии. – 2016. – Том 4. – С.1-12. DOI: 10.1002/ente.201600184.
- 4 Кадиев Х.М., Хаджиев С.Н. Синтез и применение наночастиц полифункционального катализатора для гидроконверсии природного битума // Нефтехимия. -2014.- Т.53, №5. – С.337-348.
- 5 Ма Фэн Янь, Су Синтай // Гидрирование модельного объекта в присутствии нанокатализаторов // Вестник КарГУ, серия "Химия". -2013. -№3(71). –Р.57-59.

Раздел 5. «Химия»

МРНТИ 31.23.21

Д. Кабланова¹, Г.М. Жуманазарова^{1*}¹ КеАҚ «Қарағанды Индустриялық Университеті», Қазақстан, Теміртау*Хат алмасушы: Gaziza.zhumanazarova@mail.ru**Hyoscyamus niger тұқымдамасына биологиялық-морфологиялық сипаттама беру және химиялық құрамын ашу арқылы фармацевтикалық бағытта перспективтілігін талдау**

Белена өте танымал және өте кең таралған өсімдік. Ежелгі емдік өсімдіктердің бірі. Ол мендуана туысына жататын екі жылдық шөп тектес, ұнамсыз иісі бар улы өсімдік. Белена өте улы өсімдік болғандықтан, халықтық медицинада таза түрінде іс жүзінде қолданылмайды. Оның химиялық құрамын талдау кезінде жапырағында, қабығында, тамырында гиосциамин, атропия, скополамин алкалоидтары бар екені белгілі болды. Бұл алкалоидтардың әрбіреуінің өзіне тән емдік қасиеті бар. Hyoscyamus тұқымдасының шөптерінде диабетке қарсы, антиоксидантты, қатерлі ісікке қарсы, инсектицидтік, антиастматикалық, антиаллергиялық, диареяға қарсы, антисекреторлық, гипотензивті, кардиопротекторлық, гепатопротекторлық, гиперурикемияға қарсы, антипаркинсондық, антиконвульсанттық, антидепрессант қасиеттері анықталды.

Кілт сөздер: Белена, Hyoscyamus niger, халықтық медицина, алкалоид, атропия, скополамин, гиосциамин, онкологияда қолданылатын дәрілік шөптер.

Қазіргі таңда медицина Құранда аталған барлық өсімдіктердің адам ағзасына пайдасы зор екендігін дәлелдеді, яғни олар көптеген ауруларды емдеуге қабілетті. Біздің елімізде дәрілік өсімдіктер өте көп, яғни Қазақстанда өсетін 6 мыңнан астам өсімдік түрінің 500-дей түрі дәрілік өсімдіктер болып табылады. Дәрілік өсімдіктер дегеніміз медицина саласында көптеген ауруларды емдеу және алдын алу мақсатында қолданылатын шипалы өсімдіктер болып табылады. Дәрілік өсімдіктердің емдік қасиеті олардың құрамындағы алкалоид, стероид, гликозид, витаминдердің, эфир майларының және т.б тұтқыр заттар сияқты түрлі химиялық қосылыстардың болуына байланысты. Дәрілік өсімдіктерден дайындалған дәрілердің адам ағзасына тигізетін әсері орасан зор деп айтуға болады және олар табиғи жолмен жасалғандықтан химиялық жолмен жасалған дәрілерге қарағанда кері әсері аз болып келеді.

Соның ішінде Қазақстанда өсетін дәрілік өсімдіктердің ең кең таралғандарының бірі қара мендуана болып табылады. Қара мендуана өте танымал және ежелгі емдік өсімдіктердің бірі. Бұл өсімдік еліміздің кез келген аймағында тұрғын-үй, мал қораларының маңында, жол бойында, егістіктің шетінде, керексіз қоқыс төгетін жерлерде жиі өседі. Маусым – шілде айларында гүлдеп, шілде тамыз айларында жемісі пісіп жетіледі. Ол тек Қазақстанда ғана емес бүкіл әлемде дерлік өседі, жылы жерлерді жақсы көреді. Кавказда, Ресейдің бүкіл еуропалық бөлігінде, типті Қиыр шығыс елдерінде кең таралған.

Ол мендуана туысына жататын екі жылдық шөп тектес, ұнамсыз иісі бар улы өсімдік. Қара мендуананың тұқымы жапырағы, сабақтары өте улы болады. Оның тұқымын, жапырағын жеген мал мен құс уланып қалады. Дегенмен оның иісі ұнамсыз және дәмі нашар болғандықтан, мал оны жей бермейді. Улы болғандықтан оны тек дәрілік мақсатта ғана қолдану керек. Дәрілік өсімдік ретінде белена ежелгі және орта ғасырларда қолданылған. Оның емдік қасиеттерін ежелгі римдіктер мен гректер кеңінен қолданған. Еуропада белена VI ғасырдан бастап ауырсынуды басатын дәрі ретінде қолданылған. Дәрі жасау үшін қара мендуананың жапырағы мен гүлі орналасқан жағын пайдаланады. Оның жапырағында, қабығында, тамырында гиосциамин, атропин, скополамин алкалоидтары бар, ал тұқымында 34 пайыз эфир майы, шайырлар, минералды тұздар болады.

Улы болуына қарамастан қара мендуананың диабетке қарсы, антиоксидантты, қатерлі ісікке қарсы, антиастматикалық, антиаллергиялық, диареяға қарсы, антисекреторлық, кардиопротекторлық, гепатопротекторлық, антипаркинсондық, антидепрессант қасиеттері анықталды.

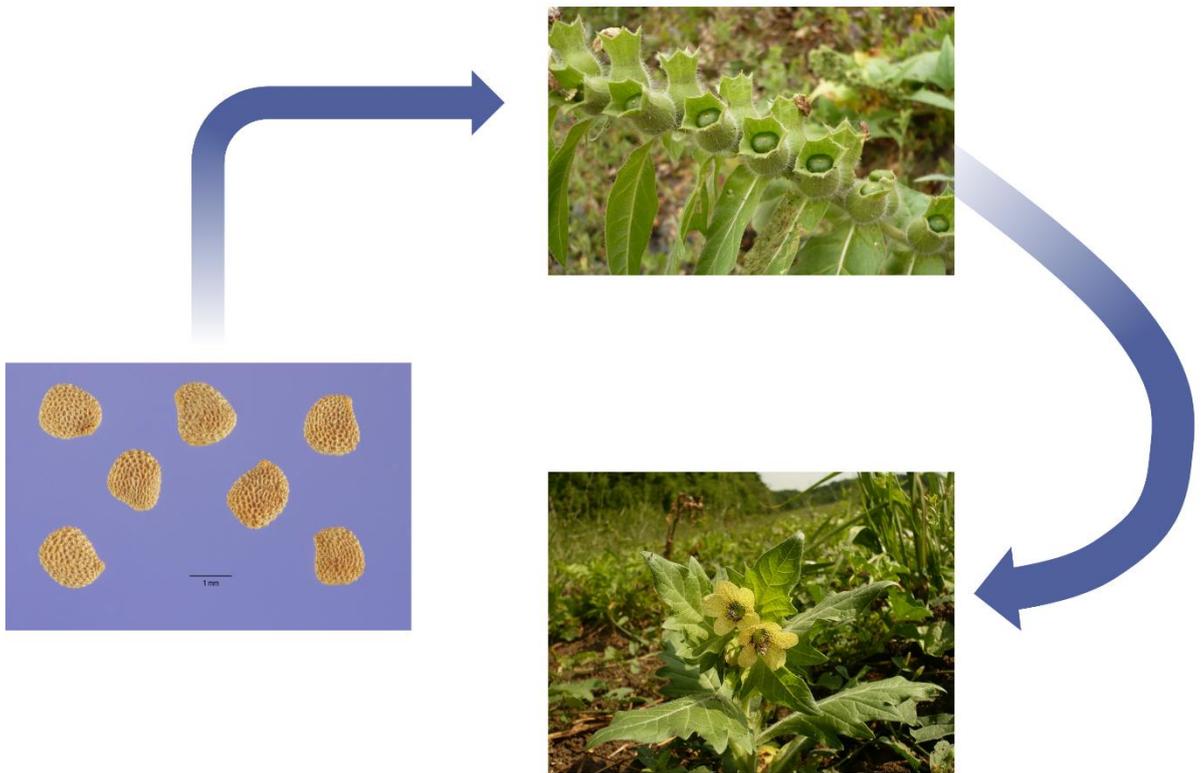
Раздел 5. «Химия»

Қара меңдуананың ерекше емдік қасиеттері тарихтың басында адамдарға белгілі болды. Бірақ меңдуана өте улы өсімдік болғандықтан, халықтық медицинада таза түрінде іс жүзінде қолданылмайды. Көбінесе олар подагра, ревматикалық және невралгиялық ауырсыну кезінде ысқылау үшін ағартылған маймен алкоголь тұнбалары түрінде, чиря мен карбункуланың пайда болуының бастапқы кезеңдерінде лосьон ретінде, суық тию, жөтел, плеврит және т.б. үшін қолданылады. Өте сақтықпен шөптің қайнатпалары асқазан ауруларын емдеу үшін, астма, диарея, қуық спазмы және тіс ауруы үшін қолданылады. Кәзірде қара меңдуанадан жасалған препараттар жүйке жүйесін тыныштандыруға, аяқ-қолдың дірілін басуға, ревматизм, радикулит ауруларына жақсы көмектеседі, ал өсімдіктің жапырағының ұнтағы кеңірдектің демікпе ауруына қарсы пайдаланылады. Хирургияда спазмолитикалық және ауырсынуды басатын агент ретінде де қолданылады. Осындай емдік қасиетке ие бұл өсімдіктің құрамындағы маңызды алкалоидтарды зерттеп,

Solanaceae тұқымдасына негізінен тропикалық аймақтарда кездесетін 102-ге жуық тұқым және 2460 түр кіреді. Олар жоғары фармакологиялық құндылығы бар химиялық құрылымы ұқсас тропан алкалоидтарының өндірушілері.

Nyoscyatus niger тұқымдасына биологиялық-морфологиялық сипаттама

Биіктігі 20-115 см, жағымсыз иісі бар, жұмсақ жабысқақ үлпектермен жабылған екіжылдық өсімдік. Бірінші жылы ол ұзын жапырақшаларда эллиптикалық үшкір, ойық-пиннат тәрізді немесе ірі тісті жұмсақ жапырақтардың розеткасын ғана құрайды. Тік, қалың (қалыңдығы 1,5—2 см), тармақталған, жұмсақ түктермен жабылған сабақтар екінші жылы өседі.

Тамыры тік, қалыңдығы 2-3 см - ге дейін, тармақталған, жұмсақ, кейде дерлік губка тәрізді, мыжылған, тамыр мойны қалыңдатылған.

Жапырақтары кезектесіп жұмсақ, күңгірт, үстінде қою жасыл, төменде сұрғылт, ашық түсті. Ұзын жапырақшалардағы төменгі (Розетка) жапырақтар, сопақша-оваталық немесе эллипс тәрізді, ойық-пиннат тәрізді, гүлдену кезінде өледі; сабағы — отырықшы, жартылай сабақты, сопақша-лансолат, ойық-лоб тәрізді немесе кесілген, үшбұрышты немесе үшбұрышты-лансолат, үшкір немесе өткір, көбінесе төртеуімен—бес пышақ немесе кесу; бракт-отырықшы, ұзын немесе тар ланцет тәрізді, тістері аз немесе тұтас. Жапырақтары, бүкіл өсімдік сияқты, жағымсыз иіске ие.

Раздел 5. «Химия»

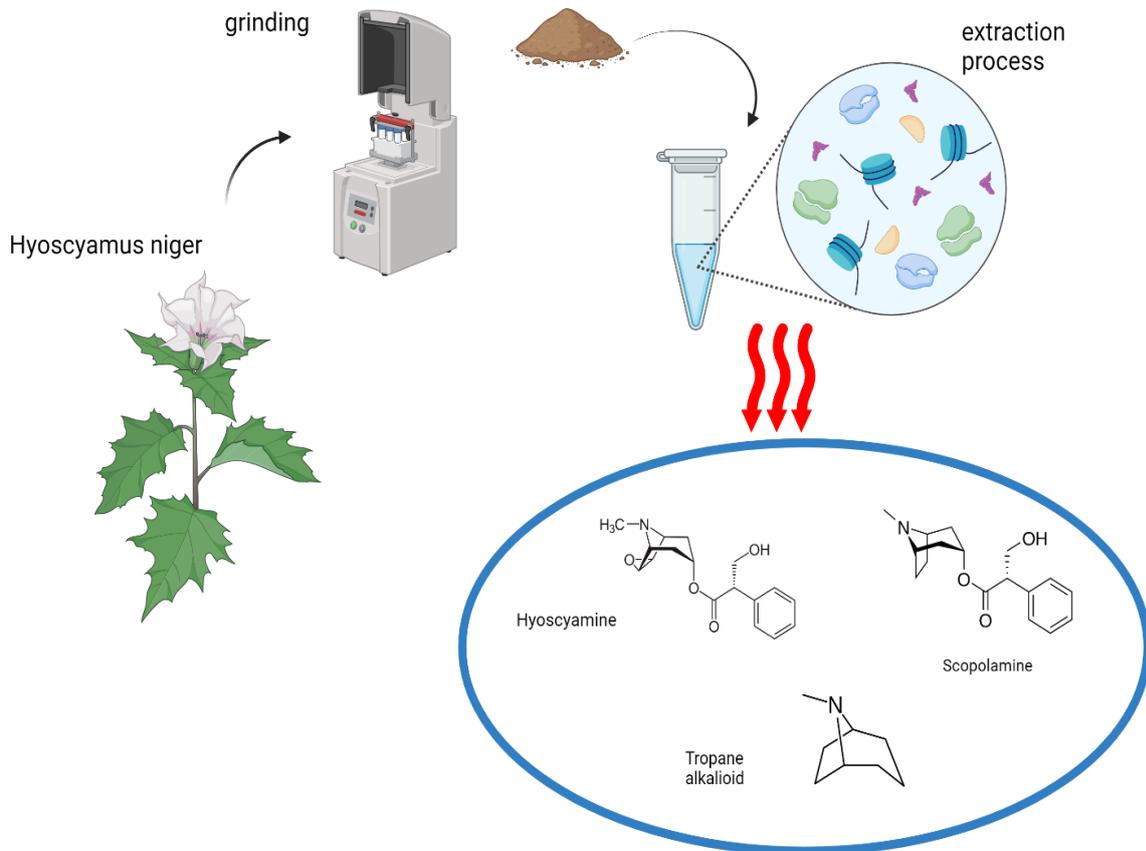
Гүлдер отырықшы, сабақтарының ұштарында және бұтақтарында жапырақты бұйраларда, гүлденуден кейін өте ұзарады. Тостағанша жасыл шөпті, ұзындығы 10-22 мм, түбінде түтік тәрізді, ортасынан жоғары күрт кең қоңырау тәрізді кеңейтілген, бес кең үшбұрышты тістері қысқа нүктеге күрт тарылған; жемістерде үлкейген, ұзындығы 21-32 мм, қатайған, құмыра тәрізді, ортасынан жоғары тарылған, төменгі бөлігінде кеңейтілген және мұнда тығыз түкті. Королла бес лобты, ұзындығы 20-45 мм, шұңқыр тәрізді, лас сарғыш немесе сирек ақшыл, күлгін тамырлар желісі бар, ал жұтқыншақта және түтіктің жоғарғы бөлігінде күлгін-күлгін, доғал, сәл тең емес иілу лобтары бар. Стамендер тең емес, екеуі қысқа, қалған үшеуі жұтқыншақтан сәл ұзын, түтіктің ортасына ақ жіптер бекітілген, түбінде түкті. Жоғарғы аналық безі бар пистиль. Аналық безі жалаңаш; төменгі бөлігіндегі баған түкті. Стигма бас тәрізді. Маусым — шілде айларында гүлдейді.

Жемісі-жарты шар тәрізді қақпақпен жоғарғы жағында ашылатын екі ұяшықты құмыра тәрізді қорап (қақпақ). Тұқымдар көп (әр қорапта 500-ге дейін), қою қоңыр немесе қоңыр-сұр, дөңгелек немесе сәл бүйрек тәрізді, тегістелген, ұсақ торлы беті бар, ұзындығы шамамен 1,5 мм; салмағы 1000 тұқым 0,5—0,9 г. Шілде-тамыз айларында жеміс береді.

Химиялық құрамы

Өсімдіктің тамырында 0,15—0,18% мөлшерінде алкалоидтар бар, жапырақтарында — 0,1% дейін, сабақтарында — шамамен 0,02%, тұқымдарында — 0,06—0,1 %. Алкалоидтардың арасында гиосциамин, атропин, скополамин бар. Сондай-ақ, гиосципикрин, гиосцерин және гиосцирозин бар. Жапырақтардағы алкалоидтардың максималды саны гүлденудің басында кездеседі.

Тұқымдарда қанықпаған қышқылдар (6,3%), линол қышқылдары (71,3%) және олеин қышқылдары (22,4%) бар ашық сары майдың 34% дейін кездеседі.

Гиосциамин алу үшін белена тұқымдары шарап қышқылымен қышқылданған қайнаған 90% спиртпен алынады, сорғыштан алкоголь шығарылады; қалған сұйықтықтың жоғарғы, жасыл, майлы қабаты сұйылтылған күкірт қышқылымен шайқалады, қышқыл сорғыш калиймен

Раздел 5. «Химия»

бейтараптандырылады, сүзіледі және сироп тәрізді тығыздыққа дейін буланады. Спиртті қосқаннан кейін күкірт-калий тұзы тұндырылады, ол бөлінеді, ал қалдық спиртті айдау кезінде калийдің қатысуымен хлороформмен алынады. Хлороформнан гиосциамин қайтадан күкірт қышқылымен алынады, күкірт қышқылы тұзы жануардың көмірімен тазартылады, бормен ыдырайды және гиосциамин хлороформмен (Дюкенель) алынады. Таза гиосциамин жылтыр инелерде (сұйылтылған спирттен) немесе призмаларда (хлороформнан) кристалданады, 108,5° температурада ериді, спирт ерітіндісі оны солға айналдырады — $[\alpha]_D^{21} = 21^\circ$. Атропинге ұқсас, гиосциамин көздің қарашығына кеңейтетін әсер етеді. Балқу температурасынан (Шмидт) жоғары ұзақ қыздырғанда немесе оның спирт ерітіндісіне (Виль және Бредиг) каустикалық сілтілер әсер еткенде, гиосциамин атропинге ауысады, ол Ладенбург бойынша жүзім қышқылы сияқты гиосциаминге қатысты шарапқа қышқылдардың немесе каустикалық сілтілердің күшті әсерімен гиосциамин атропинмен (Ладенбург) бірдей өнімдер шығарады. Медицинада кристалды гиосциамин бөлінгеннен кейін қоңыр қалдық болып табылатын таза, кристалды және аморфты қолданылады. Оның көзге және жүрекке физиологиялық әсері атропиннің әсеріне өте ұқсас, жүйке жүйесіне депрессиялық әсер етеді, неге ол әртүрлі препараттарда жиі қолданылады, ауырсынуды басатын және психиатрияда. Таза кристалды гиосциамин өте аз мөлшерде, 0,001-ден 0,003 г-ға дейін ішке қабылданады; сыртынан көз тамшыларында және т.б. гиосциаминнің күкірт қышқыл тұзы (*Hyoscyaminum sulfuricum purum*) ұсынылады. Ресейлік фармацевтикада гиосциамин және оның тұздары ресми препараттарға жатпайды, бірақ көптеген дәріханаларға қажет құралдардың құрамына кірді: *extractum Hyoscyami* (белена жапырағының сығындысы), беленаның ең көп тұқымдары мен жапырақтары; *oleum Hyoscyami* (ағартылған май), белена сығындысы бар жақпа және патч (*unguentum et emplastrum Hyoscyami*). Гиосциамин, атропин қатарындағы басқа алкалоидтар сияқты, М-холинорецепторлардың селективті емес блокаторы болып табылады. Асқазан бездерінің, сілекей бездерінің, жұтқыншақтың шырышты қабығының, трахеяның, бронхтардың, тер бездерінің секрециясын төмендетеді. Асқазан-ішек жолдарының тегіс бұлшықеттерінің тонусы мен моторикасын төмендетеді, бронхтардың, өт жолдарының, зәр шығару жолдарының тонусын төмендетеді. Жүрек соғу жиілігін және жүрек шығуын арттырады. Әдеби деректерге сүйене отырып, аталмыш тұқымдаспен Қазақстанда жасалған модификациялар немесе экстракциялық нәтижелердің жоқтығын ескеріп, келесі жұмысымызды *Hyoscyamus niger* тұқымдасын оңтайлы экстракциялауға бағыттаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Al-Snafi A. E. Therapeutic importance of *Hyoscyamus* species grown in Iraq (*Hyoscyamus albus*, *Hyoscyamus niger* and *Hyoscyamus reticulatus*)-A review //IOSR Journal of Pharmacy. – 2018. – Т. 8. – №. 6. – С. 18-32.
2. Valiyeva A. et al. Analysis of Fatty Acids of Some *Hyoscyamus*, *Datura*, and *Atropa* Species from Azerbaijan //Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences. – 2022. – Т. 19. – №. 4. – С. 442.
3. Azimova S. S., Glushenkova A. I., Vinogradova V. I. (ed.). Lipids, lipophilic components and essential oils from plant sources. – Springer Science & Business Media, 2011.
4. Doan L. P. et al. Extraction process, identification of fatty acids, tocopherols, sterols and phenolic constituents, and antioxidant evaluation of seed oils from five Fabaceae species //Processes. – 2019. – Т. 7. – №. 7. – С. 456.
5. Ramadan M. F., Zayed R., El-Shamy H. Screening of bioactive lipids and radical scavenging potential of some solanaceae plants //Food chemistry. – 2007. – Т. 103. – №. 3. – С. 885-890.
6. Deveci H., Demirci T., Baydar N. G. Effect of culture time on secondary metabolite production from MeJA-stimulated in vitro roots of *Hyoscyamus niger* L //International Journal of Secondary Metabolite. – 2022. – Т. 9. – №. 2. – С. 178-193.
7. Hong M. L. K. et al. Detection of elicitation effect on *Hyoscyamus niger* L. root cultures for the root growth and production of tropane alkaloids //Roman Biotechnol Lett. – 2012. – Т. 17. – №. 3. – С. 7340-51.

Раздел 5. «Химия»

Д. Кабланова, Г.М. Жуманазарова

Анализ перспективности в фармацевтическом направлении путем биологически-морфологической характеристики и раскрытия химического состава семян *Hyoscyamus niger*

Белена очень известное и весьма распространённое растение. Одно из древнейших лечебных растений. Это двулетнее травянистое растение, родственное роду мендуаны, ядовитое растение с неприятным запахом. Белена, будучи очень ядовитым растением, практически не используется в народной медицине в чистом виде. При анализе его химического состава выяснилось, что в листьях, коре, корнях содержатся алкалоиды гиосциамин, атропия, скополамин. Каждый из этих алкалоидов обладает уникальными лечебными свойствами. У трав семейства *Hyoscyamus* выявлены антидиабетические, антиоксидантные, противораковые, инсектицидные, антиастматические, антиаллергические, антидиареальные, антисекреторные, гипотензивные, кардиопротекторные, гепатопротекторные, антигиперурикемические, антипаркинсонические, противосудорожные, антидепрессивные свойства.

Ключевые слова: Белена, *Hyoscyamus niger*, лекарственные травы, используемые в народной медицине, алкалоиде, атропии, скополамине, гиосциамине, применяемые в онкологии.

D. Kablanova, G.M. Zhumanazarova

Analysis of the prospects of the pharmaceutical direction by giving a biological and morphological description of the *Hyoscyamus niger* genus and revealing the chemical composition

Hyoscyamus niger is a very famous and very common plant. One of the oldest healing plants. It is a biennial herb of herbaceous origin, belonging to the *menduana* family, a poisonous plant with an unpleasant odor. Since *Belena* is a very poisonous plant, it is practically not used in folk medicine in its pure form. When analyzing its chemical composition, it turned out that the leaves, bark, roots contain the alkaloids *hyoscyamine*, *Atropia*, *scopolamine*. Each of these alkaloids has its own healing properties. Antidiabetic, antioxidant, anticancer, insecticidal, antiastatic, antiallergic, antidiareal, antisecretory, antihypertensive, cardioprotective, hepatoprotective, antihyperuricemic, antiparkinsonian, anticonvulsant, antidepressant properties have been identified in herbs of the *Hyoscyamus* family.

Keywords: *Belena*, *Hyoscyamus niger*, folk medicine, alkaloid, *Atropia*, *scopolamine*, *hyoscyamine*, medicinal herbs used in oncology.

References

1. Al-Snafi A. E. Therapeutic importance of *Hyoscyamus* species grown in Iraq (*Hyoscyamus albus*, *Hyoscyamus niger* and *Hyoscyamus reticulatus*)-A review //IOSR Journal of Pharmacy. – 2018. – Т. 8. – №. 6. – С. 18-32.
2. Valiyeva A. et al. Analysis of Fatty Acids of Some *Hyoscyamus*, *Datura*, and *Atropa* Species from Azerbaijan //Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences. – 2022. – Т. 19. – №. 4. – С. 442.
3. Azimova S. S., Glushenkova A. I., Vinogradova V. I. (ed.). Lipids, lipophilic components and essential oils from plant sources. – Springer Science & Business Media, 2011.
4. Doan L. P. et al. Extraction process, identification of fatty acids, tocopherols, sterols and phenolic constituents, and antioxidant evaluation of seed oils from five Fabaceae species //Processes. – 2019. – Т. 7. – №. 7. – С. 456.

Раздел 5. «Химия»

5. Ramadan M. F., Zayed R., El-Shamy H. Screening of bioactive lipids and radical scavenging potential of some solanaceae plants //Food chemistry. – 2007. – Т. 103. – №. 3. – С. 885-890.
6. Deveci H., Demirci T., Baydar N. G. Effect of culture time on secondary metabolite production from MeJA-stimulated in vitro roots of *Hyoscyamus niger* L //International Journal of Secondary Metabolite. – 2022. – Т. 9. – №. 2. – С. 178-193.
7. Hong M. L. K. et al. Detection of elicitation effect on *Hyoscyamus niger* L. root cultures for the root growth and production of tropane alkaloids //Roman Biotechnol Lett. – 2012. – Т. 17. – №. 3. – С. 7340-51.

Раздел 5. «Химия»

УДК 631.4
МРНТИ 31.27.39

І.А. Аманжол¹, Е.Қ. Көшкімбай², А.А. Тусупбеков², А.М. Занигинова², Ә.С. Сапарғали²

*Қарағанды индустриялық университеті,
Академик Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті*

**Өнеркәсіп шоғырланған аймақтың топырағы сапасын экологиялық-
гигиеналық бағалау**

Топырақтың сапасына антропогенді әсердің маңыздылығын жалпы бағалау өнеркәсіп шоғырланған аймақтар топырағына айрықша көңіл бөлуді талап етеді. Оның ішінде өнеркәсіптің ірі ошақтары (мыс кенін өндіру және байыту) маңайындағы топырақ жамылғысының сапалық көрсеткіштерін және гранулометриялық құрамын анықтау өзекті, өндіріс қалдықтарының әсері болатын аймақ топырағының сапасын үнемі тексеріп отыру, оған мониторингтік зерттеулер жүргізу маңызды.

Кілт сөздер: шоғырланған аймақ, өндірістік ластауыштар, гранулометриялық зерттеулер, техногендік үйінділер, суарылатын және суарылмайтын топырақ сапасы.

Өзектілігі. Еліміздегі топырақ қабаттарының экологиялық жай-күйінің бағалануына пайдалы кен қазбаларын жоспарлы және жоспарсыз, ұтымды және ұтымды емес өнеркәсіптік өндіруде негізінен залалды әсерін тигізуде, әсіресе ірі өнеркәсіп кешендері орналасқан қалаларда.

Республикамыздың көптеген аймақтарындағы орын алған топырақ бетінің тұздануы, топырақтың, жалпы жер қыртысының өнімділігінің жоғалуы мен құнарсыздануы да бұл үрдіске үлесін қосты [1]. Нәтижесінде жайылымдықтардың деградациясы, өсімдік және жануарлар әлемінің генофондысы жоғалуы орын алып, осылардың кесірінен халықтың денсаулығы мен тіршілік ету жағдайын нашарлататын экологиялық зардаптардың тұтас тізбегі орын алды.

Урбанизация қазіргі кезде табиғаттың экологиялық жай-күйін өзгертетін негізгі факторлардың бірі болып саналады. Үлкен қалалардың топырақ – өсімдік жамылғысының жай-күйі көптеген зерттеуші ғалымдардың ықыласын өзіне аударған [2–4]. Соған қарамастан урболандшафттар толығымен зерттелген деп айтуға келмейді. Жезқазған қаласы маңайының топырағы мен топырақ жамылғысы ерекшеліктері біршама әдебиет көздерінде баяндалған. Жезқазған қаласы маңайының топырағына қаланың тыныс-тіршілігінің физикалық, химиялық және биологиялық әсерінің ерекшеліктері туралы, топырақта ауыр металдармен және басқа да негізгі ластауыштармен ластануы дәрежелері туралы біршама еңбектер ертеректе жарық көрген.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жезқазған қаласы тұрғындарының денсаулық жағдайына қоршаған орта факторларының (негізінен топырақ жамылғысының) әсерін талдау мақсатында аумақ топырағына зерттеулер жүргізілді. Зерттеу объектісі ретінде Жезқазған қаласында орналасқан түрлі ірі өнеркәсіп кешені («Қазақмыс» акционерлік қоғамы, «Жезқазған байыту фабрикасы») кәсіпорындарының өндірістік іс-әрекеттері барысында маңайындағы қоршаған орта факторларына (негізінен топырақ жамылғысына) ықпал етуі таңдалынып алынды [5–6]. Гранулометрикалық талдау жүргізу үшін Жезқазған қаласы және оған іргелес аймақтардың топырағының әр-түрлі тереңдігінен сынамалар алынды. Алынған сынамалардың қарапайым топырақ бөлшектерін анықтау мақсатында гранулометриялық әдіспен талдау жасадық.

Зерттеу нәтижелері. Ірі өнеркәсіп кәсіпорындары орналасқан елді мекендердің топырағы құрамының физикалық – химиялық өзгеріске ұшырауы ғылыми тұрғыдан қызығушылық тудырады. Ұзақ жылдар бойы жұмыс істеп тұрған алпауыт кәсіпорындардың шығарындылары мен бөлінетін ластауыштары топырақтың сапасына айтарлықтай әсер ететіні анықталған. Жезқазған қаласында орналасқан аса ірі «Қазақмыс» корпорациясының кәсіпорындары маңайындағы іргелес жатқан жақын аумақтағы топырақтың гранулометриялық құрамын анықтадық. Алынған сынамалардан қарапайым

Раздел 5. «Химия»

топырақ бөлшектерін анықтау мақсатында гранулометриялық әдіспен талдау жасадық. Жезқазған қаласы аумағында алу нүктелері төмендегідей болды: Ж1–Ж5 – қож жинағы (шлакоотвал), Ж6 – пиритті оғар үйінділерінің астындағы тұзды балшықтан (солончак) төмен орналасқан, Ж7 – ботаникалық бақтың суармалы топырағынан, Ж8 – ботаникалық бақтың суарылмайтын топырағы қабатынан алынды. Әрбір нүктеден топырақтың беткі қабатынан 0–10 см тереңдікте сынамалар алынды.

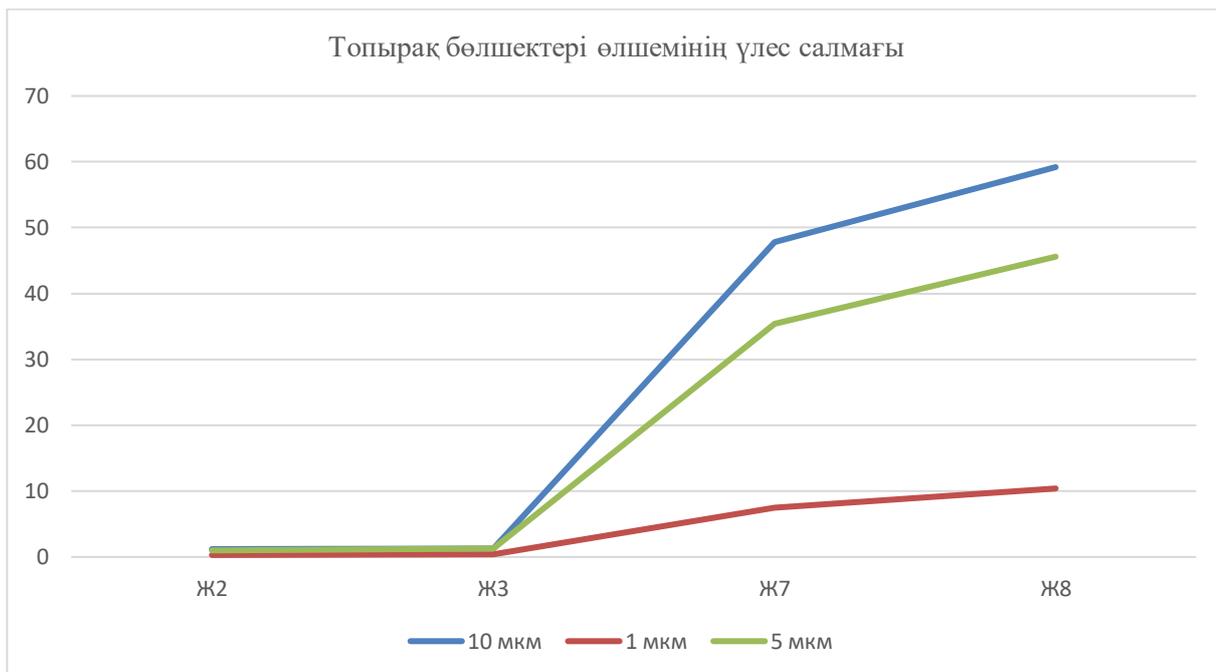
Жезқазған қалаларының өнеркәсіптік шоғырланған аймақтары топырағына жүргізілген гранулометриялық зерттеу нәтижелері олардың бөлшектерінің өлшемі тұрғысынан өзіндік айырмашылықтар бар екендігін көрсетеді. 1-нші кестеде сынама алынған нүктелер бойынша топырақ бөлшектері өлшемінің пайыздық үлес салмағы берілген.

1 кесте – Жезқазған қалаларының өнеркәсіптік шоғырланған аймақтары топырағының гранулометриялық зерттеу нәтижелері, %-бен.

№	Сынама алу нүктесі	Сынама алынған нүктелер бойынша топырақ бөлшектерінің өлшеміне сәйкес үлес салмағы, %			
		0,01	0,001	0,005	0,05
1	Ж 2	57,5 ± 0,6	12,6 ± 2,5	46,9 ± 3,0	73,9 ± 1,7
2	Ж 2/1	1,2 ± 37,3	0,3 ± 31,3	1,0 ± 32,3	5,8 ± 10,8
3	Ж 3	1,3 ± 8,5	0,4 ± 6,4	1,3 ± 7,5	4,3 ± 4,9
4	Ж 7	47,8 ± 2,6	7,5 ± 2,7	35,4 ± 2,3	93,2 ± 0,7
5	Ж 8	59,2 ± 5,0	10,4 ± 5,9	45,6 ± 5,2	98,8 ± 0,3

Кесте мәліметтерінен көруге болатындай, топырақ бөлшектері өлшемінің пайыздық үлес салмағы сынама алу нүктесінің горизонттына (тереңдігіне), топырақтың тағайындалуына және өңделуіне байланысты анықталады. Қож жинағы (шлакоотвал) топырағынан алынған сынамаларда топырақ бөлшектерінің өлшеміне сәйкес үлес салмағы пиритті оғар үйінділерінің астындағы тұзды балшықтан (солончак) төмен орналасқан топырақпен салыстырғанда, және де ботаникалық бақтың суарылатын және суарылмайтын топырағы қабатынан алынған сынамалармен салыстырғанда айтарлықтай айырмашылықта болатындығы анықталды.

Зерттеу нәтижелерінің топырақтың өңделуіне байланыстылығы 1-нші суретте көрсетілген.

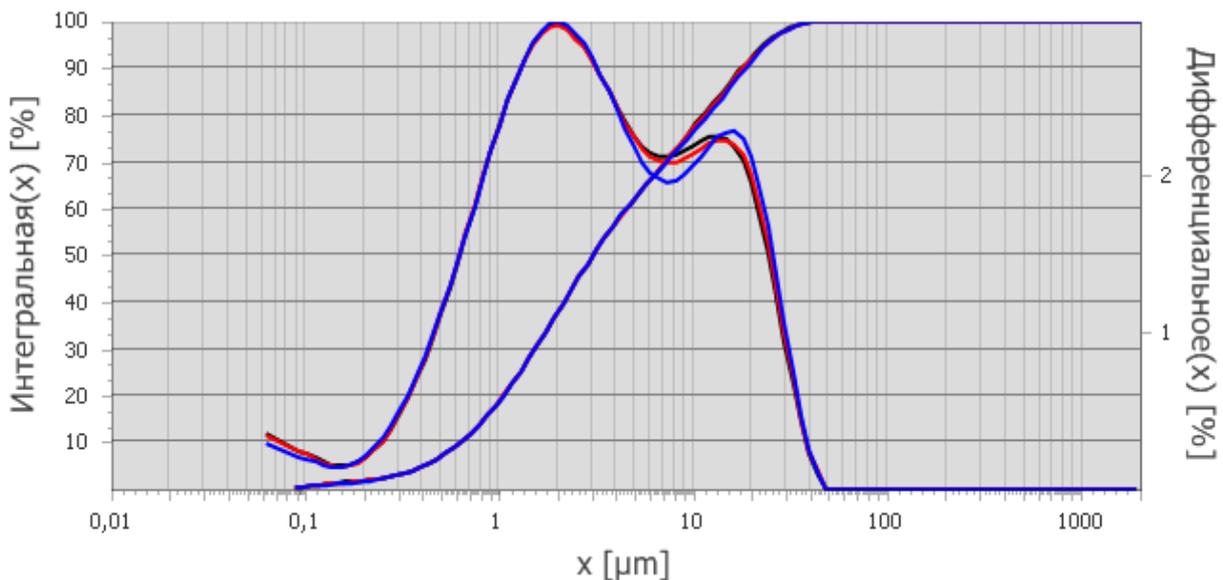
1 сурет – Топырақтың өңделуіне байланысты оның бөлшектері өлшемінің үлес салмағы

Раздел 5. «Химия»

Жоғарыдағы диаграмма мәліметтері топырақ бөлшектері өлшемдеріне сәйкес қож жинағындағы (Ж2, Ж3) топырақтың пайыздық үлес салмағы зерттеу жүргізілген үш өлшем (1, 5, 10 мкм) бойынша да ботаникалық бақтың (Ж7, Ж8) көрсеткіштерінен айтарлықтай төмен екендігін байқатады.

Топырақтардың әр түрлі болуы олардың бөлшектерінің ірілігіне ғана байланысты емес, оның құрамы жағынан да бір – бірінен ерекшеліктерін көруге болады. Мысал ретінде саз және саздақ топырақтарда түрлі минералдар көп болады. Мысалы: дала шпаты, слюда, каолин, фосфорит, темірдің, алюминидің, марганецтің судағы тотық қоспалары тағы басқалар. Бұл минералдарда өсімдіктерге қажетті заттар: фосфор, калий, кальций, темір және басқа да заттар кездеседі.

Жезқазған қаласының шоғырланған аймағы топырағының тақыр қабатының гранулометриялық құрамы (делуво-пролювий) 2-нші суретте берілген. Сурет мәліметтерінен көруге болатындай, сынама алу нүктесінің горизонттына (тереңдігіне), топырақтың тағайындалуына және өңделуіне байланысты топырақ бөлшектері өлшемінің пайыздық үлес салмағы өзіндік тәуелділікте анықталады. Топырақтың мақсатты пайдаланылуының ұзақ мерзімдік қалыптасуы оның гранулометриялық құрамына айтарлықтай әсер етеді және сол арқылы жергілікті топырақтың сапалық құрамын өзгертуі мүмкін.

2 сурет – Жезказған қаласының шоғырланған аймағы топырағының тақыр қабатының гранулометриялық құрамы (делуво-пролювий)

Топырақтың физикалық, химиялық, морфологиялық қасиетінің өзгеруі үнемі және тұрақты әсер ететін өндіріс орындарының шығарыстарына жоғары дәрежеде тәуелді. Өндіріс орындарының қалдық заттарының топыраққа түсуі оның жоғарғы қабатындағы органикалық және қоректік элементтердің жалпы мөлшерін өзгертеді және топырақтың беткі қабатының жай-күйі мүлдем нашарлайды. Жезказған қаласының шоғырланған аймағы топырағының тақыр қабатының (0 – 2) көрінісі 3-нші суретте көрсетілген. Сурет мәліметтерінен, антропогендік факторлардың әсерінен топырақ агрегаттарының майдалануы мен бұзылуына әкеп соғатын механикалық өзгерістерді байқауға болды. мыс өндірумен және байытумен айналысатын ірі өнеркәсіптік кәсіпорындан шығатын шығарыстар құрамындағы зиянды ауыр металдар қоспасы топырақ бетінің жалаңаштануына, яғни тақырлануына ұрындарады. Бұл топырақтың гранулометрлік құрамындағы жұқа фракциялар санының артуына және оның ауырлауына алып келді.

Балқыту және өңдеу зауыттарынан басқа қоршаған ортаның ластаушы көздері болып байыту фабрикалары саналады. Жезказған өнеркәсіп кешені құрамында бірнеше байыту фабрикалары бар екендігі белгілі. Байыту фабрикалары ережелеріне сәйкес кен өндіру аймақтарында, тау-кен өндіру аудандарында орналасады және флотация үшін айтарлықтай мол көлемде суды қажет етеді. Флотациядан кейін ерітінділер тұндырғыш-бассейндерге жіберіледі. Флотациялау кезінде арнайы реагенттер (көбіктүзгіштер, белсендіргіштер) пайдаланылады, олар өз кезегінде органикалық және

Раздел 5. «Химия»

органикалық емес ластауыштар (мысалы, цианды натрий, мысты купорос) болуы мүмкін. Мұндай ластауыштардың көлемі көптеген жағдайларда шектелген рұқсат етілген концентрациялардан жоғары болады.

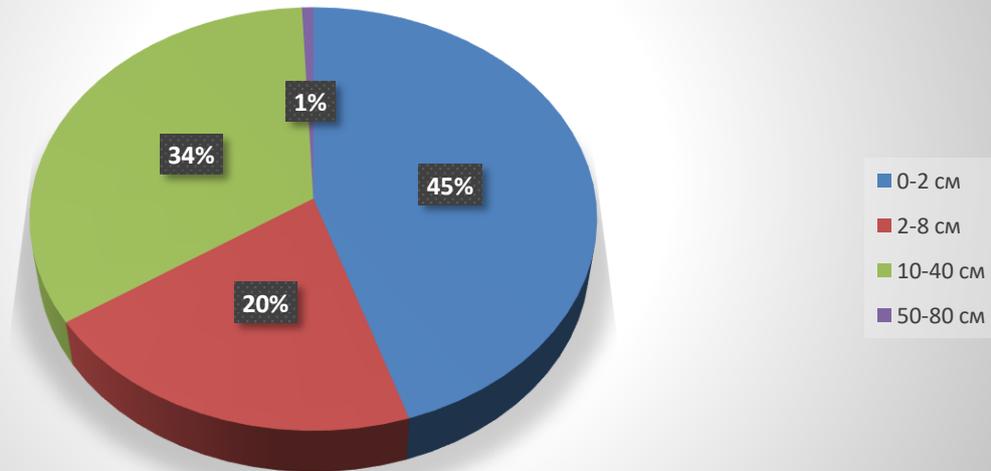
3 сурет – Жезқазған қаласының шоғырланған аймағы топырағының тақыр қабатының (0 – 2) көрінісі

Осылайша өзен суларына және арнайы белгіленген аймаққа тазартылмаған, қатты қышқылданған, токсиканттар концентрациясы жоғары кеніштік сулар ағызылады. Жезқазған аймағының климаттық жағдайына байланысты, жазғы мезгілде мұндай орындар тез кеуіп кетеді де топырақтың тұздануына және құнарсыздануына алып келеді. Судың булануында және фильтрациясында суармалы сумен түскен токсиканттардың барлық массасы тереңдігі 20 - 30 см болатын топырақтың егістіктік қабатына сіңіріледі. Нәтижесінде жылдан жылға ауылшаруашылығы өнімдерінің тамырлар сабағында ауыр металдар көлемі арта түседі.

Адам жылдан жылға жер қабатының тіршілігіне белсенді араласуда, топырақ жамылғысы мен оның қабаттарының қалыптасуы тұрғысынан қуатты рельеф түзуші фактор болып қалыптасуда. Техниканың, әсіресе өнеркәсіптік техникалар мен технологиялардың дамуы жер қабатын қатты өзгертуге мүмкіндік туындатуда, өндірістік іс-әрекеттер нәтижесінде рельефтің жаңа формаларын (түрлі жалдар, ойық-апандар, қазба-құдықтар, тау-төбешіктер) құруда. Жер қабатының құрылымына адам қазба кен байлықтарын игергенде қатты әсер етеді. Техногенді үйінділердің орналастырылуы өнеркәсіптің ажырамас бөлігі ретінде қабылданатындықтан, осындай үйінділер топырағының құрамы мен сапалық өзгерістері қызығушылық тудырады. 4-нші суретте техногендік үйінділердің қабаттары бойынша алынған сынамалардың көрсеткіштері берілген. Диаграмма мәліметтеріне талдау барысында техногендік үйінділердің горизонттары тереңдігі артқан сайын алынған сынамалардың көлемдік мағыналары шынайы түрде ауытқитынын байқаймыз.

Раздел 5. «Химия»

Техногендік үйінділердің қабаттары бойынша алынған сынама

4 сурет – Техногендік үйінділердің горизонты бойынша алынған сынамалардың гранулометриялық көрсеткіштері

4-нші диаграммада көрсетілген мәліметтер нәтижелеріне талдау жүргізгенде техногендік үйінділердің топырақ жамылғысының 0-2 см қабатында алынған сынамалар көлемі неғұрлым жоғары (45 %) екендігін және 50-80 см аралығындағы сынамалардың көлемі айтарлықтай аз (1 %) екендігін байқаймыз. Өндірістік соңғы қалдықтар шығарылып, үйілетін мұндай орындарда топырақ қабаттарының өзіндік қалыптасу ерекшеліктері болатындығы белгілі. Сондықтан техногендік үйінділер топырағында неғұрлым беткі горизонттары гранулометриялық көрсеткіштер тұрғысынан нәтижелі болып саналады.

Қорытынды. Топырақтың өнеркәсіптік ластануы өндірістік-технологиялық үрдістер барысында бөлінетін ластауыштардың, негізінен булардың, аэрозольдардың, шаңдардың тұнуы немесе токсиканттардың ерітілген қоспаларының жаңбырмен және қармен түсуі салдарынан атмосфера арқылы жүреді. Токсиканттардың негізгі көлемі ауаға фабрикалардың, өндірістік кәсіпорындардың зауыттардың түтін құбырлары мен вентиляциялық каналдары арқылы түседі, олардың көп бөлігі кәсіпорынға жақын (1-2 км) жерде тұнады да топырақ жамылғысының беткі қабаттарына сінеді. Қож жинағы (шлакоотвал) топырағынан алынған сынамаларда топырақ бөлшектерінің өлшеміне сәйкес үлес салмағы пиритті оғар үйінділерінің астындағы тұзды балшықтан (солончак) төмен орналасқан топырақпен салыстырғанда, және де ботаникалық бақтың суарылатын және суарылмайтын топырағы қабатынан алынған сынамалармен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктерде анықталады. Бұл өнеркәсіптік шоғырлану жағдайындағы жақын аймақ топырағында болатын құрамдық заңдылықтарын қалыптастырады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Аманжол І.А., Қаппарова Т.С., Койшегарин К.К., Тусупбеков А.А., Занигинова А.М. Ботаникалық бақтың топырағы сапасына өнеркәсіп шығарыстарының әсерін салыстырмалы бағалау / International scientific journal. – “Global science and innovations 2023: central Asia”. – Astana, Kasahzstan, №3 (21). - November, 2023. – 34-36.

2. Тяжелые металлы и металлоиды в почвах/ Водяницкий Ю.Н. – М.: ГНУ Почвенный институт им. В. В. Докучаева РАСХН. 2008. Алматы. Экономика. – 2013. – 252 б.

Раздел 5. «Химия»

3. The prospect of using the X-ray fluorescence analysis method to assess soil contamination with chemical elements of various hazard classes (on the example of Grodno and adjacent territories) / L. P. Loseva, S. N. Anuchin, T. K. Krupskaya, S. S. Anufrik. – Vesnik Grodzenskaga dzyarzhaynaga yuniversity imya Yanki Kupala. Gray 5. Ekanomika. Satsyalogiya. Bialogia" Volume 8, No. 1, 2018.

4. Ахтаева Н.З., Нурмаханова А.С., Усен Қ., Жакыпбек Ы., Осмонали Б., Есеналиева М.Б., Молдабаева Ә.Ғ. Изучение качественного и количественного состава почв нарушенных земель при разработке месторождений полезных ископаемых. Вестник КазНИТУ. - 2019. - №1(131). - С. 3-7.

5. Калыбеков Т., Турсбеков С.В., Жакыпбек Ы., Ахтаева Н.З., Муканова Г.А. Изучение интенсификации почвообразовательных процессов при рекультивации поверхности отвалов. Вестник КРСУ. - 2019. - Том 19. -№4. – С. 93-98.

6. Аманжол І.А., Есболат А., Ахметжанов Н., Күмісбек Е., Базарханов Е. Техногенді шоғырланған аймақ топырағына өндірістік шығарындылар әсерін бағалау. /International scientific journal. – “Global science and innovations 2022: central Asia”. – Astana, Kasahzstan, №3 (17). -September, 2022. – 39-42.

I.A. Amanzhol, E.K. Koshkimbai, A.A. Tusupbekov, A.M. Zaniginova, A.S. Sapargali

Эколого-гигиеническая оценка качества почв региона, в котором сосредоточена промышленность

Общая оценка значимости антропогенного воздействия на качество почв требует особого внимания к почвам регионов, где сосредоточена промышленность. В том числе актуальным является определение качественных показателей и гранулометрического состава почвенного покрова вблизи крупных очагов промышленности (добыча и обогащение медной руды), важно регулярно проверять качество почв зоны воздействия отходов производства, проводить мониторинговые исследования.

Ключевые слова: концентрированная зона, промышленные загрязнители, гранулометрические исследования, искусственные насыпи, качество орошаемых и неорошаемых почв.

I.A. Amanzhol, E.K. Koshkimbai, A.A. Tusupbekov, A.M. Zaniginova, A.S. Sapargali

Ecological and hygienic assessment of soil quality in the region where industry is concentrated

The general assessment of the importance of anthropogenic impact on soil quality requires special attention to the soils of the regions where industry is concentrated. In particular, it is important to determine the qualitative indicators and granulometric composition of the soil cover near large industrial centers (mining and processing of copper ore), it is important to regularly check the soil quality of the zone of exposure to industrial waste, and conduct monitoring studies.

Keywords: concentrated zone, industrial pollutants, granulometric studies, artificial embankments, quality of irrigated and non-irrigated soils.

Literature

1. Amanzhol I.A., Kapparova T.S., Koishegarın K.K., Tusupbekov A.A., Zaniginova A.M. Comparative assessment of the impact of industrial emissions on the soil quality of the Botanical Garden / International

Раздел 5. «Химия»

scientific journal. – “Global science and innovations 2023: central Asia”. – Astana, Kasahzstan, №3 (21). - November, 2023. – 34-36.

2. Heavy metals and metalloids in soils/ Vodyanitsky Yu.N. – M.: GNU Soil Institute named after V. V. Dokuchaev RAS. 2008. Almaty. Economy. – 2013. – 252 b.

3. The prospect of using the X-ray fluorescence analysis method to assess soil contamination with chemical elements of various hazard classes (on the example of Grodno and adjacent territories) / L. P. Loseva, S. N. Anuchin, T. K. Krupskaya, S. S. Anufrik. – Vesnik Grodzenskaga dzyarzhaynaga yuniversiteta imya Yanki Kupala. Gray 5. Ekanomika. Satsyalogiya. Bialogia" Volume 8, No. 1, 2018.

4. Akhtaeva N.Z., Nurmakhanova A.S., Usen K., Zhakypbek Y., Osmonali B., Esenalieva M.B., Moldabaeva A.G. Study of the qualitative and quantitative composition of soils of disturbed lands during the development of mineral deposits. Bulletin of Kazntu. - 2019. - №1(131). - Pp. 3-7.

5. Kalybekov T., Turusbekov S.V., Zhakypbek Y., Akhtaeva N.Z., Mukanova G.A. Studying the intensification of soil-forming processes during the reclamation of the surface of dumps. Bulletin of the KRSU. - 2019. - Volume 19. -No.4. – pp. 93-98.

6. Amanzhol I. A., Esbolat A., Akhmetzhanov N., Kumisbek E., Bazarkhanov E. Assessment of the impact of industrial emissions on the soils of a technogenic concentrated zone / International scientific journal. – “Global science and innovations 2022: central Asia”. – Astana, Kasahzstan, №3 (17). -September, 2022. – 39-42.

Сведения об авторах**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

- Abilkanova F.Zh.** - NJSC Karaganda Industrial University, E-mail: f.abilkanova@ttu.edu.kz
- Erkinova G.A.** - NJSC Karaganda Industrial University, E-mail: g.erkinova@ttu.edu.kz
- Goncharov Y.Y.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan, E-mail.ru: a.trus@ttu.edu.kz
- Kabieva S.K.** - NJSC Karaganda Industrial University, E-mail: s.kabiyeva@ttu.edu.kz
- Kablanova D.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan
- Mereke A.Zh.** - NJSC Karaganda Industrial University, E-mail: a.mereke@ttu.edu.kz
- Romazanov Zh.K.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan, E-mail.ru : oliviy@inbox.ru
- Silaeva O.V.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan, E-mail.ru : oliviy@inbox.ru
- Smailov S.A.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Republic of Kazakhstan
E-mail: s.smailov@ttu.edu.kz
- Sorotsky V.D.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Republic of Kazakhstan
E-mail: vladimirsorockij@gmail.com
- Trus A.B.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan, E-mail.ru: a.trus@ttu.edu.kz
- Zhaslan R.K.** - NJSC Karaganda Industrial University, E-mail: r.zhaslan@ttu.edu.kz
- Zhumanazarova G.M.** - Karaganda Industrial University, Temirtau, Kazakhstan,
E-mail: Gaziza.zhumanazarova@mail.ru
- Айткенов Н.М.** - Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
E-mail: n.aitkenov@ttu.edu.kz
- Аманжол І.А.** - Қарағанды индустриялық университеті, E-mail: i.amanzhol@ttu.edu.kz
- Базаров С.А.** - Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан, E-mail: wratxq@gmail.com
- Бакибаев А.А.** - Национальный исследовательский Томский государственный университет,
E-mail: bakibaev@mail.ru
- Бейсен Т.Т.** - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
E-mail: azhar.telmankyzy@bk.ru
- Бектор М.Б.** - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
E-mail.ru: mira_99.08@mail.ru
- Головачева В.Н.** - Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан, E-mail.ru: grek79@mail.ru
- Дайч Л.И.** - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан
- Ержанов А.С.** - Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
E-mail: a.yerzhanov@ttu.edu.kz
- Есенбаев С.Х.** - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан, E-mail.ru: satiiibek@gmail.com
- Жунусов И.Р.** - Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан, E-mail.ru: z-i-r365@mail.ru
- Зайцев А.В.** - Национальный исследовательский Томский государственный университет,
E-mail: Deynerys02@mail.ru

Занигинова А.М. - Академик Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Зобнин Н.Н. - Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Республика Казахстан
E-mail: n.zobnin@tttu.edu.kz
Ибраев И.К. - Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
E-mail: i.ibraev@tttu.edu.kz
Ибраев Т.С. - Карагандинский Технический Университет имени Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан, E-mail.ru: fff.fff.fff.2017@mail.ru
Ибраева О.Т. - Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
Ибраимов Ж.Б. - Карагандинский технический университет им. Абылкаса Сагинова, Караганда, Казахстан Email.ru: ibraimov0409@mail.ru
Ильин А.А. - Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Республика Казахстан
E-mail: a.ilyin@tttu.edu.kz
Колесникова Р.К. - КеАҚ «Қарағанды Индустриялық Университеті», Темиртау, Қазақстан,
E-mail.ru: r.kolesnikova@tttu.edu.kz
Көшкімбай Е.Қ. - Академик Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Ляпунова М.В. - Национальный исследовательский Томский государственный университет,
E-mail: lyapunova.mari@mail.ru
Мелешко О.В. - Қарағанды индустриялық университеті, Темиртау, Қазақстан
E-mail.ru: o.meleshko@tttu.edu.kz
Мәжит А.Қ. - Карагандинский технический университет имени А.Сагинова,
E-mail.ru: aldiyar98-98@mail.ru
Немчинова Н.В. - Иркутский национальный исследовательский технический университет,
Иркутск, Российская Федерация
Нурмагамбетова Г.С. - Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
Караганда, Казахстан, E-mail.ru: z-i-r365@mail.ru
Нурумғалиев А.Х. - Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Казахстан
E-mail: a.nurumgaliyev@tttu.edu.kz
Пикалова И.А. - Иркутский национальный исследовательский технический университет,
Иркутск, Российская Федерация
Пушанова А.Т. - Карагандинский индустриальный университет, Темиртау, Казахстан
E-mail: a.pushanova@tttu.edu.kz
Разгуляева Ю.Д. - Национальный исследовательский Томский государственный университет,
E-mail: lyapunova.mari@mail.ru
Салина М.В. - Национальный исследовательский Томский государственный университет,
E-mail: 89991237185@mail.ru
Сапарғали Ә.С. - Академик Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Сарсенбаева А.Д. - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан, E-mail: sarsenbaeva-01@bk.ru
Сатибек Ш.Қ. - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан, E-mail.ru: satiiibek@gmail.com
Смагулова К.К. - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан, E-mail.ru: mira_99.08@mail.ru
Табашнюк Е.В. - Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
Караганда, Казахстан, E-mail: zenjaprihan@yandex.ru
Тельманқызы А. - Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды,
Қазақстан, E-mail: azhar.telmankyzy@bk.ru
Томилова Н.И. - Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
Караганда, Казахстан, E-mail: zenjaprihan@yandex.ru
Тусупбеков А.А. - Академик Ә.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті

Правила оформления и предоставления статей

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Карагандинский индустриальный университет

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Уважаемые коллеги!

До **15 февраля 2024 года** осуществляется прием научных статей в следующий выпуск № 1 (44) 2024 года Республиканского научного журнала «**Вестник Карагандинского государственного индустриального университета**», который зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (ЮНЕСКО, г. Париж, Франция) с присвоением международного номера ISSN 2309-1177. Территория распространения журнала: Республика Казахстан, страны ближнего и дальнего зарубежья.

В журнале предусмотрены следующие разделы

1. Металлургия.
2. Информационно-коммуникационные технологии.
3. Технические науки и технологии.
4. Социально-гуманитарные науки и Экономика.
5. Химия

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ И ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СТАТЕЙ

В республиканском научном журнале «*Вестник Карагандинского государственного индустриального университета*» публикуются результаты актуальных работ, имеющих исследовательский характер, обладающих научной новизной и практической значимостью.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Статья представляется в Департамент науки, инновации и международного сотрудничества в одном экземпляре.

К тексту статьи, подписанному автором (-ами), прилагаются аннотация на русском, казахском и английском языках (100 слов), внешняя и внутренняя рецензии, анкета автора (-ов).

Текст редактированию не подлежит, поэтому все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Материалы, не соответствующие вышеуказанным требованиям, не рассматриваются и обратно не высылаются.

Требования к оформлению статей:

Объем статьи, включая библиографию, не должен превышать 15 страниц текста, набранного на компьютере (редактор Microsoft Word), минимальный объем статьи - 4 страницы.

Поля рукописи должны быть: верхнее и нижнее - 25 мм, левое и правое - 20 мм; шрифт - TimesNewRoman, размер - 11 пт; межстрочный интервал - одинарный; выравнивание - ширина; отступ абзаца - 0,8 см.

Материал статьи оформлен в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов».

В структуру статьи входят следующие разделы:

Правила оформления и предоставления статей

- **Заголовок:** включает отдельную строку слева от индекса УДК, информацию об авторах (инициалы и фамилия, название учреждения или организации, город, страна, e-mail автора, ответственного за переписку с редактором), название статьи;

- **Реферат:** оформлен в соответствии с ГОСТ 7.9-95 «Реферат и реферат. Общие требования». Обязательные компоненты аннотации: информативность (объем - 100 слов); оригинальность (новизна статьи); содержание (основное содержание). статьи и результатов исследования); структурированы; выводы. Аннотация предоставляется на английском, казахском и русском языках;

- **Ключевые слова:** не менее 8-10 основных терминов или коротких фраз, которые используются в статье. Ключевые слова предоставляются на английском, казахском и русском языках. Аннотация и ключевые слова на языке статьи предшествуют основному тексту статьи, аннотации и ключевые слова на других языках размещаются после библиографического списка статьи;

- **Введение:** обоснование актуальности и степени развития темы (возможен краткий обзор научной литературы по теме исследования); постановка задачи исследования; описание объекта и предмета исследования, целей и задач статьи; краткое описание его строения.

- **Методы и материалы (экспериментальные):** описание методов и материалов, использованных в исследовании, включая методы сбора, обработки и анализа данных; характеристики выборки (если используется выборочное исследование);

- **Результаты и обсуждение:** описание и интерпретация полученных результатов с помощью рисунков, таблиц, графиков и рисунков;

- **Выводы:** формулировка выводов на основании полученных результатов; сравнение полученных результатов с существующими результатами по этой теме; оценка научной новизны и практической ценности полученных результатов.

- **Благодарности:** при наличии источника финансирования исследования (гранты, госбюджетные программы) указывается информация о нем;

- **Список литературы:** библиографический список составляется дважды:

- «Список литературы» - на языке оригинала источников (казахский, русский и другие неанглийские языки) оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники на языке, использующем кириллицу, необходимо транслитерировать латинскими буквами;

- «Список литературы» - на английском языке (оформлен в соответствии с международным библиографическим стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>)).

Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т. Д. По порядку. Обращаясь к результату из книги, укажите его номер из списка литературы и (через точку с запятой) номер страницы, на которой этот результат опубликован. Например: [8; 325]. Ссылки на неопубликованные работы не допускаются;

- **Информация об авторах:** включает следующие элементы: имя, отчество и фамилию; ученое звание, ученая степень; должность или профессия; место работы (название учреждения или организации, населенный пункт); название страны (для иностранных авторов); адрес электронной почты (e-mail).

Разделы статьи должны быть согласованы между собой, из текста статьи должна быть ясна исследовательская гипотеза (вопрос исследования), методология и методы исследования, результаты исследования и их вклад в развитие отрасли социологического знания, в рамках которой исследование было проведено.

Все сокращения и сокращения, за исключением общеизвестных сокращений, должны быть расшифрованы, когда они впервые используются в тексте.

В артикуле нумеруются только те формулы, на которые есть ссылки в тексте.

Правила оформления и предоставления статей

Таблицы, рисунки и формулы не должны содержать неточностей в обозначении символов и знаков. Рисунки должны быть четкими, чистыми и не сканированными. Ссылки на рисунки и таблицы в тексте.

Перед подачей статьи в журнал необходимо тщательно проверить общую орфографию материалов, орфографию соответствующей терминологии и форматирование текста и ссылок.

Предоставляя текст для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм незаконных заимствований в рукописи произведения, правильное оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

Литературный источник оформляется в соответствии ГОСТ 7.1-2003. Сведения об источниках следует располагать в порядке появления ссылок на источники в тексте и нумеровать арабскими цифрами без точки и печатать с абзацного отступа. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках. **Библиографическая запись выполняется на языке оригинала.**

Журналы

1 Третьяков Ю.Д. Процессы самоорганизации в химии материалов // Успехи химии. – 2003. – Т. 72, № 4. – С. 731-763.

2 Пак Н.С. Социологические проблемы языковых контактов // Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филология». – Алматы, 2007. – № 2(10). – С. 270-278.

Книги

1 Назарбаев Н.А. В потоке истории. - Алматы: Атамура, 1999. – 296 с.

2 Надиров ПК. Высоковязкие нефти и природные битумы: в 5 т. – Алматы: Ғылым, 2001. – Т. 4. – 369 с.

3 Гембицкий Е.В. Нейроциркуляторная гипотония и гипотонические (гипотензивные) состояния: руководство по кардиологии: в 5 т. / под ред. Е.И. Чазова. – М.: Изд-во Медицина, 1982. – Т. 4. – С. 101-117.

4 Портер М.Е. Международная конкуренция / пер. с англ.; под ред. В.Д. Щепина. – М.: Международные отношения, 1993. – 140 с.

5 Павлов Б.П. Батуев СП. Подготовка водомазутных эмульсий для сжигания в топочных устройствах // В кн.: Повышение эффективности использования газообразного и жидкого топлива в печах и отопительных котлах. – Л.: Недра, 1983. – 216 с.

Сборники

1 Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М: Наука, 1996. – С. 77-79.

2 Паржанов Ж.А., Моминов Х., Жигитеков Т.А. Товарные свойства каракуля при разном способе консервирования // Научно-технический прогресс в пустынном животноводстве и аридном кормопроизводстве: матер. междунар. науч.-практ. конф., поев. 1500-летию г. Туркестан. – Шымкент, 2000. – С. 115-120.

Законодательные материалы

1 Постановление Правительства Республики Казахстан. О вопросах кредитования аграрного сектора: утв. 25 января 2001 года, № 137.

2 Стратегический план развития Республики Казахстан до 2010 года: утв. Указом Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2001 года, № 735 // www.minplan.kz. 28.12.2001.

3 План первоочередных действий по обеспечению стабильности социально-экономического развития Республики Казахстан: утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 6 ноября 2007 года, №1039//www.kdb.kz.

Правила оформления и предоставления статей

4 Республика Казахстан. Закон РК. О государственных закупках: принят 21 июля 2007 года.

5 Стратегический план Агентства РК по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства на 2010-2014 годы: утв. постановлением Правительства РК от 3 марта 2010 года, № 17.

Патентные документы

1 А.с. 549473. Способ первичной обработки кожевенного сырья / Р.И. Лаупакас, А.А. Скороднянис; опубл. 30.09.1989, Бюл. № 34. – 2 с.

2 Пат. 2187888 Российская Федерация, МПК 7 Н 04 В 1/38, Н 04 J 13/00. Приемопередающие устройства / Чугаева В.П.; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. – № 200131736/09; заявл. 18.12.00; опубл. 22.08.02, Бюл. № 23 (II ч.). – 3с.

Газеты

1 Байтова А. Инновационно-технологическое развитие – ключевой фактор повышения конкурентоспособности // Казахстанская правда. – 2009. – № 269.

2 На реализацию проекта «Актау-Сити» будет направлено 36 млрд. тг // Панорама - 2009, октябрь – 16.

3 Кузьмин Николай. Универсальный солдат. «Эксперт Online» <http://www.nomad.su> 13.10.2009.

Ресурсы Internet

1 Образование: исследовано в мире [Электронный ресурс]: междунар. науч. пед. интернет журнал с библиотекой депозитарием / Рос. акад. Образования ; Гос. науч. пед. б-ка им. К. Д. Ушинского. - Электрон, журн. – М., 2000. – Режим доступа к журн.: <http://www.oim.ru>, свободный.

2 Шпринц, Лев. Книга художника: от миллионных тиражей – к единичным экземплярам [Электронный ресурс] / Л. Шпринц. – Электрон. текстовые дан. – Москва: [б.и.], 2000. – Режим доступа: <http://atbook.km.ru/news/000525.html>, свободный.

Неопубликованные документы

Отчеты о научно-исследовательской работе

1 Формирование и анализ фондов непубликуемых документов, отражающих состояние науки Республики Казахстан: отчет о НИР (заключительный) / АО «Нац. центр научно-техн. информ.»: рук. Сулейменов Е. З.; исполн.: Кульевская Ю. Г. – Алматы, 2008. – 166 с. – № ГР 0107РК00472. – Инв. № 0208РК01670.

Диссертации

1 Хамидбаев К.Я. Каракульские смушки Казахстана и некоторые факторы, обуславливающие их изменчивость: автореф. ... канд. с.-х. наук: 06.02.01. – Алма-Ата: Атамұра, 1968. – 21 с.

2 Избаиров А.К. Нетрадиционные исламские направления в независимых государствах Центральной Азии: дис. ... док. ист. наук: 07.00.03 / Институт востоковедения им.Р.Б. Сулейменова. – Алматы, 2009. – 270 с. – Инв. № 0509РК00125.

Депонированные рукописи

1 Разумовский В.А. Управление маркетинговыми исследованиями в регионе / Институт экономики. – Алматы, 2000. – 116 с. – Деп. в КазгосИНТИ 13.06.2000. – № Ка00144.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Текст редактированию не подлежит, поэтому все материалы должны быть оформлены в соответствии с требованиями и тщательно отредактированы. Материалы, не соответствующие вышеуказанным требованиям, не рассматриваются и обратно не высылаются.

Правила оформления и предоставления статей

Статья предоставляется в Департамент науки и инновации в одном экземпляре и на электронном носителе.

Оплата за публикацию статьи в журнале **3500 тенге**.

Взнос с пометкой «Оплата за публикацию в республиканском научном журнале «Вестник Карагандинского государственного индустриального университета»» перечисляется по адресу: 101400 г. Темиртау, пр. Республики, 30; Карагандинский государственный индустриальный университет, БИН 060940005033; ИИК KZ27856000006666996, АО «Банк Центр Кредит», БИК КСЖВКЗКХ, БИН 060940005033.

(ПРИМЕР ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ)

МРНТИ 53.31.19

Е.Қ. Қуатбай¹, Ю.И. Шишкин¹, С.Т. Бақыт²

¹Карагандинский индустриальный университет, г. Темиртау, Казахстан
²ФГАОУ ВО «ЮУрГУ (НИУ)», кафедра Пирометаллургические процессы,
 г. Челябинск, Российская Федерация
 (E-mail: ye.kuatbay@ttu.edu.kz)

Возможность получения конвертерной стали с низким содержанием серы

На основе обработки литературных данных и промышленных плавов конвертерного цеха АО «АрселорМиттал Темиртау» показана перспективность внепечного рафинирования чугуна от серы.

Показано, что в реальных условиях конвертерной плавки невозможно стабильно получать содержание серы в готовом металле ниже 0,01%, даже при условии обработки его на установке доводки металла (УДМ). Окислительные шлаки сталеплавильных процессов являются слабыми десульфураторами из-за высокого содержания в них закиси железа (до 20% и более). Степень удаления серы (η_S) в лучшем случае составляет 20-30%, в то время как этот показатель для фосфора составляет более 90%.

Низкое и особо низкое содержание серы в стали (до 0,0005%) обеспечивается за счет внепечной десульфурации чугуна. При внепечной обработке чугуна создаются более благоприятные условия для удаления серы, чем в кислородном конвертере. Причиной этого является присутствие в значительных количествах элементов, повышающих коэффициент активности серы, прежде всего, углерод, а также низкий окислительный потенциал чугуна. С учетом того, что углерод и кремний, содержащиеся в чугуне, повышают активность серы, то для получения стабильно низких концентраций серы в готовой стали целесообразно использовать современные методы десульфурации чугуна, а не стали. Показано, что из всех десульфураторов чугуна наиболее эффективным материалом является магний.

Ключевые слова: сталь, чугун, десульфурация, активность серы, реагент, рафинирование, коэффициент распределения, магний.

Введение

Правила оформления и предоставления статей

Удаление серы из металла – одно из главных условий производства качественной стали. Внедрение непрерывной разливки требует снижения содержания серы даже в металле массового назначения для обеспечения качественной структуры и поверхности непрерывно-литого сляба [1].

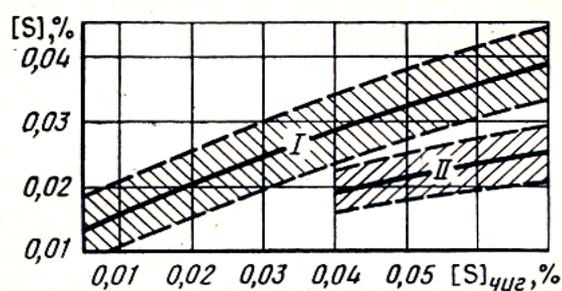
Кислородно-конвертерный процесс мало приспособлен для глубокой десульфурации металла. Степень удаления серы в лучшем случае составляет 20-30% [2].

Методы и материалы

С учетом того, что основным компонентом кислородно-конвертерной плавки является чугун, доля которого может составлять 75-100%, его рафинирование от серы является предпочтительнее.

Технологические возможности удаления серы на стадиях подготовки и производства металла при существующей глубине обогащения железорудного сырья крайне ограничены и сопряжены с большими затратами топлива, флюсов, а также снижением производительности металлургических агрегатов. Это обстоятельство заставляет внимательно оценивать возможности внепечных способов десульфурации чугуна.

Изложенное выше подтверждается данными рисунка 2 [3].

I - одношлаковый процесс; II - двухшлаковый процесс

Рисунок 2. Влияние содержания серы в чугуне $[S]_{\text{чуг}}$ на содержание ее в стали $[S]$

Таблица 1

Изменение показателей кислородно-конвертерной плавки при снижении содержания S в чугуне на 0,01%

Сталь	Снижение расхода на 1 т стали			Увеличение производительности	
	извести, кг	боксит, кг	кислорода, м ³	т/мин	%
СВ08А	15,0	0,3	2,0	0,25	12,1
З5ГС	21,0	0,3	2,0	0,32	13,7

Результаты и обсуждение

Результаты обработки данных опытных плавки показали, что даже при двойном скачивании промежуточного шлака средняя степень удаления серы, η_S составляет 38,6%, в то время, как для фосфора $\eta_P = 97,3\%$ (таблица 3), что подтверждает необходимость внепечной обработки чугуна.

Выводы

Использование десульфурации чугуна гарантирует при производстве трубных марок стали содержание серы в металле 0,002-0,005%, что позволяет обеспечить заданные потребительские свойства проката.

Правила оформления и предоставления статей

В случае необходимости при данной технологии десульфурации чугуна возможно достижение ультранизких концентраций серы после обработки вплоть до 0,0005%, независимо от исходного ее содержания.

Список литературы

- 1 Кудрин В.А. Теория и технология производства стали. - М.: Издательство Мир, 2003. – 528 с.
- 2 Шишкин Ю.И. Оценка альтернативных способов получения стали с низким содержанием серы // Труды международной научно-технической конференции «Научно-технический прогресс в металлургии». - Темиртау, 2001. - С. 272-275.
- 3 Шишкин Ю.И., Торговец А.К., Григорова О.А. Теория и технология конвертерных процессов. – Алматы: Гылым, 2006. – 192 с.

Е.Қ. Қуатбай, Ю.И. Шишкин, С.Т. Бақыт, Н.Б. Мажибаев, Н.Ж. Айкенбаева

Төмен күкіртті конвертерлік болат алу мүмкіндігі

Әдеби деректерді өңдеу және «АрселорМиттал Теміртау» АҚ конвертер цехының өнеркәсіптік балқытулары негізінде шойынды күкірттен пештен тыс тазарту келешегі көрсетілген.

Конвертерлік балқытудың нақты жағдайларында дайын металдағы күкірт мөлшерін 0,01% - дан төмен тұрақты алу мүмкін емес, тіпті оны металды жетілдіру қондырғысында (МЖК) өндеген жағдайдың өзінде. Болат балқыту үдерістерінің тотықтырғыш қождары құрамында темір тотығының жоғары болуына байланысты (20% - ға дейін және одан да жоғары) әлсіз күкіртсіздендіргіш болып табылады. Күкіртті жою дәрежесі (η_s) ең жақсы жағдайда 20-30% құрайды, ал фосфор үшін бұл көрсеткіш 90% - дан асады.

Болаттағы күкірттің төмен және өте төмен құрамы (0,0005% - ға дейін) шойынды пештен тыс күкіртсіздендіру есебінен қамтамасыз етіледі. Шойынды пештен тыс өңдеу кезінде оттекті конвертерге қарағанда күкіртті жою үшін қолайлы жағдайлар жасалады. Мұның себебі күкірттің белсенділік коэффициентін арттыратын элементтер мөлшерінің айтарлықтай көп болуы, ең алдымен көміртегі, сонымен қатар шойынның тотығу потенциалының төмен болуы. Шойын құрамындағы көміртегі мен кремний күкірттің белсенділігін арттыратындығын ескере отырып, дайын болатта күкірттің тұрақты төмен концентрациясын алу үшін болатты емес, шойынды күкіртсіздендірудің заманауи әдістерін қолданған жөн. Шойынды күкіртсіздендіргіштер ішіндегі ең тиімді материал магний екендігі көрсетілген.

Түйін сөздер: болат, шойын, күкіртсіздендіру, күкірт белсенділігі, реагент, тазарту, таралу коэффициенті, магний.

Ye.K. Kuvatbay, Yu.I. Shishkin, S.T. Bakhyt, N.B. Mazhibayev, N.Zh. Aikenbayeva

The possibility of producing converter steel with a low sulfur content

Based on the processing of literature data and industrial smelting of the converter shop of JSC "ArcelorMittal Temirtau", the prospects of out-of-furnace refining of cast iron from sulfur are shown.

It is shown that under real conditions of converter melting, it is impossible to consistently obtain a sulfur content in the finished metal below 0,01%, even if it is processed at the metal finishing installation (MFI). Oxidizing slags of steelmaking processes are weak desulfurizers due to their high content of iron oxide (up to 20% or more). The degree of removal of sulfur (η_s) is at best 20-30%, while this indicator for phosphorus is more than 90%.

Low and particularly low sulfur content in steel (up to 0,0005%) is provided by extra-furnace desulphurization of cast iron. In the out-of-furnace treatment of cast iron, more favorable conditions

Правила оформления и предоставления статей

are created for the removal of sulfur than in an oxygen converter. The reason for this is the presence of significant amounts of elements that increase the activity coefficient of sulfur, primarily carbon, as well as the low oxidative potential of cast iron. Given that the carbon and silicon contained in cast iron increase the activity of sulfur, it is advisable to use modern methods of desulfurization of cast iron, rather than steel, to obtain consistently low concentrations of sulfur in finished steel. It is shown that of all cast iron desulfurizers, magnesium is the most effective material.

Key words: steel, cast iron, sulfur removal, the activity of sulphur, reagent, the refining, distribution coefficient, magnesium.

References

- 1 Kudrin V.A. Teoriya i tekhnologiya proizvodstva stali. - M.: Izdatelstvo Mir. 2003. – 528 s.
- 2 Shishkin Yu.I. Otsenka alternativnykh sposobov polucheniya stali s nizkim sodержaniyem sery // Trudy mezhdunarodnoy nauchno-tekhnicheskoy konferentsii «Nauchno-tekhnicheskiy progress v metallurgii». - Temirtau. 2001. - S. 272-275.
- 3 Shishkin Yu.I., Torgovets A.K., Grigorova O.A. Teoriya i tekhnologiya konvertornykh protsessov. – Almaty: Gylym. 2006. – 192 s.

Ответственный секретарь
Технический редактор
Компьютерная верстка

Т. Жүнісқалиев
Н. Қасымхан
Н. Қасымхан

29.12.2023 ж. бастап басылып шығарылады. Пішімі 60×84 1/8. Кітап-журнал қағазы. Көлемі 21 шартты б.т. Таралымы 500 дана. Бағасы келісім бойынша. ЦТД ҚИУ. Тапсырыс № 2466. Индекс 74946.

Дата выхода 29.12.2023 г. Формат 60×84 1/8. Бумага книжно-журнальная. Объем 21 уч.-изд.л. Тираж 500 экз. Цена договор. ДЦТ КИУ. Заказ № 2466. Индекс 74946.
